

ЛІТЕРАТУРНА БІБЛІОТЕКА

РАННЯ
УКРАЇНСЬКА ДРАМА

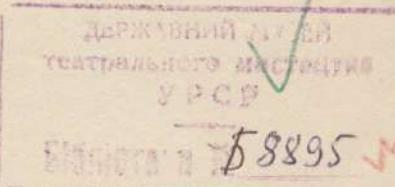

Лев Кирбак

КНИГОСПІЛКА

РАННЯ УКРАЇНСЬКА ДРАМА

Редакція і стаття
П. РУЛНА

Літературне
доповідне
видання
КНИГОСПІЛКА

**ІВ. КОТЛЯРЕВСЬКИЙ І ТЕАТР
ЙОГО ЧАСУ**

Стаття П. Руліна

Київск. окрліт 2848:
Держтрест „Київ-Друк”,
1-ша фото-літ-о-друкарня
Зам. 2147—4000.

1.

У трьохсотлітній своїй історії знов український театр чималий таки антракт, коли протягом щось коло половини віку не виявляв він нічим свого життя, якщо не рахувати вертепних мандрівок київських бурсаків. Коли-ж з'явився знову на території України театр, то мав він уже зовсім інакші ознаки; де був уже не релігійно-пропагандистський театр, що уходив своїми коріннями вдале середньовіччя, а театр новий, що виховався при дворах світських владарів, та поширюючись звідти, захоплював верстви міської буржуазії. А далі, була ще одна, лосить таки істотна, одміна. Театр XVII—XVIII вв. був усе-я таки українським, хоч і бреніли «старосвітські дійства» важкою сумішшю церковно-слов'янської, української та польської мов. Зате крім релігійної п'єси, що може й підносити благочестиво настроєного глядача, подавано тут для відпочинку веселі інтермедії, які од початку до кінця, ущерть виповнено було українською мовою і мотивами, і які в простій та зрозумілій формі показували добре всім глядачам знайоме українське життя. І коли перша половина вистав зрозуміла була іноді невеличкій кущі глядачів, то прийнятною як формою, так і ідеологією була інтермедійна частина найширшим колам міського населення, що тільки змогу мали виставу одвідувати.

Інакшого-ж зовсім гатунку був новий театр, що вряди-годи з кінця XVIII-го вже вік давав на території України вистави. Це був виразно театр пануючої класи, театр, що орієнтувався на вищі кола міської людності—поміщиків та урядовців. Це зумовлювало як мову, так і джерела цього театру: на Правобережжі існував театр польський, на Лівобережжі—російський. І тільки поволенськи, несмілими спробами з'являлися на обозах цих чужих ґрунтах української паростки. І така біdnість на українську продукцію театру, що жив на території України, була цілковито зрозумілою: з одного боку, театр працював або на російську та польську, або на зросійщенну та зпольщену людність; а з другого—були з цих театрів невеличкі та слабенькі колонії, що йм за метрополії були або російські, або польська столиці. Звідти діставали вони перші свої житі сили, звідти доходили до них і всі новини театрального життя, а насамперед репертуар. Що-правда, зазнавали ці театри процесу повільної українізації, але відбувалася вона дійсно таки млявим темпом: ціліх шістдесят років потрібно було на те, щоб міцно забуяла нова та своєрідна українська театральна культура.

Отже, природньо цілком, не міг новий український театр, що обслуговував нову вже верству соціальну, та відповідав новим уже вимогам часу, продовжувати стару театральну традицію; мусів бо він орієнтуватися на смаки того глядача, що в російській чи польській культурі виріс. Але в цих країнах були театри по суті досить ще молоді. Року 1756 повстал постійний російський театр у Петербурзі, за десять років пізніше почалися регулярні польські вистави в Варшаві. До того-ж і не свідчив іще самий факт заснування про швидкий розвиток надалі: мало цікавив двірські верстви національний театр, що зрозуміла річ, відставав від театрів

чужоземних, які значно старіше мали традицію за театрі російський та польський. Отже й зазнали обидва ці театри досить довго таки доби учеництва, коли на швидку переймали вони всі здобутки сусідніх театрів, вряди-годи втішаючи тільки більш-менш помітними досягненнями свого власного зросту.

У цих же театрів мав свою вже чергою вчитись і театр український, і щоби добре зрозуміти ґрунт, на якому він виріс, оглянути треба ті кола,—зросійщене вже панство українське, що менш чи більш близько його оточували—театр у Європі, хоча-б той ІІ частини, що експортувала свою продукцію на схід, театр по російських столицях і зрештою театр української провінції. Про театр польський говорити нам майже не доводиться; обмежуємо ми свою тему тут тільки східною частиною України, Лівобережжям, де з'явилися перші українські п'єси—опери Котляревського.

2.

Театр початку XIX віку давав досить таки пест्रиву картину; одночасно існувало на сцені мистецтво різних стилів. У Франції, де такий багатий набуток дала класична література, міцно трималися на кону речі Корнеля, Расіна та одмінних як стилем, так і ідеологією, Вольтера та Кребільона; підтримувала їх славетна генерація вихованих у класичному репертуарі акторів. Великого розвитку зазнала й класична комедія, що з легкого руки Мольєра утворила плеяду талановитих письменників, з яких кожен майже давав щось нове; веселі—Ренальяр, Данкур, Кампістрон, плачливі Маріво й Нівель де Шоссе, та гострій свою соціальною сатирою Бомарше—розважали публіку по численних театрах Парижу й провінції. Поруч із дими традиційними театральними

жанрами народились нові, що міцно привернули до себе увагу публіки. Як складний продукт взаємодіяння італійської опери, французьких популярних пісень та комедійних сюжетів, з'явилась комічна опера, що творами Фавара, Седена та різних іх наслідувачів здобула собі на кілька десятків років почесне місце в тодішньому театральному житті. Ще один крок і народжується водевіль, що роєм незчисленних метеликів запанував на довгий час на сценах усіх європейських театрів, животуючи у Франції протягом всенікого XIX століття аж до наших часів. Нарешті, пов'язана на перших ступенях свого існування знов таки з музичним елементом з'явилася на самій межі XIX століття мелодрама, що була авангардом романтичного театру, якому навіть на батьківщині неокласицизму, у Франції, судилося одвоювати собі перше місце серед різних мистецьких пережитків.

Франція ще з XVII століття була законодавицею театральних смаків для всенікого Європи. Навіть тоді, коли спочатку в Англії, а згодом у Німеччині висунули нові соціальні умовини так звану буржуазну драму, коли Лесінг провадив під гаслом національної незалежності довгу та вперту боротьбу за театр, що відповідав би запитам зміднілої допіру класи,—не втрачав ще французький театр свого авторитету; пройшла в нього певну школу і Німеччина. А втім, якраз кінець століття дав ті чималі набутки в сфері театрального мистецтва. До піршу прогремів проповіддою своїх «Розбійників» Шіллер, вражала її кожна драма його публіку як у Німеччині, так і поза її межами; поруч із ним утворювали свої драми й Гете. Але марною проте річчю було-б сподіватися, щоб якраз п'єси цих найбільших німецьких письменників визначали репертуар тодішніх театрів; інших улюблениців мала публіка—Іфлана і Коцебу. З них перший захоплював може саму тільки німецьку публіку;

другий-же зажив загально-європейського визнання. Кожну нову річ його зараз же перекладали на всі європейські мови, її виставляли поза межами Німеччини навіть довший час, ніж на її терені. Серйозна критика потувала проти нього, закидаючи йому ненатуральність, пересади, зловживання сентименталізмом, а широкі маси глядачів, тобто буржуазія всіх рангів, сприймали його добре. І навіть Гете, бувши директором веймарського театру, мусів п'єсам Коцебу дати досить помітне місце на підпорядкований йому сцені. Одно слово, з 1790-х і до 1820 рр. панував він на всіх європейських сценах як по столицях, так і по глухих закутках; не можна тому пройти повз таке помітне явище театрального мистецтва тієї доби, не з'ясувавши тих особливостів його творчості, якими він глядача до себе приваблював; вплив його драм бодай і посередині мусів позначився на всіх чинниках театру.

Головною ознакою його незчисленних п'єс була надзвичайна їхня приступність масовому глядачеві. Коцебу писав свої п'єси протягом 30 років (1789—1819)—доби найбурхливіших для Європи подій; жив він за дей час у різних країнах Німеччини та в Росії, але в кожному місці вмів він догоditи публіці. Легко й театрально збудовані, захоплювали його п'єси як швидким розвитком акції, так і цікавими ситуаціями.

А до того-ж приправлені були вони дешевою мораллю, що відповідала світоглядові пересічного глядача. «Не поет в чистому розумінні цього слова,—каже історик німецької буржуазної драми,—але талант на те, щоб зробити річ, скласти її», був Коцебу надзвичайно різноманітний в своїх утворах; жадний стиль, жадний напрямок письменства не був йому далекий. А поза цим умів він акцентувати драму на сердце, міцно зворушувати публіку: зачаси чутливости не були ще на ті часи

вичерпано; отже й бив на це письменник. Його творчість не виховувала глядача; знижуючи ступінь театральної культури, вона орієнтувалась на пересічну людину, на міщанина,—а таких була більшість по театрах; це й забезпечувало Коцебу довголітній успіх¹⁾.

Ця-ж сама «коцебятин», як називав п'єси цього автора один із російських письменників, міцно опанувала російську сцену ще з кінця XVIII віку, і акцо в швидкій зміні репертуару збито II з чільних позицій по столичних театрах уже на прикінці першої четверти XIX віку, то тримались по провінції п'єси цього письменника значно пізніше; і вже 1857 року Шевченко, осівши в Нижньому, бачив у тамтешньому театрі п'єси Коцебу поруч із п'єсами Островського та Потехіна.

Відсталі політично російські столиці мали ще кращі умови на те, щоб цю пересякнену плаком офіційним оптимізмом драматургію сприймати. Російські глядачі початку XIX віку, відпочиваючи від раптових несподіванок минулого дарювання, тішилися ореолом європейської слави, здобутої ще за часи Катерини Другої; певні були і того, що задовільніть Іхні скромні прагнення абстрактної справедливості реформадійні заміри молодого дара без особливої для них школи. Опозиційні настрої нечисленного гуртка російської інтелігенції вистигали тоді ще надто потроху і в театрі відгуку не знаходили (як це траплялась врядли-годи в XVIII віді). І поки не перевернула глядача хуртовина 1812 р., не ставив він великих вимог до театру: потрібна була йому лише розвага. Слухну характеристику цьому глядачеві знаходимо ми в цікавій книзі про цей дужий чинник театральної еволюції:

¹⁾ Див. А. Eloesser. Das bürgerliche Drama. Berlin, 1898, с. 174—193.

«Легко і з замилуванням захоплюючись, так само легко й залюбки плакали одвідувачі тодішнього театру. Це було потребою душі, сердечною радістю, задоволенням духовного голоду. Плакали над п'єсами Коцебу, над драмами Ілліна та Федорова. Це був час «коцебятин» час, коли вимагав глядач від кону сліз, стражданнів, але, якщо можна, то не непоправних, а таких, що кінчаються благодатним плачем, що дає полегшення й радощі. А для цього перш за все потрібно було, щоб сковзли п'єси по поверхні душі глядача, не зачіпаючи її глибоко, щоб не залишали вони тривкого сліду, щоб не переживав глядач, бувши в театрі, своєї драми, не чув чогось такого, що-б порушувало звичайний хід його дум, не обурювався-б з раптовості висловлюваних думок та виповідуваних почуттів» (І. Игнатов. Театр и зрители. М. 1916, стор. 62).

І російська публіка дійсно таки добре уподобала Коцебу: нічого не вимагав дей автор од неї; він давав їй ту мораль, до якої вона звикла; він присипяв її турботи. З сцени промовляли глядачеві найвеликодушніші люди—пани й слуги; перші були поблажливі до других, другі були віддані першим. Це заворушувало глядача, навівало йому спокій, запевняло, що все йде гарайд, що турбуватися нема чого; подавана зі сцени п'єса викликала, говорячи словами того-ж таки дослідника, відповідну «солодку вібрацію».

Був дей театр приємним заспокоєнням російському глядачеві. Де-що донеслось до широких навіть його кіл з доби французького «Просвіщення»; ще недавно про разочуто невідповідність вільних ідей та російської дійсності прокричала книга Радищева. А тут пішла з театру приємна хвиля офіційної ідеології; і не дивно, що знайшов Коцебу і російських своїх наслідувачів, які пересаджували без міри те, що й так пересаджено

було в німецького автора. Але все це так приємно втішало, що з охотою вірило солодкій лжі російське суспільство.

Що-правда, після світової завірюхи 1812 року почала вже відчуватись де-яка зміна в театральних уподобаннях російської публіки; пережиті допіру події зробили її вибагливішою, з охотою бачила вона іноді зазначувані в п'єсах хиби російського життя, виразно виявляючи вряди-годи нахил до осуду. Але були це тільки перші паростки, що змініли вже геть пізніше.

Справжня російська драматургія тоді тільки збиралась ставати на ноги. З письменників XVIII століття частинкою виставляли «Недоросля» Фонвізіна та «Ябеду» Капніста, але навряд чи сприймала публіка ці твори, як відбитки таких явищ російського життя, що навіть і на ті часи не втратили своєї актуальності; до того-ж вражали ці знаменіні російські комедії своїми цікавими ситуаціями. З молодших письменників почав працювати Шаховський, який, зрозумівши вимоги часу, давав п'єсу різноманітну та цікаву, живаву та пестраву, з танками, піснями, співами. Опірч цього, вмів він іноді схопити злобу дня й ловко її в п'єсі своїй висвітлити. Так висміяв він якраз вчасно сентиментальних подорожників в «Новому Стерні», викликав на герць рannих російських романтиків у п'єсі «Урок кокеткам или Липецкие воды», заграв і в патріотичні сурми, убралиши п'єсу в оригінальні строї в «Казаке Стиховцем».

Що-правда, поруч із плачливою драмою та легкою комедією існувала її трагедія, але живоття її було вже штучне: потрібував цей жанр особливих дратівників, що підтримували-б її успіхи. Яскравим феєрверком спалахнули трагедії Озерова під час міжнародної негоди, але було це передсмертними її потугами. Самий

стиль класичної трагедії та відповідної їй гри завмірав, поступаючись своїм місцем романтичному напрямкові; замість величних та спокійніших рухів та наслівних інтонацій з'являлося «рятвання» та «рікання», шиарки та широкі жести її рухи.

3.

Такий був театр по російських столицях. Звідси розходився він і по провінції, переносячи до неї часто-густо запізнілі, а то її випадкові п'єси, посилаючи туди різні покидки акторської сили.

Розпочинали по українських містах своє буття театри насамперед з ініціативи адміністрації, або тих кіл, що біля неї гуртувались. В Одесі ще на початку XIX століття трапляються французькі, російські, згодом італійські вистави; грає там польська трупа знаменитого потім Яна Непом. Камінського, а з 1809 починає там працювати російська трупа кн. А. Шаховського. У Києві після випадкових наїздів усталюється р. 1804 в новому театральному будинкові польський театр. Ще наприкінці 1780 рр. заснувався був театр у Харкові, і декілька років вистави давалися досить регулярно. Але з 1796 року починається довга досить перерва, і тільки з 1808 р. набув театр більш-менш постійного характеру. До Катеринославу систематично наїздять актори вже до 1810 р. Так само було воно і в Полтаві, де збудовано театр вже в 1808 р.; але міднішої бази набуває там театр з 1817 р. заходами кн. Репніна. Отже, як бачимо, були театральні вистави на Україні досить таки свіжим за часів Котляревського явищем: театр ледве-но починав намацувати ґрунт під ногами.

Яким же було те мистецтво, що його ніс він глядачам?

Двома річищами прямувало воно на Україну: з заходу та з півночі; польський театр зустрічався на українському терені з російським; і, згодом, орієнтуючись на політичне співвідношення поміж обома націями, що репрезентували пануючі верстви на Україні, поступався польський елемент перед російським. Польські актори нашвидку пристосовувались до нових умов й заговорили на сценах Київа, Харкова, Катеринослава та інших міст такою мовою, що дійсно таки обурювала незвикле вухо. «Двух актеров нет, которые бы одним наречием говорили»,—пише один з мандрівників по Україні кн. І. Долгорукий, одівдавши в Кременчуці трупу, що допіру приїхала з Полтави:—«кто по русски, кто по черкасски, и иной по малороссийски, иной по польски,—смешение языков!» (Славны бубны за горами или путешествие мое кое-куда. М. 1870, стор. 97).

А до того-ж додати треба, що була з України досить таки глибока провінція, зглядно до вихідних баз цього театрального мистецтва Варшави й Москви. Це призводило звичайно до зниження якості самої продукції, до такого стану, коли варились актори у власній юшті, не підвищуючи своїх знаннів, випадково лише здобуваючи новий драматичний матеріал і потроху поновлюючи склад своїх труп різного гатунку аматорами. А втім, навіть у таких несприятливих умовах виростали дужі таланти; на цьому-ж мішпаному репертуарі виховався Щепкин, який віддавав по заслугі де-яким з своїх товаришів по провінціальній сцені. І на таку-ж трупу розраховуючи, утворив був Котляревський обидві славнозвісні свої п'єси.

Отже, одекдаючи повнішу характеристику театру польського та російського, спинюся тут трохи тільки на театрі харківському; там бо грала та трупа акторів, що ІІ запросив був до себе кн. Рєпнін у Пол-

таву і що одним із директорів ІІ був Котляревський.

Хоч і тяжило де місто більш до Росії, ніж до Польщі, але перші триవікі підвалини театру в ньому поклав польський актор Калиновський, що приїхав уперше до Харкова 1813 року, а за рік потому прийняв за співантренера Штейна, людину, що велике мала значіння в будуванні театру провінційного на Україні, а навіть і в Росії. Калиновський був поляк і приїшов до Харкова певно з одною з тих мандрівних труп, ще репрезентували польський театр на Україні Правобережній. Що-ж до Штейна, то був він піменець, з фаху вчитель фехтування, що викладав цю дисципліну студентам Харківського Університету. Певно, мало був він обізнаний з російською мовою, бо ще в 30-х роках підписував контракти з київським магістратом по-піменецькому. Штейн підніс роботу харківської трупи, завів у ній навіть балет, що складався з кріпакьких дівчат та парубків. В серпні 1816 року вступив до цієї трупи на ролі коміків Щепкин. Трупа параховувала в своєму складі непогані акторські сили.

Обмаль точних відомостей маємо ми про репертуар цього театру Щепкинових часів. Незадовго до його приїзду грано в Харкові переважно опери—«Редкая вещь», «Сбитенщик», «Оборотень, или спорь до слез, а об заклад не бейся», «Семейство Старичковых», «Крестьяне или встреча незванных», все—найрепертуарніші речі; частина ще з кінця 18 віку, частина-ж—новітніші утвори столичних сцен; дві-я останні відбивають ті моменти в житті російського театру, коли йшов театр на зустріч ура-патріотичним настроем російської публіки. Окрім опер давав театр п'єси з театральними ефектами; за таку правила комедія Мольєра «Дон-Жуан» в такому жахливому перекладі з польського, що Щепкин назвав його «галіматьєю»; найелементарніші-ж машини прадю-

вали під час цієї вистави так, що Щепкинові спогади про неї лишаються їй досі яскравішим малюнкам анекдотичної механіки тодішнього провінційного театру.

У літку 1816 року став за генерал-губернатора в Полтаві кн. М. Г. Рєпнін і серед інших заходів, якими хотів він піднести життя цього міста, було й впорядкування театральної справи. Він перевіз до Полтави акторів харківської трупи, без П. тодішнього принципала Штейна, призначивши на директорів нового театру урядовця своєї канцелярії Імберха та Котляревського. Коли саме де трапилось, сказати не можна. У всякому разі 16 вересня 1817 р. під час перебування Олександра I в Полтаві, вистави в полтавському театрі вже відбувались.

Певна річ, не могла маленька Полтава довгий час годувати провінційну трупу з її обмеженими засобами задля розваги мешканців, і вже перед Різдвом того-ж таки 1817 року повертається трупа до Харкова. У такий спосіб жила вона й надалі. Трупа мандрувала з міста до міста, пристосовуючи свої приїзди або до ярмарків, або до часів дворянських виборів. На Водохрецька гостювала вона звичайно в Харкові; якщо справи йшли гаразд, залишалась там аж до великого посту; на Ілью приїжджала до Ромна, звідти на Усікнія знову до Харкова, далі на Семена до Кременчука; в анtrakтах же поміж цими короткими ярмарковими сезонами перебувала в Полтаві. І ввесь час, поки трупа не перейшла, певно року 1821, знову до віддання Штейна, близько приймав до серця її справи кн. Рєпнін, а за помічника йому в цьому був Котляревський.

Ми не можемо власне сказати, яка була конституція самої трупи та матеріальна її база. Очевидачки, жила вона, так би мовити, з державною гарантією; інакше бачили-б ми на її чолі, окрім почесних осіб—Котлярев-

ського та Імберха—якогось представника акторського колективу.

Не дуже то добре велося театрів в Полтаві; вже в осені 1818 року писав Котляревський до Рєпніна: «Зборы по театрту здесь так малы, что жалованья за сентябрь еще не всем актерам выдано. В один вечер в театр пришли только четыре зрителя, взносу сделали 14 р., и я принужденным нашелся отказать в спектакле. Теперь еще у нас и погода прекрасная, хотя с холодным ветром; что же будет с нашим театром, когда сделается ненастье?»

Але тут вчасно буде близьче придивитися і до особи самого директора, бо певна річ, головний тягар керування театром лежав на Котляревському; був з нього, сучасною театральною термінологією висловлюючись, «мистецький керівник» театру, з Імберх-ж—директор, що відав фінансовою справою в театрі; хоч і тут чимала, певно, частка праді спадала на плечі того-ж таки Котляревського.

4.

Які шляхи привели Котляревського до театру? Де зазнайомився він із ним та оскільки глибоко він устиг його вивчити?

Досить таки скученка ї на наші часи біографія Котляревського на безперечні документальні дані. Цілі роки його життя для нас темні, і тільки загальні, а тому й малоzmістовні фрази визначають періоди коли формувався його світогляд та вдача.

Освіту свою дістав Котляревський, як це відомо, в Полтавській семінарії в рр. 1780—1789. Звичайно, це вже був не час, коли мала-б існувати шкільна драма, що й взагалі не дуже то прищепилась по релігійних

закладах навчальних на периферії¹). Що-правда, не як бурсак полтавський, тоб-то людина більш чи менш до нього причетна, а як звичайний глядач, був Котляревський із вертепом знайомий; адже-ж читаємо ми в «Енеїді» про Турна:

Він дожидався тоді вертепа,
Хлістав з нудти охтирський мед (V,47).

Можливо, що бачив Котляревський вертеп не в семінарії, а перебуваючи на кондиціях у якогось лідича полтавського.

З 1796 року ціле десятиліття служить Котляревський у війську; на жаль, невідомо точно, де був дей полк розташований до того часу, коли опинився він на проти-турецькому фронті в Басарабії. Далі, по скінченні кампанії, подався Котляревський у демісію та поїхав шукати собі кращої долі до столиць. Але там повелось йому недобре, зазнав він навіть і голоду, й холоду, аж поки не дістав посади в полтавському домі

¹) А. Музичка (До початків нової української літератури. «Червон. Шлях», 1925. I-II, 230) пише з цього приводу: «Зате мусіли тут процвітати інтермедії та вертепна драма; ця остання особливо при публічних виставах для народу на Різдво». Звичайно, є така думка чистісінським непорозумінням, особливо в першій своїй частині, де мова мовиться про інтермедії: адже-ж не знали вони сценічного життя, від поважної драми відокремленого; що-ж до вертепу, то нічого не знаємо ми, щоби жив він у полтавській, як і по інших провінціальнích семінаріях; добре відомо, що він формою мандрівного театру, що за базу свою мав давні мури Київської Академії.

для «воспитания детей бедных дворян». 1813 та 1814 рр. Уздив він іще двічі до Петербургу з службовими дорученнями, але на дуже короткий час; 1813 року мав він закордонне відрядження до імператорської головної квартири в Дрездені, але за місяць уже повернувся назад.

Як бачимо, не дуже то сприяли Котляревському умови його життя для того, щоб глибоко та всебічно ознайомитися міг він з столичними театралами. Звичайно, мало щось не $2\frac{1}{2}$ роки проживши в Петербурзі та Москві, зінав він, певно, й краї дні, ніж ті, що спіткали його під кінець його перебування в столицях. Але все де одні лише гадки, що їх довести точно ми не можемо.

Отож і все, що про пасивні, так-би мовити, моменти в театральному вихованні Котляревського зазначити можна. Переїдемо тепер до тих сторінок його життя, коли брав він активнішу участь у театральному житті Полтави.

Р. 1823 надрукував Д. Антонович статтю «Перша Наташка-Полтавка», в якій звернув увагу на цікаві для характеристики полтавської панської громади мемуари Нальотової, яку вважає він за першу виконавицю героїні Котляревського. Перетерпівши якусь сердечну драму, не зазнавши щастя в коханні, втішається в надрукованих із щоденника уривках Нальтова своїми успіхами в полтавському beau monde'. Товариство любить слухати її співи, з задоволенням дивиться, коли виступає вона на виставах, надто в тих, де доводиться їй співати або танцювати. Увагу цього щоденника остильки скеровано в бік особистих інтересів, що не дають його сторінки точного уявлення про те, як повстали ці вистави, хто був їх ініціатором, та хто керував ними. Згадано раз за «директора», але хто він, та чи взагалі мовиться тут про директора театру, так і лишається невідомим. Одне тільки безперечне з цих

спогадів, що дуже зацікавлений цими виставами був генерал-губернатор полтавський—старий князь Лобанов-Ростовський; він сам іноді призначає ролі, не школує слів після вистави, щоби висловити своє захоплення грою; для нього спеціально готують сюрпризом виставу, через його відсутність відкладають прем'єру.

Говорив про цей театр ще Стеблин-Каменський в одному з своїх присвячених Котляревському писань. «Котляревський був фаворитом українського генерал-губернатора Я. Лобанова-Ростовського, в домі якого був за свою людину; часто брав участь і в домашніх виставах, що тут уряджала княгиня; гралі переважно комедії Княжніна. Котляревський прегарно виконував комічні ролі і смішив нечисленну та невибагливу публіку». А в другій, раніше написаній своїй статті, передає той же автор, що особливо добре грав Котляревський в «Сбітеннику» та в комедії «Кутерьма, или без обеда домой поеду»—обидві п'єси Княжніна¹⁾.

Нальотова згадує теж де-кілька п'єс, що виставлено на цих аматорських виставах. В комедії «Честное слово» довелося Нальтовій грati з Котляревським (за партнерів своїх говорить вона взагалі дуже рідко), але й тут переказує вона тільки ті слова, з якими мав з своєї ролі звернутись до неї Котляревський.

Самій Нальтовій припадали чільні ролі в граних п'єсах—графіні в «Честном слове», Марини в «Неудачном примирителе», Меланії в «Новом Стернє»; в першій із цих п'єс, що гралі в вільній російській переробці,

1) (С. Стеблин-Каменский). Воспоминания об И. П. Котляревском. Полтава. 1883, стор. 10.—Прибавления к «Полтавским Губернским Ведомостям». 1849, № 9, 63. Див. і в А. П. Терещенка. И. П. Котляревский. Основа 1861, II, 166.

доводилось тій «русской девкой плясать», що знов таки здобуло тій великого успіху.

Нічого не знаємо ми про дальшу долю цього аматорського театру. Сама героїня його не дуже то серйозно ставилася до цих вистав: ти втомлюють велики ролі; поринута в думки про нещасливе своє кохання, вважає вона, що нема для кого тій старатися. Вона так далека від думки про справжню акторську роботу, що навіть ображається, коли старий князь надмірно вихвалиє ти гру: «доброго ви мені комплімента робите, знаходачи подібність до актриси». А років через чотири потому гратиме вона вже постійно в трупі і можливо в тій же Полтаві.

Далі знаємо ми, що на новий 1816 рік відштував Котляревський з своїми вихованцями благодійну виставу (Северная Почта, 1816, № 11); а трохи згодом починається уже його робота, як директора полтавського театру. Про репертуар цих часів маємо ми вже певніші відомості, і на ньому спинитися треба трохи докладніше, щоб з'ясувати те сценічне оточення, серед якого з'явилась п'єси Котляревського.

5.

Дані за цей репертуар полтавського, як аматорського, так і публічного театру складаються: 1) з згадок Нальтовової про грани під час аматорських вистав п'єси, в яких брала вона участь, 2) з переліку п'єс, що надрукував історик Полтави Павловський¹⁾, 3) з вказівок рецензента «Украинского Вестника» про грани в Харкові, а значить і в Полтаві, п'єси. Загалом становить це за 30 п'єс, не така вже мала частка тієї кількості драматичних творів, що грano за три роки перевування трупи в Полтаві, зважаючи на часті та довгочасні виїзди ти поза межі міста. Ідеякі певні висновки

про репертуар полтавського театру зробити буде можна; за корективи правитимуть тут відомості, що їх ми про інші провінціальні—російські чи польські—а також і столичні театри маємо.

Дві досить таки характерні ознаки має полтавський репертуар часів Котляревського й Щепкина. Перша—де ділковитий брак трагедій в ньому, друга—де лодержаність його в порівнюючи невеличких різницях часу. Найстарша—рахую тут час з'явлення на російській сцені—п'єса ця «Недоросль», 1782 року, наймолодша—то п'єси 1817—1818 років; отже, входить, не відставав театр полтавський від сучасного йому театрального життя.

Що-ж до браку трагедій в цьому репертуарі, то стриваємо ми таке-ж саме явище й по інших містах України та Росії. Французька класична трагедія, що вимагала високої акторської техніки, в обсягу переважно декламації, не знаходила собі місця в репертуарі провінціальних театрів так російських, як і польських. Те-ж саме було здебільшого і з російськими д'ного жанру письменниками, що взагалі не утворили таких п'єс, які-б здобули собі право на довгочасне життя на сцені. І навіть трагедії Озерова, що виникли значною мірою в звязку з патріотичними настроями переднаполеонівських часів, обмежили своє поле російськими столицями. Стиль класичної трагедії, загалом кажучи, вироджувався; в провінції-ж не зміг він знайти доброго ґрунту, бо були тамтешні актори самоуками; якщо й взагалі бракувало їм будь-якої школи, то особливо де торкалося декламації, що вимагала довгих та систематичних вправ.

¹⁾ І. Павловський (Полтава. 1910, стор. 219) дає назви 19 п'єс, не посилаючись тут на певні архівні джерела. Але документальність його книги дозволяє йняти віри йому й тут.

Грали в полтавському театрі переважно комедії; вони, може, найбільше відповідали смакам тодішніх глядачів полтавських, які, відбиваючи тут смаки петербурзької публіки, були звичайно проти того, щоб щось серйозне на полтавському коні побачити. Не забуваймо, що близько до цього театру стояла невеличка купка велиможних панів, які на найкращих зразках не тільки російського, а навіть європейського театру тих часів виховалися. Сили полтавської трупи здавались їм безперечно замалими для втілювання серйозного репертуару. А далі чимало важила в такому характері репертуару й акторська вдача самого Щепкина: адже-ж запрошено його до Харківської трупи на амплуа коміка.

Які-ж саме комедії грано в полтавському театрі? З творів основоположника нової комедії Мольера не згадано безпосередньо нічого; а втім зустрічаємо ми вказівку на п'єсу «Любовная скора», «Подражание Мольеру», Андрея Бухарского; дуже можливо, що це вільний переклад коротшої редакції одної з ранніх комедій Мольєра «Le dépit amoureux», в якій мовиться мова про милі та безпідставні ревнощі, що повстали поміж піжними коханцями. До класичної комедії належить п'єса відомого байкаря Лафонтена «Волшебный Кубок», що й редактор «Украинского Вестника» називає ділковитою недоречністю. Далі—відома комедія англійського письменника Шерідана «Школа злословия». «В ній,— пише відомий російський мольєрист А. Веселовський,—спираючись на Тартлофа й Мізантрона, розгорнув Шерідан з відважною стійкістю у своїй картині звичай всю безодню грішності, жорстокощів й безправ'я англійського суспільства.

Знайшов серед комедій своє місце й Коребу, що його, як комічного письменника, цінували навіть і во-роже настроєні до нього критики, визнаючи в цих п'є-

сах побутові мажонки, певну винахідливість, легкий та жавий діалог. І дійсно, обидві грани на полтавському театрі комедії збудовано досить легко, а втім і неглибоко. Одна розповідає про багатого купця, що здобув собі на торгових операціях з Китаєм великий капітал та захотів останні дні свого життя провести з близькими людьми; отже її розповіслюють від чутку про свою смерть, видає себе за повіреного померлого купця та знайомиться з родичами, шукаючи посеред них найнещасливішого; після того-ж, як показано низку орігіналів,—а де, певне, її було завданням п'єси,—знаходить герой під кінець і не одного, а навіть трьох нещасливих, один одного шляхетнішого та доброочиннішого. Друга з комедій Кодебу—одна з найпопулярніших його в цьому обсягу творів. Це «Die deutsche Kleinstädter», назуву якої передає Нальотова, трохи відходячи від російського перекладу: «Немецкие провинциалы» замість—«мещане». Завдання цієї п'єси було висміяти чванкуватість німецьких провіндіалів та переобтяжність їхнього побуту віджилими вже традиціями. Постаті змальовано досить яскраво, навіть з певною гротесковістю, сама сатира тут, як на Кодебу, досить таки різка. Ту-ж саму тему оброблено і в п'єсі «Уездный городок», де,—якщо російський перекладач А. Я. Княжнін не зрусифікував її (п'єсу здається не надруковано),—zmальовано французьку на цей раз провінцію (певно, «La petite ville» Пікара).

Даліші комедії не дають нічого особливо цікавого: «Черний чоловек»—п'єса невідомого німецького автора, що сміється з модної в Англії хвороби—спліну; «Честное слово», яке зарубки виставляли полтавські аматори—це п'єса відомого автора «Двенадцять спящих дев» Шпіса, досить таки театральна через уведену в неї гру: дієві особи переодягаються та грають селян.

Як бачимо з щоденника Натальової, танцювала вона в цій п'єсі «русской левкой», чого текст п'єси не вимагав; певною мірою, це було поступкою вподобанням кн. Лобанова-Ростовського, що любив танки. Зрештою, ще одна комедія—«Военная тюрьма», переклад з невідомої якоїсь французької п'єси, збудована на переодяганнях, непорозуміннях, помилках та інших засобах того гатунку комедії швидкої акції, що під впливом італійських зразків склалась.

Відрадним для життя полтавського театру фактом була наявність у ньому найкращих оригінальних російських комедій XVIII в.—«Недоросля» й «Ябеды». Обидві комедії були досить репертуарними і в столицях; виставлювання останньої із них у Полтаві певною мірою пояснює ще й тим, що частенько перебував тоді в Полтаві сам автор У. В. Капніст, що якраз на ті часи був за губерського маршала Полтавщини. Okрім цих давніх п'єс грано ще комедію «Неудачный примиритель, или без обеда домой еду», досить таки невдалий твір Як. Княжніна на тему про сваркувате подружжя написаний, та якусь комедію невідомого автора «Побег от долгов или раскаявшийся мот».

А втім не обмежувався Полтавський театр самими-но утворами давньої російської драми. Серед граних на його сцені п'єс зустрічаємо ми й «Урок дочкам» Крилова, п'єсу, що для неї сюжет запозичено в Мольєра та в безперечно-ж мольєрівських тонах зроблену. П'єса ця, органічно випливаючи з світогляду Крилова, з'явилася дуже вчасно—в момент політичних ускладнень з Францією, коли подобалося публіці всяке висміювання французоманії. Такою-ж злободінною була й комедія Шаховського «Новый Стерн», в якій автор глузував з сентиментальних подорожників, що нещиро вихвалюють сільське життя, не можучи та не бажаючи скинути свої

істотні панські риси; на думку ж авторову і не треба було цього робити.

Грано також і п'єси зовсім нових, як на ті часи, письменників, що перші тільки спробували сцену робили—«Притворная неверность», переклад з французької Грибоедова та Жандра та «Богатонов или провинциал в столице»,—вже третя, зауважу, п'єса, що в тій чи іншій формі висміювала в Полтаві провінцію. Чи не подобалося керівникам театру трохи посміятися з тих смішних рис, що, властиві провінції взагалі, знайтися могли й тут же серед глядачів полтавських? Але про такі моменти в практиці полтавського театру—нижче.

Віддав полтавський театр свою данину й «Кодебу». Окрім згаданих уже вище двох його комедій, побачили полтавські глядачі ще й п'єси, розраховані на те, щоб викликати міцні хвили співчуття серед глядачів до не в міру доброчинних героїв. Це—«Примирение двух братьев»—зворушлива історія про сварку двох братів, таких непоганих по суті людей, що читач, анік не дивуючись тому, що вони заходами прекрасної душі людей помирисились, запитати міг тільки, а чи могли-ж вони так запекло посваритись? Друга п'єса—де «Серебряная Свадьба», що ходить коло питання про те, які негані люди живуть при дворі, та про те, як добре порядна людина жити може з чесної сільської праці. П'єса дійсно таки ходить коло цього питання, та її на те тільки, щоб повернути потім кожного героя на належне йому місце; той самий принц, при дворі якого дуже легко наклепати на людину так, що тікати мусить вона світ за очі, робиться шляхетним; той вельможа, що мало не за ралом ходив 25 років, знов іде керувати державними справами, одно слово всі—«незнайомі», такі характерні для драми тої доби персонажі, з'ясову-

ються остаточно; міраж ідилічної сільської праці рождається. Гіршу картину дає драма «Клеветники» з складною, а добре таки поведеною інтригою. Не без впливу «Коварства и Любви» Шіллера написана, має ця п'єса де-кілька вихваток проти двірських звичаїв, але на те тільки, щоб показати кінець-кінцем, що й камер-юнкер не зовсім уже такий шахрай, що міністр порядна таки людина; залишено одного тільки «козла отпущенія»—секретаря, шахрая першої проби.

Знала полтавська сцена й російську «кощебятину», в якій замість німецького патріотизму подано російський, в ще солідшому й пересадженішому вигляді. В такому, певно, жанрі переробив відомий своїми патріотичними поезіями С. Н. Глінка «Наталью Боярскую Даочь» Карамзіна. А до чого російські учні плідного німця доходили,—про це свідчить друга з виставлюваних в Полтаві драм—«Русский солдат или хорошо быть добрым господином» Феодорова. Поміщик Добров напередодні економічної руйнації; дізнавшись про це, спрощують його кріпаки всенік своє майно та приносить йому потрібну суму. Але великудушина Гхня офіра запізнилася: повернувшись з війни один із кріпаків того-ж таки поміщика та передав йому скриньку з коштовними речами; кінчається п'єса патетичними тирадами всіх лієвих осіб. Такий же характер має і третя п'єса того-ж гатунку—«Великодушие или рекрутский набор»; головна постать у ній—старий селянин Абрам, улюбленним прислів'ям якого є «лишняя копейка не моя, а того, у кого ее нет». І таких сентенцій в п'єсі чимало: і проти торгівлі, і проти гонитви за грішми, і проти сучасної освіти, є звичайно, і ультра-вірноподдані. А втім доводилось нам уже зазначити, що подобалась ця п'єса тогочасній публіці і що ширісінською приймала вона мармеладних пейзан II за дійсних російських селян.

Переходимо тепер до опер.

Ще товариш Котляревського на директорстві в полтавському театрі Імберх, вихвалаючи у своїх, надрукованих по смерті Щепкина, згадках різноманітність його акторської вдачі, пише, що доводилося цьомум акторові грati «i в операх, досить таки важкуватих, зовсім не знаючи до цього-ж i музики...». I хоч не легко встановити точно типологію сценічних жанрів взагалі, а XVIII в. зосібна—часто-густо прикриває одна й та-ж сама назва зовсім неоднакові речі,—а все-ж, не помилюючись твердити можна, що виступав Щепкин в таких операх, де дійсно таки чимало доводилося співати, бодай i в речитативах. До того-ж гурту належали й опери «Редкая вещь» та «Водовоз», що їх історик опери Кречмер називає комічними операми. Перша—Херубіні (1813 р.), друга—«з хорами й балетами», музики Мартені, виставлялась в Петербурзі ще з 1789 року, а втім досить таки улюблена публікою i пізніше; за рік до приїзду Щепкина грала ї в Харкові трупа Штейна, ї «Украинский Вестник» не скінує похвал для неї.

Менше, очевидачки, співів припадало на російські комічні опери. Грали в Полтаві такі популярні речі, як «Сбитенщик» Княжніна (музика Булана), «Казак-Стихотворец» Шаховського та «Удача от неудачи или приключение в жидовской корчме» Сем'онова. «Сбитенщик»—п'еса, що здобула собі друге по «Мельнику» Аблесимова місце в російському репертуарі. Княжнін обрав влучний матеріал для своєї переробки—«L'école de femmes» Мольєра, з наївною героїнею на чолі, що давало змогу цілком виправдано переходити на двохзначні місця, які колись викликали такий вибух обурення серед філістерських настроєніх ворогів Мольєра. У цій п'есі була та легка фривольність, яку так любив XVIII вік.

Також дуже популярною був і «Казак-Стихотворец» — досить таки щасливий для Шаховського винахід. Нею довів він, що вміє ловко підхоплювати потреби моменту та догаджати смакам публіки. Насувалась буря грізної навали французів на Росію, зростали вже передвоєнні настрої, і 15 травня 1812 року виставив в покоях імператриці Шаховської свій водевіль. Розмах у цього був дуже великий; він хтів вивести на сцену Петра I, але, перекопавши, що не можна цього за тодішніх умов здійснити, замінив його князем. Музику аранжував з російських та українських пісень відомий капельмейстер Кавос,—і зрештою усіх мала ця п'еса надзвичайній. «Выбор напевов,—писала гр. Несельроде чоловікові до армії,—приятен, и чисто народный. Представление мне очень понравилось и меня растрогало». Можна було-б павести ѹще таких відзивів, але ї цього досить буде для характеристики смаків та розуміння тодішньої публіки. Звичайно, не обходило ѹ те, як українську людність та мову в цій п'есі показано. Для неї це було лише черговою п'есою з патріотичним сюжетом i з пейзажами. Не обходило це й самого автора. I хоч не маємо ми ніяких даних, що освітлювали-б своє рідне «українофільство» цього письменника, твердя родом, що тільки незадовго до смерті своєї одвідав Харківщину, а до того часу на Україні ї не бував,—думати можна, що вибирав він український колорит для де-яких своїх водевілів, як певного роду екзотику, продовжуючи цим сентиментальних подорожників та винпередджуючи Гоголя. До того-ж ставимо ми у назві цього водевіля наголос на слові казак, як на ознакі певної військової категорії тієї, що на неї покладалось так багато надій під час війни i що дійсно таки не мало алярму по всенікій Европі наростила. Не даремно-ж повстали згодом i інші п'еси та опери павіть, що так

само виводили казака¹⁾ та самою назвою це підкреслюючи.

Але не так стояла справа для вдумливішого спостерігача, а надто для українця. Ген. Михайлівський-Данилевський, бачивши проїздом у Полтаві цю п'єсу, записав у своїх нотатках такі рядки: «Я был в театре, где играли «Казака-Стихотворца». Доволично странно, что в столице Украины представляли эту пьесу, которая некоторым образом есть сатира на малороссиян». Та й не тільки він один був такої думки про цю п'єсу. Коли повернулась перед Різдвом трупа до Харкова, то редактор «Украинского Вестника» писав між іншим про неї так: «Когда один раз недавно представили ее в Полтаве, то многие добродушные чада природы при втором об'явлении о предоставлении оной сказали: Чего ити в кіятр? хіба слухать, як за наші гроші да нас же будуть лаять?»

А найрізкішу відповідь на сміливий рейд Шаховського на Україну дав, як це відомо, Котляревський в невеличкій сцені в «Натаці-Полтавці».

Спроба Шаховського дати п'єсу двома мовами та добрий усіх її викликали наслідування. На початку 1817 року виставлено в Петербурзі згадану вище оперу Сем'онова, з музигою Ленгардта; п'єса теж здобула собі тривкого успіху як по столичних, так і по провінціальніх сценах. Автор, не обмежуючись тут самою тільки російською та українською (кращою проти Шаховського) мовами, пішов значно далі; деякі дієві особи говорять у нього польською мовою, а жид-корчмар той навіть і ту на свій квитал перекривлює. Сюжет ІІ—легкий та

1) «Казак и черта не боится», комедия (1813). «Казаки на Рейне», опера (1814); «Казак и прусский волонтер в Германии», оперета (1814).

цікавий: офіцер викрадає прислужувану вийти заміж за нелюба дівчину; багато орнаментовано п'єсу театральними моментами; там танцювали «вербунку», під акомпанемент бандури співає коханець серенади, трапляється переодягання, чимало руху взагалі. Одно слово, опера справляла враження, і добре висловив його був редактор «Украинского Вестника», пишучи: «На першій виставі здається ця опера чудом мистецтва, на другій дивились на неї байдуже, на третій чи не почнеш вже нудитись... А втім навіть столична газета вважала її за один із найкращих тогочасних водевілів.

Отакими, як бачимо, п'єсами годував театр публіку. Ще раз нагадати слід, що хоч і не дуже в нас багато точних даних про цей театр, але наявність у ньому найрепертуарніших п'єс того часу свідчить може про те, що додавши кількісно до тих трьох десятків, які ми донір розглянули, навряд чи набагато змінили-б ми загальний вигляд цього репертуару. Бачимо ми в полтавському театрі досить таки різноманітні п'єси. А втім деякі підсумки підбити тут усе-ж можливо.

Моралізаторська тенденція, тісно поєднана з сентиментально-плачливими настроями, знайшла собі в цьому театрі досить помітне місце: репрезентували бо її не тільки п'єси Кодебу, але й різних його наслідувачів. Драми цього гатунку не підходили до життя безпосередньо (оскільки це театр припускає взагалі), бачили вони через своєрідні окуляри тільки приємні та зворушливі картини, що й показували на сцені.

Другим характерним для цього репертуару моментом була наявність у ньому п'єс типу музичної драми, що здобували собі великого успіху, поєднуючи слово з музигою та співами.

Третію зрештою рисою—було ставлення на полтавській сцені «Казака-Стихотворца», п'єси, що не

тільки подавала «прянічних» «малоросіян», що говорили неможливою українською мовою, але яка й показувала серед дієвих осіб — українців-шахраїв, що дратувало серйозніше до національної честі настроєну частину публіки: новиною бо був український елемент на сцені. Тут то й міг знайти собі Котляревський негативний приклад, що від нього відбиваючись, усвідомив собі власну путь.

Але підійдемо зрештою до самих п'єс Котляревського.

6.

Дуже мало точних даних маємо ми про обставини, в яких з'явилася на сцену «Полтавка», як нам доведеться тепер цю оперу називати, та «Москаль-Чарівник». С. Стеблін-Каменський, єдиний мемуарист, що лишив нам згадки про Котляревського, розповідає про це діло так:

«Р. 1819 на бажання Українського Воєнного Генерал-Губернатора кн. М. Г. Рєпніна, що хотів бачити виставу української опери, написав Котляревський для вільного театру, що існував тоді в Полтаві, оперу «Наталя-Полтавку». Головну комічну роль Виборного на першій виставі грав славнозвісний згодом Щепкін, для якого переважно й написано цю роля. Того-ж року написа вавтор «Полтавки» і невеличку п'єсу на зразок водевіля — «Москаль-Чарівник». Що-до останньої п'єси, то в іншому місці той же автор повідомляє, що роля Чупруна утворив був Котляревський теж для Щепкіна.

Оде власне й все. Ми навіть не маємо змоги встановити точну дату, коли написано обидві опери. 1819 рік — час дійсно таки дуже можливий, майже безперечний. 15 жовтня 1818 року ще бідкався Котляревський, що погано одівдають театр, — що навряд чи було-б тоді,

коли-б мав уже театр у своїму репертуарі українські опери; а 25 травня 1820 року пише Рєпнін Котляревському листа, в якому дякує письменнику за його піклування про театр, що придбали йому апробацію місцевої публіки, — очевидиачки не одні директорські заслуги мав тут на оці генерал-губернатор.

І дуже можливо, що була вже до того часу «Наталя-Полтавка» виставлена: адже-ж знайшов іще І. Стешенко список дієв п'єси з датою 1820 р.

Що-ж до самого успіху п'єси, то бракує нам тут ділковито безстронніх свідчень. А все-ж писав Котляревський 27 листопада 1821 р. Гнєдичу: „Есть у меня и песенки малороссийские из сочиненной мною оперы «Полтавка», принятой довольно хорошо в Полтавской, Черниговской и Харьковской губерниях...“¹⁾.

Пише те-ж саме далі й автор дуже прихильної до п'єси рецензії в «Отечественных Записках»: «грано П на полтавському театрі не раз, не десять, не сто разів, і театр завжди був повний, захоплення загальне, оплескам не було краю...» Як бачимо, дуже захопився автор п'єсою і не обійшовся, певне, без перебільшувань.

Але що мала ця п'єса успіх, сумніватись не доводиться: говорять про це ті численні копії та наслідування, що з рукопису ще робилися.

Обмаль знаємо ми і про саме виконання опери. Хто написав музику для неї? Хто виконував другі ролі? Навіть що-до самої Натали, то тільки гадати можемо ми, що грала П. Нальотова; те, що була вона з Щепкіним 1821 року в Київі, та що добре знали П по всій Україні через П. чудовий голос, ще не свідчить, що виступала вона в професійній трупі в тій же Полтаві, де

1) «Литературные портфели. Петерб. «Атеней», 1923, ст. 37.

за кілька до того років блищала вона серед найвищого товариства та ображалась, коли порівнювало її з справжньою артисткою. Але де питання, на які навряд чи здобудемо колись певніші відомості¹⁾.

Так само нічого не знаємо ми про те, оскільки витримано український колорит вистави,—що до декорацій, стройв сценічних, української мови. Одне, що ми і тепер уже твердити можемо, це що годі будо-б сподіватись тут великої додержаності. Принаїмні, на відомому портреті Щепкина в ролі Чуяруна 1844 року маємо ми його в досить таки оригінальному для українського чумака вбраниї. Але де належить уже до окремої теми—про сценічну історію п'єс Котляревського.

Як повстала «Полтавка» Котляревського?

Не знати, чи слід нам літерально розуміти Стебліана Каменського, коли той каже, що опера Котляревського є наслідком бажання кн. Рєпніна. Так само недостатньо відповідає на це питання й думка акад. Дацкевича про те, що найближчим тут приводом була п'єса Шаховського «Казак-Стихотворець» та надруковання на неї в «Украинском Вестнике» рецензії, основні положення якої відбив письменник у своїй п'єсі. «Котляревській,—каже дослідник,—бував у Петербурзі; був звичайно добре знайомий з усіма видатними російськими комедіями кінця минулого й початку цього віку. Російські комедії та оперетки були на той час розповсюджені й на півдні... Котляревському довго однає не спадало на думку наслідувати російські п'єси...» (Н. Дацкевич. Отчет о

1) Полтавські архіви часів Рєпніна добре обшукали уже І. Павловський; наслідки його роботи в книзі «Полтава. Исторический очерк ее, как губернаторского города в эпоху управления генерал-губернаторами (1808—1856)». Полтава. 1910.

29 присуждений наград гр. Уварова, стор. 41). Але, виходить, чимало таки її збиралася письменник дати гідну відповідь російському драматургу, що «наколотив гороху з капустою» (згадаймо, що написано обидві опери 1819 року, тоб-то років через півтора по виставі «Казака-Стихотворца» в Полтаві і через рік із чимось по виході з друку книжки «Украинского Вестника» з рецензією на неї).

Отже, можливо, що інший міг бути момент, що примусив Котляревського свої п'єси написати. Стоячи фактично на чолі полтавського театру, ставлячись до дорученого юному діла, певно, не менш сумлінно, аніж до прямих своїх службових обов'язків,—мусів же він ублювати за театром, коли доводилось знимати виставу через брак одвідувачів, і як раз в осені 1818 року писав Котляревський Рєпніну про поганий стан справи театральної. Отже, коли так-сяк перебув театр осінні місяці, та одвідавши на Різдво Харків, розпочав він, певно, десь після Великодня свої вистави в Полтаві; тоді то й могли з'явитися на світ опери Котляревського, певно, сама «Полтавка» першою чергою і десь пізніше «Москаль-Чарівник».

Акад. Дацкевич гадав, що позитивним моментом виліву «Казака-Стихотворца» було заведення українських пісень. Але чи тільки від цієї п'єси міг Котляревський запозичити такий прийом? Хіба решта комічних опер, що Іх знов Котляревський,—хоча-б той же «Сбитенщик», в якому він грав, не вживали того-ж таки способу? І якщо шукати вже якогось зразка безпосередньо для «Полтавки», то найшвидше могла наштовхнути Котляревського на таку думку хоча-б така комічна опера, як «Мельник» Аблесимова, співи якої наблизились до народніх і що через це саме й зазнала величезного успіху, не виходячи з репертуару з 1779 р.

коли ІІ вперше і з тріумфом виставлено, до часів Котляревського, а півіть і пізніше.

А насамперед з'ясовується справа через самі ознаки того жанру театрального, до якого належить «Полтавка». Котляревський визначив його словами «українська опера». Але часто-густо буває, що один термін сценічного жанру об'єднує різноманітні речі: мало що не всі п'єси Мольєра мають назву «комедія», хоча дуже одніні вони одна від одної. Так само й з поняттям «опера». Рівняючи «Полтавку» до сучасної опери, ми звичайно помітимо, що посідає в п'єсі Котляревського музика значно менше місце: обмежується вона увертюрою, яка могла бути й за часів Котляревського та окремими аріями-піснями й дуєтами. «Українська опера» Котляревського значно більше наближається до того гатунку сценічних творів, що повстали в другій половині XVIII століття та здобули назву комічної опери.

Генеза цього жанру проста тільки з першого погляду. Ще за доби пізнього Відродження існувала італійська опера, що задовольняла своєю широкою продукцією найкращі європейські столиці, працюючи, звичайно, на вибране двірське оточення. Отже впливає потроху ІІ музика й на драматичні утвори. Вже десь у середині XVIII століття бачимо ми, що використовують драматурги популярні пісеньки, так звані водевілі, пишучи на знайомі найширшим масам людності мотиви нові тексти, потрібні для нової якоїсь п'єси. Так і повстав водевіль у власному значенні цього слова. Ще один крок уперед, і під упливом італійської опери пишеться вже спеціальна музика для арій даної п'єси—де так звана «comédie en ariettes» або «opéra comique»¹⁾

¹⁾ Auguste Font. Favart. L'opéra comique et la comédie-vaudeville au XVII et XVIII siècles. Paris. 1894. p. 254.

Зрозуміла річ, що справжній водевіль міг існувати тільки у Франції, де так розповсюдженні популярні пісеньки, що Іх іноді співали театр разом із акторами, російський же театр знову у XVIII столітті власне тільки комічну оперу. Той же жанр, що з 10-х рр. XIX в. в Росії прищеплювався і що був відомий під назвою водевіля,—має вже іншій проти старого французького водевіля, і проти комічної опери ознаки,—де з одного боку—спрощена музична фактура, з другого—певна типізація сюжетів навколо нескладних тем, анекdotу, що про чо, комізму ситуації. Комічна опера не пішла далі в своєму розвитку; вона не вийшла поза межі XVIII століття.

Російська комічна опера не утворила нових істотних ознак цього жанру. Обслуговуючи аристократичне російське суспільство, члени якого із виховання, і з смаків мали більше право називати себе францурами, аніж росіянами,—мали російські твори цього гатунку в своїй основі такі ж самі риси, що й французька «opéra comique», менш яскраво можливо тільки підкреслені.

А ці п'єси французькі на різний кшталт малювали по суті один і той же самий сюжет—саме кохання, без усякої індивідуалізації, тільки модифікуючи певною мірою окремі відмінності. Але досить таки пригадати, що вже тема тодішньому суспільству; треба було тому Й подати ІІ в такому вигляді, щоб сприймали теж саме по суті кохання, як щось нове; отже Й показує комічна опера кохання наївних селян, які через свою незіпсованість культурою демонстрували безпосереднє чуття, далеке від усіх психологічних ускладнень класичної трагедії і новішої міщанської драми. Звичайно не було на сцені ніяких селян; замість них давав театр солдатських та приємних пейзан, що були ліпші й граціозніші за справжніх. Отже Й спра-

віли тому ці персонажі враження: були з них маркізи з найною та смілою мовою, що по-новому звучала через неї засмальцювана вже на кону тема кохання. Через це їй дозволяв такий жанр уживати двусічності,—а цього, такої пікантності сюжету та ситуації, і вимагала французька публіка.

І не диво тому, що їй вимагав самий оперний характер цієї теми про кохання відповідного змальовування самих персонажів; білоніжна моральна чистота, видучення з життя селянства всіх важких та неприємних моментів, все це накидало комічній опері певного ставлення до дійсного життя; був з неї природньо жанр нереалістичний, ідеалізований, і коли бреніли в ній звичайні потки про зіпсованість та моральну розпусту верхньої класи, то були тут п'есам завжди властиві і недоговореність і розподілнення. Розвязка п'еси здебільшого давала такий кінець, що значною мірою анулював всі подані раніше закиди. Воно й не дивниця: буржуазна філософія Русо прищеплювалась тут до феодальної класи.

Російська комічна опера пішла такими же в загальніх рисах шляхами. Залюбки показувала вона злодія або гнобителя прикажчика, рідко зовсім уже непоправного негідника пана. Вона пересипає п'есу легенічними сатиричними випадами, охоче уводить народню мову й співи, де-які інші риси народного побуту, навіть пригноблення панами, але по суті лишається вона таким же, ідеалізованим жанром, як і французький II вірець.

Що-ж до самого сюжету, самої схеми, що в основу його покладено як у французькій, так і в російській опері, то не було в ньому нічого нового. Це—з давніх давен в комедії вживана схема про кохання молоди та перешкоди, що в буржуазному суспільстві неминуче йому повстають: батьки гадають, що тільки тоді шлюб

буде щасливий, якщо супровадимуть його трохи та певне шановне становище в суспільстві. Ця схема усталася була ще в пізній грецькій комедії (Менандра та інших), перенандрувала звідти до латинської комедії Платта та Теренція, прищепилася до комедій масок, сягнула найбільшого свого розвитку в Мольєра, залозилась у письменників його школи та перейшла згодом з одного боку до міщанської драми, а з другого до ранньої мелодрами.

Бачимо ми ІІ в «Полтавці». І тут не може молодь знайти свою долю через «убожество», і тут мідніший той конкурент, що має трохи; навіть, якrudimentарний мотив, залишилось зникнення на кілька років Петра та з'явлення його в найрізучіший момент. І тут бачимо ми бездіяльних коханців, що не можуть самі собі дати ради; бачимо й серйозного товариша—«наперсника» (звичайна річ, не слугу), що тим у цьому допомагає.

Тому їй не мають великого значення ті схожі риси, що знайшов поміж «Наталико-Полтавкою» та «Казаком Стихотворцем» М. Марківський. Спільне в цих п'есах належить до цієї елементарної схеми, що в різних варіаціях трактує II комічна опера¹⁾. Не має серйозної ваги її твердження Стебліса-Каменського про те, будім то взяв Котляревський для своєї п'еси якусь дійсну подію з полтавського життя. Вже перші рецензенти «Полтавки» однодушно відзначали простоту змісту й будови цієї п'еси, вважаючи за одну з найкращих II ознак, що вона «проста», як поезія народня».

І в даному разі ступив Котляревський значно далі, ніж на це відважувались автори російської комічної

¹⁾ «Наталика-Полтавка» і «Москаль-Чарівник» І. П. Котляревського. Літературно-Науковий Вісник. 1919, III.

опери, на зразках якої він виховався. Ще в 1899 році писав цілком слушно з цього приводу акад. А. М. Лобода: «Народно-побутові риси музичної драми, що заглухи були в російській літературі, знайшли в багатьох моментах знаменне продовження в літературі українській, в її побутовій комедії з «Наташкою-Полтавкою» на чолі... Українська музична комедія одразу ж і значно рішучіше ступила на той шлях народності, який пробивався в старій музичній драмі її здобула собі тим глибоке народне значення.., (Народность в русской музыкальной драме сто лет назад. К. 1899).

А звідти ѹ певна двоєстіть у змалюванні самих лідів осіб; з одного боку—де традиційні персонажі комічної опери, з другого—позначилась на них рука письменника, вихована на суто земних героях—запорозьких бурлаках «Енеїди».

Рання критика,—неукраїнська до того-ж,—циєї двоєстіти не помічала, вихваляючи на різні лади «милое простодушие», «простодушные речи», «добродушие» героїв п'єси. Але згодом трохи впали вже в око Костомарову, що не виховувався на старих зразках росій-

250—252. Зазначає між іншим автор і подібний прийом. Прудіус, освідчуючи Марусі своє кохання, каже, що стали йому не мілі вже «панські хати, гарні коні, воли рогаті», Вонзий—«розділи, назви і копій». Але зустрічаємо ми тут так звану характерну мову, коли певними з професійного життя взятими термінами говориться про кохання. Котляревський вживав такого способу ще в «Енеїді», говорячи про Вулкана (V, 26). Теж саме бачимо ми й в мові Фінтика. Та ѹ взагалі, був цей спосіб дуже розповсюдженій. Див. П. Руслан. До Москаля - Чарівника. Записки історико-філологічного відділу УАН, № 4 (1923), 237—239.

ської комедії, де-які риси цієї п'єси, що їх до цього не помічали; отже ѹ кинув він у своїому відзвів фразу, що першу поклава дегликна для досить довгої полеміки. «Зміст «Наташки-Полтавки» відгонить 'застарілою сентиментальністю',—так писав Костомаров у «Молодику» 1844 року, а теж саме простою мовою висловив у своїй віршованій критиці Евг. Рудиковський.

Стара, дочка, Петро і вонзий всі ревуть

Один по одному,—як ті джмелі гудуть...

Ця думка знайшла чимало прибічників; окрім сентиментальності її афектації знайшов згодом Куліш ще ѹ іділію в цій п'єсі; Шипін—перебільшений сентименталізм; Огоновський—сентиментальність, як реакцію класицизму, що правда, разом із вірною характеристикою народного побуту; О. Кониський (Маруся К.)—сентиментальність навіть німецького гатунку; М. Петров—карамзінського. Але рано чути було ѹ протести.—Ще 1856 р. заперечував цю думку А. Котляревський, а особливо рішуче виступив 1885 року в дуже цікавій статті про Котляревського Минського, а слідом за ним ѹ акад. Дащекевич. «Тини,—писав він,—що виведено в цій комедії, реальні й безпідставно заподозрювати їхню життєвість: світ не без добрих людей». А втім, як дуже часто буває, правда полягає не в гостро подаваних, а в компромісних твердженнях, на підставі вдумливої аналізу як одної, так і протилежної думки подаваних.

Отже ѹ висловив був в 1874 році Драгоманов у своїй статті «Література великоруська, українська й галицька» про Котляревського кілька думок, хоча ѹ побіжних, але, як завжди, свіжих і оригінальних. Він не заперечує наявності сентименталізму в «Наташці-Полтавці», але має, на його думку, цей термін трохи одмінне в українських умовах значення. «Треба признастися,— пише Драгоманов,— що як побут сільської шляхти

України не так відірвався від народного, як це було з придворною шляхтою у Великорусі, а з другого боку як простонародній побут у більшості був утонченіший, ніж великоруський,—то й сентиментальні комічні оперети, усе-таки мали більш реальноти, ніж сучасні їм аналогічні твори великоруські»... (Правда, 1874, 24).

Виходить, на думку Драгоманова, що сентименталізм «Натали-Полтавки» треба певною мірою ставити на карб не авторові, а самим особливостям, тим рисам української народності вдачі, що в цій п'єсі відбилися.

І воно в дійсності так і є. Два моменти штовхали Котляревського на шлях до сентиментального замальовування своїх герой: з одного боку, обраний ним сценічний жанр, з другого боку—наявність певної сентиментальної поетики в народній пісенній творчості¹⁾. Через це ю міг Котляревський акцентувати в цій п'єсі почуття, звідти ю ті часті слізи, що аж виборний мусить—(ідучи, певно, за давньою сценічною традицією)—втирати собі полою світки очі. Через те зворушується навіть і возний;—але про це ще згодом. А втім не пощастило Котляревському надолужити навіть і цим моментом натягнутої розвязки, що іншими причинами з'ясувати можна.

Підходимо ми таким чином природньо до питання

¹⁾ Куліш (Основа, 1861, I, 243) закидав між іншим Котляревському, що висловлюються його герой часто мовою Доброіравових та Правдолюбових. Звичайна річ, це велике перебільшення: не зустрінемо бо ми таких сухих безбарвних реплік, що мову цих типових резонерів характеризують. І хоч як і зворушується герой (Петро та Наталя), але не доходять вони до той надмірної почутливості, що властива, приміром, хоча-б Квітчиній Марусі.

про будову цієї п'єси і про найущільніше не тільки в цього автора ю місце—розвязку. Ще Куліш у знаменній своїй статті про Котляревського відмітив був у нього «природне чуття сценічних вимог». Звичайно, діяло тут ще ю те виховання, яке дістав Котляревський, як упорядчик вистав та актор, а згодом, як керівник театру. Добре обізнався він з певним жанром. Ще Дащенкевич зазначив, що в п'єсах Котляревського «форма в найзагальніших ю абрисах не належала Котляревському, а запозичена з російської літератури і що виходив у своїх п'єсах письменник із жанру комічної опери.

Отже, спеціально до будови «Полтавки» придивляючись, треба відмітити, що з драматичного боку зроблена вона дійсно таки добре, і що цим певною мірою пояснюється ю успіх сценічний, а не тільки влучним застосуванням пісень та рис народного побуту, як про це писав колись Куліш. Уже перші слова Наталичині вводять глядача *in medias res* акції; розвивається вона ю далі легко, навіть напружено; без підштовхування з боку автора набуває п'єса драматичних рис. Що-правда, не позбавлено ю деяких наївностей в експозиції: Возний допіру почав лізнатися в Виборного про те, що за люди Наталя та Терпиліха, хоча ю живуть вони в цьому селі вже три роки; такі-ж наївно - навмисні розмови Терпиліхи з Наталякою про минуле. Але, рівняючи ці невеличкі недоладності до тих, що по тогочасних п'єсах траплялися, не матимемо ми права їх Котляревському закидати.

Складніше стоять справа з розвязкою. «Юрист завзятий і ханун такий, що із рідного батька злупить»,— Возний під упливом загальної плачливої сцени, «порозмишлявши предовольно», знаходить в собі сили відмовитись від Натали, яку він, зроду ще нікого не кохавши, полюбив. Робилися, що-правда, ю спроби вмоти-

вувати таку поведінку. «Свідомість того, що проти нього всі—писав І. Стешенко—примусила його змінити свою вдачу» (Поезия И. П. Котляревского. К. 1898, стор. 185). А трошки згодом, роблячи з Возного перевонаного сковородинця, вважав О. Русов його вчинок не тільки логічно виправданим, але й одним із центральних моментів, що моральну позицію автора з'ясовують (А. Русов. Какая роль Возного в «Наталике-Полтавке». К. Ст. 1904, I).

Але правильне вирішення цього питання вимагає знову таки звернутися до історії самого жанру. Беручи вже на увагу одного хоча-б Мольєра, побачимо ми, як часто хібує цей великий майстер будувати комедію якраз у розвязці. Невблагані батьки робляться лагідними з нахилем до всепробачення; наступає під кінець п'єси якась загальна згода, примирення. І воно зрештою зрозуміле — автор ставив собі завдання розважити публіку або інтригою, або цікавими побутовими малюнками; справа-ж про те, логічно чи нелогічно розійдуться з сцени його щасливі під кінець герой, не дуже то його обходила. Суто умовний жанр, комедія, і могла розвязатися тільки умовно. Адже-ж сприймав глядач певну умовність хоча-б тих самих експозиційних розмов, або таку препарованість всіх непорозуміннів, коли через щасливі випадки всі вони своєчасно' розвязуються; без особливих труднощів сприйняти міг він тоді й розвязку. А ще легше це робилося тоді, коли запанувала на театрі під кінець XVIII в. моралізаторська тенденція, від якої не так то вже далеко відійшов і Котляревський. Тоді легко можна було запроводити до п'єси й пічим непідготовану, раптову зміну намірів Возного. В репертуарі полтавського театру була навіть п'єса, що цікавий зразок такого несподіваного звороту подій змальовує. Це «Великодушие или Рекрутский на-

бор»—одна з найпопулярніших п'єс, як ми вже зазначали раніше. Бурмістр залицяється до лівчини, в яку захочався бідний парубок. За допомогою піддячого уживає цей бурмістр усіх заходів, щоби забезпечити себе від суперника. З цим йому щастить, і коханця мають здати в рекруті. Але тут починають герой один за одним демонструвати свою безмірну велическість. Товариш цього парубка виголошує свою згоду йти в москалі замість на це засудженого, аби тільки був той щасливий з своєю коханою. Його батько промовляє піднесену патріотичну тираду про те, як дійде він до самого царя та розповість йому, що метою всенького його життя було допомагати сиротам, удавам та всім бідним... Всі збирояться іхати, але ось впадає в мову винний у всьому бурмістр.

Борис: Постойте...

Герасим: Зачем?

Борис: У меня тут и там сосет.

Абрам: Что ж остановились? едем!

Борис: Нет, великое его дело так и подкосило меня.

Поборин: Что ж ты хочешь?

Борис: Абрам Макарович, и вы, люди добрые, простите меня, мы с Гаврилычем обманывали вас Простите меня, люди добрые! Ты, Абрам Макарович, показал мне, как хорошо, как велико быть добрым человеком. Сам себе опротивя; простите меня. Желаю теперь, весьма желаю быть добрым... ¹⁾.

Хіба це не скидається на раптову зміну в настроях Возного? Наводимо-ж цього уривка тут не на те, щоб твердити, що саме з дієї п'єси міг Котляревський взяти

¹⁾ Н. Ильин. Великодушие или рекрутский набор. Изд. 2. 1807, стр. 81.

дій спосіб непомотивованої внутрішньої зміни поведінки, але щоби показати цією, такою характерною для часів Котляревського п'єсою, що не було нічого незвичайного в такому способі розв'язування п'єси.

Але їй тут зазначити слід, що, малоючи Возного безсумнівно негативними рисами, уникнув Котляревський того непомірного згущення фарб, за допомогою яких робили тогочасні драматурги своїх героїв або найчорнішими шахрайами, або карикатурами. З короткої характеристики Возного, що ІІ дає Микола, та з саркастичних не до Возного, а до публіки реплік Виборного, маємо цілковиту уяву про цього героя. Але не ставив собі тут Котляревський навіть таких обмежених завдань сатири¹⁾, навіть таких, як в «Енеїді», або в оді до кн. Куракіна, і не підкреслив тут негативних професійних його рис, аніж не наблизившись до легеневих нот викривлення, що часто-густо скеровувала комічна опера сучасового племени або до тих різких, моторошних навіть образів, які дає добре знайомий йому Капніст у своїй комедії «Ябеда».

Та їй взагалі, помітити можна в цій п'єсі ті-ж самі риси, що властиві їй «Енеїді», де так само застять моральні категорії соціальні. Не використовує в «Полтаві» Котляревський влучних, як соціальні теми, моментів. Через це їй вийшов з сільського батрака Миколи тільки веселій бурлака, що не нарикає на долю й що має в автографі навіть таке характерне прізвище, як «Добринко». Його-ж бо роля—допомагати іншим. Так само їй покійний Терпило зруйнував своє майно через нехорошу рису своєї вдачі: захотів товаришувати з вищими, багатшими за себе; отже їй залишив він по собі

¹⁾ На думку М. Евшана, Котляревському далеко було взагалі від сатири: він тільки комік.

вдову з таким виразним, значущим ім'ям — Терпилу¹⁾.

А втім беручи такий позбавлений певних ознак часу й місця сюжет для своєї першої опери, намагався Котляревський вже іншими способами примусити його актуальне промовляти до публіки.

В автографі, з якого даємо ми нижче текст п'єси, є сценка, якої не було ще в жадному з попередніх видань—оповідання Петра про впорядкування Полтави: роблять там пішоходи.

Виборний... Ви думаєте весело і старшим приуждати других виконяти те, що Ум велять...

Возний. Що правда, то правда, трохи крутенько загалили...

Микола. ...Коли прислухатись, хто більше гриє на сю перестройку, то одні тузи й богачі. А середнього розбору мовча строять.

Зрозуміло, що зовсім непотрібна ця розмова для розвитку дії. Вона навіть гальмує ІІ тоді, коли глядач уже зацікавився, як розважається справа через з'явлення Петра. Із цього вже видно, що вставлено ІІ навмисне. Але їй крім того, І. Я. Айзеншток навів до цього місця цікавий факт: саме 1819 р. лагодили в Полтаві тротуари²⁾. Отже їй була вся ця розмова цілковито злобленою; з сцені промовляли герой Котляревського про всім близькі справи, трохи агітуючи за порядок у місті, трохи пішигуючи непокірних багачів, трохи кадачи самому Рєпінину, з ініціативи якого все це робилося.

¹⁾ Наслідує, можливо, тут Котляревський традицію комедії XVIII століття давати героям ймення, що самі за себе промовляють.

²⁾ І. Айзеншток. Студії над текстами Котляревського. Записки Істор.-Філ. Відділу т. X (1927), 85.

Це не єдиний момент, яким наближав Котляревський свою п'єсу до глядача. За такий уважати слід і знаменне оповідання Петрове про театр, теж з очевидністю навмисністю вставлене—адже ж не до таких балашок Петрові було; та й опірч цього, нічого не дає дей уривок і до характеристики Петра; нема навіть певної судільності в висловлюваних ним думках, бо так і невідомим лишається, чому ж це сподобалась йому «наша малороссийська» комедія, в якій «співали московські пісні на наш голос», та яку «написав москаль по-нашому». І взагалі може введено цей епізод у п'єсу тільки для того, щоб мати змогу сказати, що «два штути в селі і селу безчестя не роблять, а не то цілому краєві», повторючи цими словами думку рецензії «Украинского Вестника»—«Одно лицо не должно очернять целой нации» (ч. VIII, 1817, дек. 367).

Ще в «Енеїді» маємо ми де-які топографічні ознаки Полтави; цю-ж п'єсу зближували із життям де-які слівця, що надавали їй місцевого колориту—Ворскла, Мазурівка—гора в Полтаві. І під цим поглядом по іншому можна, здається мені, розуміти скарги засідателя пана Щипавки—«...всьому земству урвалася тепер удка . . . Така . . . халена, що притьом накладно служити . . . Що перше дуряще доставалось, то тепер собі виправити треба, або купити...»

Додає до цього Возний, зітхаючи, свої уболовання: «Даже і в повітовім суді і во всіх присутственных містах униніе возносілдувало; малішша проволочка или прижимочка просителю, як водилося перше, почитається за уголовное преступление; а взяточок, сиріч—винужденний подарочек, весьма-очень іскусно у істди или отвітчика треба виканочити.. Та що їй говоритъ. Тепер і при рекрутських наборах вовся не той порядок ведеться.. Трудно становиться жити на світі».

Бракує нам точних даних, але більш-менш певно гадати можна, що натякав тут Котляревський на якісь конкретні заходи, що ними намагався Рєпнін поліпшити стан урядових органів. Надто підкреслювано тут одміну поміж тим, що було раніше, та тим, що сталося тепер. Згадати-ж буде вчасно, що не любив Котляревський урядовців тогочасних. Свідчать про це не тільки відомі місця з «Енеїді», але й поводження його, як офіційної людини в службових зносинах¹⁾.

Можна думати, що таке наближування театру до життя подобалось публіці: робило воно його полтавцям близьким та рідним ділом. Згадаймо, що серед тих трьох десятків п'єс, про які ми певно знаємо, що виставлювано їх в Полтаві, аж три висміювали провінціалів. Збереглася ще цікава згадка Імберха про Шенкіна, що розповідає про способи, якими надавав він свої грі особливу цікавості.

Надзвичайну здатність мав Михайло Семенович удавати на сцені якусь відому публіці персону. Тут доходив він такої досконалості, що самі ді особи відізнавали себе, підтверджуючи цим подібність. У Полтаві грано якось раз «Богатонова», і в цій ролі удавав Михайло Семенович так добре одного досить таки значного вельможу, що коли з'явився Михайло Семенович, він сам скрикнув: «Mais, mon dieu, c'est moi». В опері «Жидовская корчма» він удавав одного заможного єврея полтавського так натурально, що вся публіка повторяла: «можна подумати, що сам З. вийшов на сцену», а євреї, що сиділи на гальорді, то так іменно і кричали: «ой

¹⁾ І. Павловський, стор. 246—248. П. Пущинський. Службове листування І. П. Котляревського. «За сто літ». Київ. 1927. ДВУ I, 1—16.

батюшки, це наш З»¹⁾. Павловський, не знати з яких джерел, додає до цього, що цей єврей—міський голова Полтавський,—пропонував чималі гроши театрові, аби знати п'есу з репертуару. Рештін же, дізнавшись про це, наказав яко-мога частіше виставляти п'есу, а З., щоби не розсердити начальства, мусів театр одвідувати (Павловський, 218—219).

Отже дозволяє дей факт із життя полтавського театру краще зрозуміти й деякі моменти в «Полтавці».

7.

Переходимо тепер до другої п'еси Котляревського, яка з останньої чверті XIX століття поступилась своїм місцем на сцені для «Натали-Полтавки», але за доби панування веселого водевіля займала досить помітне місце не тільки серед українських, але й російських п'ес.

Це, як писав ще 1883 р. автор великої статті про Котляревського в «Нові»—«не комедія типів, як «Натали-Полтавка», а втішний водевіль, в якому багато шаржу й вишуковостів, але такий, що веселішого за нього нема серед усіх, що змальовуванню народного побуту присвячені» (V, 132). Думка ця, загалом кажучи, слухана. «Москаль-Чарівник» дійсно таки дуже наближається до того типу водевіля, що переможно панував у Росії за 20—40 рр. XIX в., і навіть пізніше, виховуючи в своєму стилі акторів та перешкоджаючи їм до нового російського репертуару перейти. Це той тип п'ес, проти якого лютував Гоголь, називаючи його «легкої, бесцененої ігрушкою», що могла народитися тільки у французів, «народу без фізіогномії».

¹⁾ Н. Черилев. М. С. Щепкин. Южный Край, 1895, № 4932.

Як водевіль, з'явився «Москаль-Чарівник» досить рано, за попередника собі маючи «Казака-Стихотворца» та інші нечисленні й менш помітні твори того-ж жанру.

Дуже багато писано про джерела цієї п'еси. Ще М. Петров, заперечуючи думку Кулиша, що не властиве народному уявленню змалював Котляревський чумака, навів пісню про те, як обдурила жінка чумака. Далі— знайшли акад. Дащекевич, акад. М. Сумцов, акад. В. Перетц, В. Бодянський, І. Франко на той же сюжет народні казки—українські, російські, польські, грузинські. Акад. Дащекевич написав цілу статтю про джерела «Москаля-Чарівника», доводячи, що повстив цей водевіль з французькі п'еси «Le soldat magicien» Anseaume'a. Ця думка була вже прищепилася в літературі, не зважаючи на те, що пічого не знаємо ми ані про те, щоб був Котляревський з нею знайомий, ані про те навіть, щоб була вона в репертуарі російських або французьких на терені Росії театрів.

З цього погляду більше мала за себе подана 1902 р. думка акад. В. Перетца, що дуже легко міг Котляревський взяти цей сюжет з «Письмовника» Курганова, що в його часі був у руках кожної письменної людини. А втім навіть і ця думка не вирішує питання. І. Франко записав у Галичині кілька народних казок на цю-ж тему, надрукував опріч цього і цілу «первоисну оперу» Петрушкевича, що на цьому-ж грунті казок очевидччи повстала (опера була вже відома в 30-х рр. у Галичині). А зовсім недавно зазначив К. Копержинський, що існували ще на початку XIX в. польські опери на цей же сюжет, що р. 1812 вийшла в Москві комедія «Солдат на почлеге». А зрештою р. 1814 відома вже в Київі музика до якоїсь опери «Москаль-Чарівник».

Як бачимо, питання про джерела «Москаля-Чарів-

ника її досі не з'ясоване. І, хоч і можемо ми зазначати подібні риси поміж різними обробленнями того-ж таки сюжету, бракує нам даних щоб стверджувати, що той чи інший матеріал був обов'язково Котляревському відомий. Для напої ж мети досить буде зазначити, що використав тут Котляревський жваве та веселе фабльо, що залишки обробляли в драматичній формі її інші автори.

Нова форма драматична, що ІІ обрав у даному разі Котляревський, спричинилася до певних труднощів, яких він так зрештою і не подолав. З водевільного безперечно сюжету виходачи, не дав він цілковито водевільних геройв. І, як не змагались однобічні критики полатати де-які недоладності в окресленні окремих постатів «Москаля-Чарівника», але не пощастило Ім із цим. Тетяна готове вечерию Фінтикові—навіщо? І якщо у перших двох діях п'єси не з'ясовано ще остаточно характер Тетяни, то дальші ІІ вчинки безперечно розходяться з попередніми. Тетяна—бездоганно вірна дружина своєму чоловікові—де певна несподіванка. Про певну, хоча її меншу недоробленість характеру можна говорити і що-до самого Чупруна. З одного боку, це довірливий тюхтій, з другого—маємо ми в ньому людину з певним нахилем і до скепсису (його підозрене—«Жінко!», коли знайшов він усі названі москалем страви), і яка разом з тим не від того, щоб прочитати комусь півшому мораль: наказує-ж він Фінтикові «почитати матір свою, поважати старших себе»..., хоч і йшла розмова про відносини цього запанілого писарчука до матери ще без Чупруна.

Отже, певної недоладності не сховати. І повстає вона не через те, що не обробив достатньо Котляревський свою п'єсу,—де почувається хоча-б у недодержаності мови Фінтика: спочатку чисто-російська, набуває вона в де-яких місцях українські ознаки. Річ у тому,

що з'єднав Котляревський такі елементи, що співжи-тися разом не могли—водевільну структуру й певну тенденцію, що мала де-що москалям доводити. Звідти її заважки для легкого водевілю сентенції та думки, звідти певне гальмування акції— моменти, для водевіля цілковито неприродні.

Комічна форма «Москаля-Чарівника», анекдот, що в основі його лежав, а також і бажання встановити не-перервану наступність усьому розвитку української літератури,—призвело до не раз висловлюваної думки про звязок Котляревського з традицією українського вертепу та інтермедій.

Ще Драгоманов зазначив був, що втворювали Гоголь-батько та Котляревський свої п'єси, мішаючи комічну манеру інтермедій з новомодним сентименталізмом *à la Карамзін* (Правда, 1874, 23). Далі сконкретизував цю думку М. Грушевський (М. Сергієнко). Зазначивши, що «діяльність Котляревського стоїть у жвавому, непорваному звязку з культурним життям гетьманщини, з попереднім українським друкованим і недрукованим письменством», вважає цей автор до «М.-Ч.» зосібна, що має ця п'єса «перед собою багату літературу українських інтерлюдій...¹) і з тим разом має аналогічні з'явниця в письменстві московському». (До ювілею Котляревського. ЗНТПН. II, 147, 152).

А далі висловлювали різні дослідники цю-ж думку, ніколи не конкретизуючи ІІ, не доводячи, в чим же власне полягає ця залежність п'єс Котляревського від вертепу. Тільки О. Я. Ефименкова, що також поділяла думку про звязок Котляревського з традицією давнього письменства українського, гадала, що 20 років, які відійшли утворення перших пісень «Енеїди» від п'єс Котлярев-

¹⁾ Тоб-то інтермедій. П. Р.

ського, мусіли де-чим відбитися на письменників. Через це й не відважувалася вона зіставити обидві п'єси Котляревського ні з вертепною драмою, ні з комічними інтермедіями, хоч я спокуслива була і для неї ця думка (І. П. Котляревский в исторической обстановке. «Южная Русь». СПБ. 1905. II. 334).

Один тільки А. Музичка спробував зазначити точніше, в чому полягає вплив вертепу на Котляревського: «...злуга елементу поважного з комічним у «Натації-Полтавці», чи не та сама злуга, що ІІ бачимо в вертепі. А пісні й форма оперети... пояснюються не тільки російськими візірцями, бо саме в вертепній драмі діялог на кожному кроці переривається співами». Але чи можна оперувати такими загальнниками, як допіру наведені, говорчи про вплив одного жанру на другий? А до того-ж якраз і знає вертеп злугу елементів поважного й комічного тільки в небагатьох моментах; загалом же розгалужено їх і стелею в самій будові вертепу і антрактом у виставі.

У чому зрештою міг зазнати Котляревський впливу інтермедії та вертепу?

Не говоритиму тут уже про те, що мусіло знайомство Котляревського з вертепом бути дуже обмеженим, особливо-ж рівняючи його до тих вражіннів, яких зазнав він од нової уже форми комедії, що од Мольєра й комічної опери прямує. І поза цим усім, навіть поверхове порівнювання його п'єс з творами веселої частини давнього українського театру не дасть нам зможи про будь-яку залежність його від них говорити.

На чому будеться комізм української інтермедії? Перше за все на надто нескладному сюжеті; в основі інтермедії лежить завжди такий елементарний анекdot, що його легко в трьох-п'яти рядках переказати можна. Далі не змальовує інтермедія детально характерів; вона

знає в своєму розпорядженні тільки такі-ж прості способи, як і ті, що їх уживав художник, вертепну ляльку утворюючи. Кожну дієву особу змальовано переважно з одного якогось боку. Козак—відважна людина, яка ні на що не вважає; лях—боягуз, що тільки вміє хвалитися; баба—сваркувата; селянин—трохи дурноверхий і т. і. Так само елементарна її техніка комічного ефекту—бійка, словесні дотепи, комічні ситуації, коли з'являється людина в невідповідному оточенні то-що. А окрім цього все це подано весело, навіть смерть негативного персонажа. В інтермедії б'є таке невинуще джерело життєрадісності, що танки й співи провадять там за цілком природній вияв ІІ. А все це позначенено одною характерною рисою—елементарністю фарб та способів. Вертеп застосував собі все те-ж саме, надавши тільки музичного супроводу та об'єднавши численні інтермедії в одне якесь по вінця веселощами виповнене ревю.

Отже її досить, гадаю, буде наведеного сумарного огляду, щобі відкинути думку про вплив інтермедії на п'єси Котляревського. Та й взагалі, здається, повсталі всі розмови про цей вплив тільки з потреби з'ясувати основну ознаку творів Котляревського, а з ними і всієї нової української літератури, те, про що застарілою термінологією писав акад. Дацкевич: «в українському письменстві виявлялись одразу характерні риси племінного типу сполучення реалізму, гумору та чуlosti» (Отзыв, 47—48). Не зважаючи на обізнаність Котляревського з новою західною літературою,—чого, здається відкидати не міг ніхто,—підійшов він у своїх творах значно близче до життя, всупереч якраз цій новій західній літературі. Отже її призводило де П. Житецького до думки про те, що реалізм Котляревського тільки продовжує традицію давнього українського письменства. І не місце звичайно тут про причини цієї зна-

менної ознаки нового українського письменства говорити, але можливо, що одною з тих причин, що примушували українського письменника не заноситися кудись за хмари, а придивлятися до дійсного життя,—була потреба боронити честь нації, звичайно, примітивно де розуміючи, доводити право на існування її характерних ознак у провінціальному хоча-б масштабі.

Це між іншам і спонукало Котляревського при всій лояльності його вдачі, може навіть і офіціозності його світогляду, виступити в оборону свого народу, встроюючи полемічні думки навіть у співчу свою оперу, обтяжуючи ними легенкий свій водевіль.

Отже, які думки висловлює у цих своїх п'єсах Котляревський (іде!, судільно через увесь твір проведеної, шукати не будемо, та ІІ вже й не шукають після того, як висловив О. Огоновський думку, що «...поет гарною «Наталкою-Полтавкою» хотів зобразити чудову Україну.... звеличитищоб і «пан Возний» ІІ полюбив...)?

Соціального питання в цих п'єсах майже зовсім бракує. Радіє виборний, що «простому народові» буде легше, викликає письменник співчуття до злidiїв, через які мусить віддатися за нелоба Наталка—от і все. Навіть і бурлацьке життя Миколи показано так, що не матиме підстав глядач над його спирітською долею засумувати. Дотримуючи стилю комічної опери, не змаловав він ані Виборного, ані Возного навіть такими фарбами, які бачимо ми в «Енеїді», де згадуються

Це все десятські та соцькі,
Начальники, п'явки людські,
І всі прокляті писарі,
Ісправники все вакандові,
Судді і стряпчі безтолкові
Повірені, секретарі. (ІІІ, 47).

Одного лише разу приходить Возному гадка скористатися з своїх прав—пригрожує він судом Тернилисі.

І навіть москаль з'являється в Чупрунову хату шляхетний та загідний,—наче-б то не вжив колись Котляревський що-до Енея такого порівнання—

Мутив, як на селі москаль (І.5).

Отже й не існує для Котляревського тут ніякого соціального питання: обраний ним жанр приглушив і ті нечисленні сатиричні моменти, що пізньше пересипано «Енеїдом».

Зате не уникнув Котляревський певних патріотичних—в російському звичайному аспекті—сентенцій, які так звичайні були в тодішній драматургії. Згадаймо розмову Возного про Іскру, спів Миколи про Ворсклу, що

Зріло славне діло

Козаченьки з москалями

Потішались над врагами.

Або ще виразніше в «Москалі-Чарівнику», де, начебто вказуючи на славних за його часів полтавців, Трощинського та Кочубея, каже Михайло: «Ось заглянь у столицю, в одну і в другу, та заглянь в сенат, та кинься по міністрах, та тоді й говори, чи годяться наці куди, чи ні».

Такі характерні так своєю наївністю, як і співзвучністю з ідеологією пануючої дворянської верстви, типи ради та докази гідності української нації подавав своїй публіці письменник.

А поза національним питанням,—маємо ми наївні міркування про першенство військової служби перед статською:

Фінтик: У нас по гражданской службе есть много почетных людей, имеющих статские чины и звания.

Москаль: Но больше, я думаю, из таких, что служили первое на военной службе, а после отставки служат уже в статской.

Це дуже нагадує службову кар'єру Котляревського та високу повагу його до військового чину, через яку, як розповідає легенда, відмовився він вищого, але статського чину, яким хотів нагородити його дар.

Настрої та думки Котляревського збігались тут цілковито і з ідеями, що в звичайній комічній опері та драмі того часу висловлювалися. А втім варто прочитати хоча-б один утвір Княжціна, а надто Ілліна чи Феодорова, щоб побачити, як безмежно далеко відійшов од них Котляревський, як зумів він залишитися в рамках художності, ніде не видаючи в пересаду.

Отже, підсумовуючи, не скажемо ми, можливо, нічого по суті нового, певною мірою уточнивши тільки висновки, до яких критики та дослідники мало що не за ціле століття прийшли.

Обидві п'єси Котляревського були наслідком застосування українському письменству цілковито нових для нього сценічних форм—комічної опери та водевіля. Виріши в умовах провінційного російського театру, що орієнтувався в своїму житті на вимоги вищої ліворянської верстви,—відбили вони разом із ним характерні риси того ґрунту, на якому як вони, так і їх автор з'явилися. Твори письменника, що (як на ті часи) ставився свідомо до завдань українського письменства, і що через своє становище украйнського літератора-пionера мусів шукати українських рис у сучасному йому селянстві, передіято певною національною думкою, такою-ж скромною й лояльною, як і ввесь його політичний світогляд, як і все тихе та спокійне життя його,

провінційного урядовця, що вмів зберігати добре відносини з начальством і, як культурна місцева людина, вмів задовільнити невеличкі потреби їх в українському художньому слові.

8.

Уже в 1885 році зауважено в «Нові» той вплив, який мала „Наташка-Полтавка“ на дальший розвиток української драми: всі ранні п'єси наслідували Котляревського; пізніше розвинув цю думку М. К. Зеров, зазначивши, що пішла рання українська драматургія тими шляхами, які намітили були п'єси Котляревського, «утворюючи або комічні оперети за „Наташкою-Полтавкою“, або водевілі за „Москалем-Чарівником“. Воно й не дивниця: близькі наступники Котляревського значно вужчий мали обрій розумовий, ніж він, тому й живилися з утворених ним зразків, що вже встигли себе на кону виправдати.

І найближче стойть до Котляревського «Москаля-Чарівника» водевіль Гоголя-батька—«Простак, або хитроці жінки, перехитрені москалем». Але насамперед спинитися треба на тих обставинах, в яких ця п'єса з'явилася.

Уже Драгоманов знаходив де-що спільне в причинах, що викликали до життя п'єси обох письменників, «пани та адміністратори, як Трощинський, Куракін (так!), що заводили на Україні двірки на взгляд петербурзького двору, викликали потребу театру, для котрого Гоголь-батько і Котляревський поставляли свої п'єси»... Так воно по суті й було: Вас. Оп. Гоголь, своя людина в заможного протектора його—Трощинського, в батько-випадках відплачував йому за ласку та матеріальну запомогу, що він зазнавав їх од цього великого пана.

А втім помиляється Куліш, твердячи, що створив Трощинський театр за-для українських комедій Котляревського. Театр у Кибінцах існував уже раніше: ще 1813 року дякує небіж Трощинського Гоголеві «за доставленное вами благодетелю нашему семейное удовольствие в принятии на себя обязанностей по театральным представлениям, кои в согласном семейственном быту, найначе для стариков, в большом свете живших, доставляют забавное время провождение» (П. Щеголев. Исторические этюды. Изд. 2. 38). Старий Трощинський, живучи в своєму маєтку (1806—1814, 1822—1829), був майже ввесь час сумний та похмурий, і родичі, що грилися коло нього, всіх зусиль покладали, щоб розвеселити його. Музика домашньої оркестри, танки челяди, співи переважно українських пісень («Ой біда, біда чайці небозі! викликала в нього слози»), особливо блазні та спеціальні до них «шутодразнителі»—все це правило за способи, гідні того, щоб розважати старого. І треба відлати Ім належне—були воно цілковито в дусі XVIII століття. Сьогодні цін у відставці втішає оповіданням про те, як повічав він когось бубликами замість вінців, за що будім-то й розстрігли його; завтра роблять опудало, що мало удавати того-ж таки попа, та віщають його на дереві. А далі танцює якийсь 105-річний ділок французьку кадриль з різними антраша; його тримали в домі саме для того, щоб старий Трощинський, бачучи його бадьорість в такі літа, не вважав би себе ще за дуже старого. І від таких жартів частенько бував він «в совершенном удовольствии».

Серед таких утіх і блискучих зборів, на які з'їжджається щоніді понад 100 чоловіка гостей, зародився й кибинецький театр. Цікаво проте, що досить, здається, культурна дочка письменника В. Каїніста, описуючи в своїх мемуарах життя в Кибінцах, тільки згадує про

театр, значно більше місця приділяючи іншим розвагам. Чи не свідчить це певною мірою про те, що знайшов там театр досить скромне місце? Щось певне про те, як часто давано вистави, що саме грано,—сказати не можна: майже п'яких про це даних не збереглося. Знаємо ми тако-ж, що грано в 1824 р. «Мельник» Аблесимова та «Притворную Неверность» Грибоедова, і що взагалі виставлені були на кибинецькій сцені обидві п'єси Вас. Гоголя—«Простак» (инакше звано «Роман та Параска») та «Собака-відвід». Важко навіть сказати, хто грав на цій сцені. Очевидччи не був де звичайній кріпацький театр, який на Україні існував значно рідше, ніж у Великорусії. Відзначався на цій сцені Гогольбатько не тільки, як упорядчик вистав та драматург, а навіть і актор. Грала і його дружина; грав, певно, й де-что з старшої челяди, як це робилося по польських шляхетських театрах. Приймні переказує Куліш зі слів М. І. Гоголевої де-що про те, як склався «Простак» В. О. Гоголя.

«У цій п'єсі,—лише він,—показані чоловік та жінка, які жили в домі Трощинського, дістаючи утримання, чи якось інакше, і належали, як видно, до вищого лакейства. Вони з'явилися в комедії з своїми власними прізвищами тільки в простому селянському побуті і, хоч і грали мало що не теж саме, що траплялось у них у дійсному житті, але не пізнавали себе на сцені». Був із цього Романа великий дурень, з дружини його—жінка спиритна, що вміла дурити чоловіка.

Отже знову маємо ми начеб-то дійсну подію, як джерело п'єси. Але подібність цього сюжету до «Москаля-Чарівника» очевидна; тому й повставало не раз питання про те, яка п'єса від якої залежить, не розвязане остаточно й дотепер. Одне лише сказати можна, що оскільки прив'язується утворення «Москаля-Чарів-

ника» до 1819 року, то навряд чи гадати доводиться, щоб використав Котляревський тут сюжет Гоголевої п'єси, що мусіла повстати тоді десь 1813—1814 р.¹⁾

Зворотнє-ж явище цілком можливе: якраз в осені 1819 р. мусів Гоголь приїхати до Полтави, бо вступав тоді майбутній письменник до школи; тоді й міг Вас. Гоголь не тільки побачити «Москаля-Чарівника», але й добре запам'ятати цю п'єсу: не аби-якою подією було з'явлення аж двох українських п'єс на полтавському коні. Так і міг Гоголь, взявши цей сюжет, тільки пристосувати його до місцевих обставин, надавши дієвим особам подібності до певних, всім добре відомих, постатів. Уживав він цим того-ж самого способу, що відомий був з практики полтавської едени часів Котляревського й Щепкина.

Яку-ж вартість мала ця обробка так добре вже відомого сюжету?

«Якщо Гоголь,—писав Куліш,—взяв сюжет «М.-Чарівника» і обробив його по-своїму, то зробив він так, як роблять нечисленні таланти, що перероблюючи написані вже п'єси, позбавляють їх помилок.... та дають їм нове життя». І, як позитивні ознаки, зазначає Куліш «натуральність та їмовірність, обмеженість карикатури», а інший автор, що під безперечним упливом лумок цього критика про Котляревського був, ставить Гоголеві за заслугу те, що «симпатизує він своєму народові»; що-до «Простака», то там нема ні зайвих фраз, ні фарсу, ні зайвих речей; усе у його «у себе дома», усе на своєму місці (Маруса К. Критичний огляд української літератури. Русалка, 1866, № 545). Але можуть ці твердження О. Кониського, як скеровані вій-

¹⁾ 1814 року знову покликано Трощинського до державної роботи до Петербургу.

стрям своїм проти Котляревського, бути тільки зразком сторонничої критики; відома-ж бо річ, що не позбавлено і Гоголів водевіль елементів фарсу і що лежить в основі його той же самий по суті сюжет. А втім маємо ми в «Простаку» витриманішу проти «Москаля-Чарівника» форму: у цій п'єсі Гоголя бачимо ми так водевільні типи, як і водевільні ситуації комічні; бракує цілковитої своєрідності, але й серйозності, (як на ті часи, звичайно), національної думки, що обтяжила легку будівлю п'єси Котляревського.

І мав знову тут рацио Куліш: «Василь Опанасович Гоголь, бувши живою людиною свого суспільства, захопив у свою творчість українського простонароднього життя стільки, скільки тодішнє суспільство вимагало для її відтворення. Жарти, пісня для приємної розваги—ось і все, чого шукати міг тогочасний письменник у покинутому панами народньому побуті; і Гоголь-батько дуже мистецьки й розумно взяв із нього ці елементи». (Основа. 1862, III, 23). Дійсно, тільки виконував тут Гоголь-батько те замовлення, що йому оточення ставило. «Великий майстер на малі справи», як влучно характеризує В. Гоголя його біограф Щеголев, лишався й тут собі вірним; від нього вимагали потішити товариство легкою та приємною виставою, ідеології-ж не питали; він і давав тільки те, що було треба.

І непомітною зовсім проходить тому така цікава риска, як слова Романові, що смідчать про його зубоження: «чинки й ліски давно розпродав, скот ніпочому; тільки що послідній хліб продати, щоб прокляті сіпаки не обливали на морозі холодною водою». Мало в'яжеться ця гірка деталь кріпацького побуту з уявою про лелачого гевала, що ввесь час лежить на печі.

І таким же приємним жартом, на веселому анекдоті збудованим, була певно й загублена п'єса Гоголева

«Собака-вівця». Знову маємо ми дурноверхого селянина, якого ошукати може перший-ліпший спритний москаль. І вже коли вбачати послідовно в кожній більш чи менш негативній постаті сатиру на весь народ український, то найбільше, здається, матеріалу для цього давав якраз Гоголь своїми п'есами; написано-ж їх по суті на анекдоти про дурощі хахлацькі, яких чимало зустрічали можна було по російських журналах 1810—1820 рр.

9.

Всі розглянуті досі твори драматичні повстали з репертуарних потреб, розраховані були на певну сцену, а навіть і на певний склад акторів. Тому їх мають вони безперечні драматичні вартості. Довгий час недруковані, чималої уже слави зазнали п'еси Котляревського; і болай з прибільшенням, але правдиво по суті написано 1846 р. в петербурзькій газеті про «Полтавку»: «Сотні коней ІІ ходять і тепер теж по всій Україні, народ засвоїв пісні, що написав І. П. Котляревський, і багато є осіб, що всеніку оперу знають на пам'ять»... (Стешенко, цит. кн. стор. 107). Отже їй не дивниця, що викликала вона наслідування, що з'являлись автори, які прибрали в трохи одмінні шмати ІІ сюжет та форму.

Одною із таких спроб була її оперета Я. І. Кухаренка «Чорноморський побит». Що-правда, сама вже ІІ назва говорила про нові завдання, що їх собі автор поставив. Мала-ж вона бути не тільки побутовою п'есою, але її з певними історичними моментами; стояло бо далі в ІІ заголовку: «...на Кубані між 1794 і 1796 роками». Не були ці дати випадковими; чимало порозспівувано по всій п'есі дрібниць, що нагадують перші роки колонізаційного життя полтавських козаків на новому ґрунті. Додержано її певного, нового і оригінального, «couleur local»—походи за Кубань по здо-

бич, козак, якого в попи пострижено за бешкети і який, здається, їй не має на гадці свого поводження мінятися. Цікавою рисою є відсутність патріотичних російських мотивів, що звичайно дуже легко в такому оточенні повстали могли. Найкращий епітет козакові—це те, що він бравий; де становить його окрасу, незалежно від того, за що він б'ється.

Властивою цій п'есі рисою є побутовий елемент. Автор віходить від стрункої будови «Натали-Полтавки». Щоб показати кумедне подружжя, що ввесь час заднє сваритися й битися навіть, уводить він Цвіркуна і Цвіркунку, що чимало таки уваги й місце в творі займають. Навмисно була її постать п'яниці, яким подано Харка Кабицю: очевидччики, мало таке оформлення старого та бридкого суперника свою самостійну мету для Кухаренка. А з другого боку дозволяє воно невеличкою хоча-б мірою виправдати розвязку п'еси, коли важко чисто мольєрівського прийому—шлюб з потрібною для долі коханців особою через улаштоване інтригою переодягання. З такого-ж типу комедії взято швидкі зміни в настроях невблаганої, здавалось, до того часу матері: хоч і каже вона, що чомусь був тій не до шмиги Іван, але ладна вона тут змінити своє до п'яного ставлення.

Звичайно, розходилися такі характерні для техніки мольєрівської комедії елементи з побутовою п'есою. Але знову маємо ми тут поєднання двох стилів: назвав бо автор цю п'есу комічною оперетою. Але пісенний елемент посідає в цій п'есі інше місце. У «Полтавці» працювали пісні за допоміжні засоби, якими користувались дієві особи, коли надто безпорадно та сухо здавалась прозова мова. В Кухаренка-ж набуває пісня самостійної цінності; тому її вміщає він у свою оперу довгенькі таки співи про «Саву Чалого, про Харка та інші. Через це вважати можна цю п'есу першою, що заслу-

говує епітету « побутово - етнографічно ». Згадаймо ж, що подано тут обряд благословлення молодої. Ще крок, і дістя Шевченко точно в етнографічному дусі додержану картину сватання з усім характерним для цього церемоніалом.

Нові та свіжі фарби Кухаренкової оперети, а разом із тим і надзвичайна обмеженість українського репертуару спричинялися до зацікавлення цією п'єсою. Шевченко сам віддав її до цензури, хотів поставити в аматорській виставі студентів військово- медичинської Академії. У той же час, невіно по сусіству, бере п'єсу таганрозька трупа для вистави; виставляли цю п'єсу, як пам'ятає уже М. К. Садовський, і пізніше. Але справжнього сценічного життя не зазнала вона, аж поки М. П. Старицький не переробив її. У тому вигляді, як вийшла вона з-під пера Кухаренка, була вона надто важка; про чималу кількість побутового елементу нам доводилось уже говорити, а поза цим мають розмови не-сценічний характер: окремі реplіки надто важкі та довгі.

«Черноморським побитом» Кухаренка не обмежилося наслідування «Наталці Полтавці». Даний від неї імпульс викликав до життя й інші твори. Так повстало в 30-х рр. XIX століття перша віршована з новою драматургією п'єса — «Любка или Сватанье в Рихмах» — знову таки оперета. Слюжет її той же, що і в попередніх п'єсах, тільки перешкоди повстають тепер з боку батьків не лівчини, а парубка: старий дід не дозволяє йому одружитися з бідною лівчиною. Спосіб, у який розвивається п'єса — вигадка; за допомогою „подъячего“ Крутія дурять Грицевого діда звісткою, будім-то дісталася маті його нареченої листа від брата з Кубані, що сповіщав про своє багадство. А в останню хвилину допомагає їде й традиційне з часів іще грецької комедії „впізнання“. Суперник Гриців — дядько — ловідується, що

має Гриць владну руку проти нього: його дядько — секретар конспіторії.

Певного якогось колориту місця чи часу п'єсі бракує, згадується за гетьмана (ІІІ. 5), далі про козака, що зібрав чимало грошей на Кубані, але все це надто невиразно. Зате цікаву риску маємо ми в словах дядька:

Да, мої гроші мають власті:

Писну судді — вона в острозі (ІІІ. 3)

блідий натяк на економічне розшарування селянства.

Етнографічний матеріал, що набрав собі певної силою, розвивався і в інших п'єсах. Отже її зустрічаємо ми його чимало в п'єсі „Купала на Івана“, теж опері, що має характерний підзаголовок: „в якій обряди купала та весілля подано, як водяться вони в українців, в дійсному їх вигляді з національними піснями“. Маємо ми тут де-які народні пісні, скомпоновані автором дути, де-які моменти з купальського свята, а далі цілісінкулюлю присвячено весіллю, яке подано так детально, що розглядати його довелось би десь на сторінках етнографічних дослідів.

Такий же дужий етнографічний момент маємо ми в п'єсі К. Тополі „Чары или несколько сцен из народных былей и рассказов украинских“¹).

На жаль, ми нічого певного про автора цієї п'єси не знаємо. Друга його п'єса „Чур-Чепуха или несколько фактів из жизни украинского панства“, видана в 1844 р. в Казані, має досить виразний колорит Правобережжя²), як у побутових самих малюнках, так і в мові. Не така

¹) (М. 1837). Цenzурний дозвіл — Москва, 1834, XII, 7.

²) Певні симпатії до дієї частини України помічаємо ми в передмові до „Чар“.

вже нещікава, рівняючи до „Чар“, як писав Кулик, вона свідчить, що автор мав око непоганого спостерігача, що вмів, бодай і в гротесковій формі, подати побутові малюнки, та порушити разом із тим деякі оригінальні для тодішньої української драми мотиви.

„Чари“ з одного боку завершують один процес у житті української драматургії, з другого боку розгортають нову сторінку в ній. Виплив з перейнятого суцільним настроєм народньої пісні-балади про те, як Маруся Грица отруїла, дей твір є по суті не так п'єса, як низка малюнків, що поволі драматизують дей сюжет. Пісень у цій п'єсі дуже багато, розмовні сцени працюють іноді тільки за з'єднувальні сцени поміж ними. Начеб-то довів до краю тут автор ті способи, які ми ще в „Чорноморському побиті“ досить виразно помітили. Бодай парадоксом це стане, але була з цієї—п'ятої, здається, з відомих нам ранніх українських п'єс—ланка, якою ібі завершувало еволюцію тієї драми етнографічно- побутової, що перші лише свої кроки робила на шляху, який ішов протягом чи не цілого століття. Пісенний елемент доведено тут до максимального розміру. Це було певною перестрогою авторам сценічних творів і об'єктом захоплення тим критикам, що милювалися в свіжому та запашному українському фольклорі, що про нього дізnavались вони чи не з одних лише драматичних утворів.

Але, кінчаючи одну лінію в розвитку української драматургії, починали „Чари“ другу.

Попередні п'єси українські знали різні варіанти на тему невдалого з тих чи інших причин кохання. До рясних сліз доходила вже історія Наташки; досить серйозний опір дала Маруся в п'єсі Кухаренка, але самий жанр цих п'єс підказував глядачеві вже обов'язково щасливу розвязку. П'єса-ж Тополі переносить акцію в

сферу драматичної колізії. Галя не з тих дівчат, що примиритися можуть з тим, що кохатиме Григорій іншу. А через це неминучий і той чи інший трагічний кінець—смерть, уперше в українському драматичному творі. Що правда, мав цей автор певно більший хист до карикатурної комедії; не пощастило йому в „Чарах“ і дати велике драматичне напруження, показати, як зростає одчай дівчини, її вагання що-до дальших учинків, то-що. Цікавий проте вже самий факт—питання поставлене, а разом із тим порушене її традиційний щасливий сюжет комічної опери.

Але, відпливши від одного берега, не пристав автор до другого: якщо її є в його п'єсі закінчений сюжет, то він тоне у силі-силенній різного другорядного по суті самого завдання матеріялу. Деякі натяки на побутовий елемент (п'яній війт, що кліче зпросоння на панцирину, ворожка), святкова гульня, подана в формі танків та пісень,—де ознаки того, що вийшли етнографічно- побутові моменти поза береги, які відводив їм, приміром, Котляревський. А разом із цим багатство пісенного елементу й спонукало до спроб поставити цю п'єсу на сцені; де її робилося, ще в 80-х роках, як мені про це доводилось чувати.

Розглянуті п'єси—тільки перші сторінки нової української драми. Минули десятиріччя, далеко просунулось життя вперед, а театр український довгий час іще перебував у стані якихось розпорощених елементів, коли відбувались вистави його тільки випадково, коли не гуртувались спеціальні українські трупи, не згадуючи вже про які-будь постійні українські театри. А коли під настірливими вимогами життя з'явився окремий український театр, коли засяяв він купюко

могутніх талантів, з'явились і імпульси для розвитку української драми. Тоді й почала вона свою еволюцію од тих же по суті форм, яких перші зразки дає Котляревський та Тополя; комічна опера й водевіль та романтична драма перетворилися у ті українські п'єси, що крайніми бігунами їхніми були комедія та мелодрама,—в ранні моменти своєго існування з обов'язковим супроводом співу, а іноді й танку.

ІВ. КОТЛЯРЕВСЬКИЙ

ПОЛТАВКА

Українська опера на дві дії

Дієві особи:

Тетерваковський, возний.
Гордина Терпиліха, стара вдова.
Наталя, дочка ІІ.
Петро, коханий Наталя.
Микола, далекий родич Терпилішина.
Макогоненко, сільський виборний.

ДІЯ ПЕРША.

Театр показує село над рікою Ворсклом. Через сцену улиця українських хат до річки; тут і Терпилішина оселя.

ЯВА I.

Наталя (виходить з хати з відрами на коромислі; дійшовши до річки, ставить відра на березі, а сама підходить задумана до краю сцени та співа).

Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться.
О, як моє болить серце, а слози не ллються.. (2)

Трачу літа в лютім горі і кінця не бачу,
Тільки тоді і полегша, як ниніком заплачу. (2)

Не поправлять слози щастя, серцю легше буде;
Хто щасливим був часочок, по смерть не забуде... (2)
Єсть же люди, що і мой завидують долі:
Чи щаслива та билинка, що росте на полі? (2)

Що на полі, що на пісках, без роси на сонді—
Тяжко жити без милого і в своїй сторонці!

Де ти, мілій, чорнобривий? Де ти?—озовися!..
Як я, бідна, тут горюю, прийди подивися!..

Полетіла-б я до тебе, та крилля не маю,
Щоб побачив, як без тебе з горя висихаю...

До кого я пригорнуся і хто приголубить,
Коли тепер того нема, який мене любить?..

Петре, Петре!.. Де ти тепер? Може, де ски-
таєшся в нужді і горі і проклинаєш свою долю;
проклинаєш Наталку, що через неї утеряв при-
станище, а може... (плач) може й забув, що я
живу і на світі!.. Ти був бідним, любив мене і
за те потерпів і мусів мене оставити; я тебе лю-
била і тепер люблю... Ми тепер рівні з тобою:
і я стала така бідна, як і ти. Вернися до моого
серця!.. Нехай глянуть очі мої на тебе іще раз
і навіки закриються...

Я ВА П.

Наталка і Возний.

Возний. Благоденственного і мирного пре-
биванія!.. (На бік) Удобная оказія предстала зді-
лати о себі предложеніє насамоті...

Наталка (кланючись). Здорові були, добрі-
дію, пане возний!..

Возний. Добродію... добродію!.. Я хотів би,
щоб ти звала мене—те є то, як його—не више-
упом'янутим ім'ярек.

Наталка. Я вас зву так, як все село наше
величає, шануючи ваше письменство і розум...

Возний. Не о сем, галочка,—те є то, як
його—хлопочу я; но желаю із медових уст твоїх
слишати умилительное названіє, сообразноє мо-
єму чувствію. Послушай...

От юних літ не знає я любови,
Не ощущає возженія в крові;
Как вдруг предстал Наталки вид ясний,
Как райський крин дущистий, прекрасний:

Утробу всю потряс...
Кров взволновалась,

Душа смішаєась,—
Настал мой час!

Настал мой час, і сердце все стонеть;
Как камень, дух в пучину зол тонеть.
Безмирно, ах! люблю тя лівицу,
Как жадний волк младую ягнницу.

Твой предвіщає зрак
Мні жінъ дражайшу,
Для чувств сладчайшу,
Как з медом мак!

Противні мні статуть і розділи,
Позви і копії страх надойли;
Незносен мні синкліт весь бумажний,
Противен тож і чин мой преважний...

Утиху ти подай
Душі сматенної
Мої письменної.
О, ти мой рай!..

Не в состояній поставить на вид тобі сили люб-
ви моєї!.. Когда-б я иміл—те є то, як його—столько
язиків, сколько артикуулів в статуті іл сколько
зап'ятих в Магдебургськім праві, то і сих не
довліло би на восхвалені ліпоти твоєї!.. Єй, ей!
люблю тебе... до безконечности!..

Наталка. Бог з вами, добродію!.. що ви
говорите! Я речи вашої в толк собі не возьму...

Возний. Лукавиш—те є то, як його—моя га-
лючка!.. і добре все розумієш. Ну, коли так—я
тобі коротенько скажу: я тебе люблю і жени-
тись на тобі хочу.

Наталка. Гріх вам над бідною лівкою глум-
итись! Чи я вам рівня? Ви пан, а я сирота; ви

багатий, а я бідна; ви возний, а я простого роду. Та і по всьому я вам не під пару...

Возний. Ізложеннії в отвітних річах твоїх резони суть—те є то, як його—для любви нічтожні. Уязвленноє часто-реченою любовю серце, по всім божеським і чоловіческим законам, не взираєть ні на породу, ні на літа, ні на стояніє. Оная любов все—те є то, як його—ровняється. Рци одно слово: «люблю вас, пане возний»—і аз, вишеупом'янутий, виконаю присягу о вірнім і вічнім союзі з тобою.

Наталка. У нас єсть пословиця: «знайся кінь з конем, а віл з волом»... Шукайте собі, добродію, в городі паниочки. Чи там трохи єсть суддівен, писарівен і гарних попівен? Любую вибирайте... Ось підійде лиш у неділю або в празник по Полтаві, то побачите таких гарних, таких гарних, що й розказати не можна!..

Возний. Бачив я многих—і ліпообразних, і багатих. Но серде моє не имієть—те є то, як його—к ним поползвоненія. Ти одна заложила йому позов на вічні роки, і душа моя ежечасно волаєть тебе і послі пішпорної даже години.

Наталка. Воля ваша, добродію, а ви так з-письменна говорите, що я того не розумію. Та і не вірю, щоб так швидко і дуже залюбитись можна.

Возний. Не віриш? Так знай же, що я тебе давно уже—те є то, як його—полюбив, як тілько ви перейшли жити в наше село. Моїх діл околичності, возникающи із неудобних обстоятельств, удерживали соділати признаніє пред тобою; тепер же читаю—те є то, як його—благость в очах твоїх... До формального определенія о моєй участі

открой мні, хотя в термині, партікулярно, резолюцію: могу ли—те є то, як його—без отсрочек, волокити, проторов і убитков получти во вічноє і потомственоє владніє тебе—движимое і не- движимое имініє для душі моєй—з правом владіти тобою спокойно, безпрекословно і по своїй волі—те є то, як його—розпоряжаться. Скажи, говори, отвічай, отвітствуй: могу ли бить—те є то, як його—мужем пристойним і угодним душі твоїй і тілу?

Наталка (співа).

Видно шляхи полтавські і славну Полтаву—
Пошануйте сиротину і не вводьте в славу.

Не багата я і проста, но чесного роду,
Не стижуся прасти, шити і носити воду.

Ти в жупанах і письменний, і рівня з панами,
Як же можеш ти дружиться з простими дівками?

Єсть багацько городянок—вибирай любую;
Ти пан возний: тобі треба не мене сільськую.

(Скінчивши співати, говорить):

Так, добродію, пане возний! Перестаньте жартувати надо мною, безпомощною сиротою; моє все багацтво єсть моє добре ім'я: через вас люди почнуть шептати про мене; а для дівки, коли об ній люди зашепчуть...

(Музика починає грати прелюдію. Наталка задумалась, а Возний міркує собі на думці і показує смішні міни на обличчі).

Я ВА III.

Наталка, **Возний**, потім **Виборний**,
з'явившись на сцену, співає.

Діл рудий, баба руда,
Батько рудий, мати руда,
Лядько рудий, тітка руда,
Брат рудий, сестра руда,
І я рудий, руду взяв,
Бо рудую сподобав.

Ой, по горі, по Панянці,
В понеділок дуже вранці,
Ішли наші новобрачні,
Поклонилися шинкарді;
А шинкарка на їх—морг:
«Іду, братіки, на торг!..»

Ішли ляхи на три шляхи,
А татари на чотири.
Шведи враги поле вкрили;
Козак в лузі окликнувся—
Швед, татарин, лях здригнувся,—
В дугу всякий ізігнувся!

(Наташка підходить до відер, бере їх і йде додому. Виборний підходить до Возного).

Возний. Чи се—теє то, як його — нова пісня, пане виборний?

Виборний. Та це, добродію, (кланяється) не пісня, а нісенітниця. Я співаю іноді, що в голову лізе... Вибачайте, будьте ласкаві, не добавчив вас.

Возний. Нічого, нічого... Відкіль це так?... Чи з гостей ідете—теє то, як його?...

Виборний. Я йду з дому. Випроваджав гостя: до мене заїжджає засідатель наш, пан Щипавка; так уже, знаєте, не без того,—випили по одній, по другій, по третій, холодцем та ковбасою за-

кусили, а вишнівки з кварту укутали, та й, як то кажуть, і підкріпилися...

Возний. Не розказував же пан Щипавка якої новини?

Виборний. Де то не розказував! Жалувався дуже, що всьому земству урвалася тепер удка; та так, що не тільки засідателям, но самому комисарові уже не те, як давно було. Така, каже, халепа, що притиском накладно служити, бо, каже, що перше дурницею доставалось, то тепер собі виправити треба, або купити.

Возний. Ох, правда, правда!.. Даже і в по-вітовім суді і во всіх присутственних містах унініє возпослідувало; малішша проволочка ілі прижимочка просителю, як водилося перше, починається за уголовноє преступленіє; а взяточок, сиріч — винуждений подарочек, весьма-очень іскусно у істця ілі отвітчика треба виканючити... Та що й говорити! Тепер і при рекрутських наборах вовся не той порядок ведеться... Трудно становиться жити на світі...

Виборний. Зате нам, простому народові добре, коли старшина буде богоボязлива і справедлива, не допускатиме письменним п'явкам кров із нас смоктати... Та куди ви, добродію, налагодилися?..

Возний. Я наміревал—теє то, як його—посітити нашу вдовствуючу діякониху, но, побачивши тут Наташку (зідхає), остановився поблакати з нею...

Виборний (лукаво). Наташку? А де-ж (оглядається) вона?..

Возний. Може пішла додому.

Виборний. Золото—не дівка! Наградив бог

Терплиху дочкою... кромі того, що красива, розумна, моторна і до всякого діла лотепна—яке у неї добре серце, як вона поважає матір свою, шанує всіх старших себе, яка трудовиця, яка рукоільниця, себе і матір свою на світі держить...

Возний. Нічого сказати—теє то, як його—хороша, хороша, а уже в такім возврасті...

Виборний. Та й давно-б час, так що-ж!.. Сирота, ще й бідна—ніхто і не квапиться...

Возний. Однакож я чув, що Натаці траплялись женихи, і весьма пристойні!.. Наприклад, Тахтаулівський дячок, чоловік знаменитий басом своїм, ізучен єрмолоя і даже знаєть піщанку лаврський напів; другий—олосний—теє то, як його—пісар із Восьмачок, молодець не убогий і продолжающий службу свою безпорочно скоро год; третій—шідканцелярист із суда, по імені Скоробреха... і многій другій... Но Наталка...

Виборний. Що? одказала?.. Добре зробила... Тахтаулівський дяк п'є горілки багато і уже спада з голосу.олосний пісар і підканцелярист Скоробреха, як кажуть, жевжики обидва і голі, вашеді проше, як хлистики; а Натаці треба не письменного, а хазяїна доброго, щоб умів хліб робити і щоб жінку свою з матір'ю годував і зодігав.

Возний. Для чого-ж не письменного? Наука—теє то, як його—в міс не йде; письменство не єсть преткновеніє ілі поміха ко вступленю в законний брак. Я скажу за себе: правда, я—теє-то, як його—пісменний, но по благости всевишнього єсмь чоловік, а по милості дворян—возний, і живу, хоть не так як люде, а хоч біля людей. Копійка волочиться і про чорний день иміється:

признаюсь тобі, як приятелю, буде чим і жінку—теє то, як його—і другого кого годувати і зодігати.

Виборний. Так чом же ви не одружитеся? Уже-ж, здається, пора... Хіба в ченці постригтись хочете? Чи ще, може, сужена на очі не нависла?.. Хіба хочете, щоб вам на весіллі цю пісню співали?.. Ось слухайте: (співає)

Ой, під вишнею, під черешнею
Стояв старий з молодою, як із ягодою. (2)

І просилася, і молилася:
«Пусти мене, старий ліду, на вулицю погуляти!» (2)

«Ой, я й сам не піду, і тебе не пушу:
Хочеш мене старенького та покинути. (2)

Ой, не кидай мене, моя голубочко!
Куплю тобі хатку, іще й сіна жатку, (2)
І ставок, і млинок, і вишневий садок!»

«Ой, не хочу хатки, ані сіна жатки,
Ні ставка, ні млинка, ні вишневого садка. (2)

Ой ти, старий лідура, ізогнувся, як дуга,
А я молоденька, гуляти раденька».

Возний. Коли другій облизня поймали, то і ми остерегаємося. Наталка многим женихам піднесла печеної кабака; глядя на сіє, і я собі на умі.

Виборний. А вам що до Наталки?—будьто всі дівки на неї похожі? Не тільки світа, що в вікні: цього дива повно на світі. Та до такого пана, як ви, у іншої аж жижка задрижть!..

Возний (на бік). Признаюся йому в моїй любові к Наталці!.. Послухай, пане виборний... Ніде—тес то, як його—правди дівати: я люблю Наталку всею душою, всею мислю і всім серцем моїм. Не можу без неї жити, так її образ—тес то, як його—за мною і слідить... Як ти думаєш? Як совітуеш в таковом моїм припадці?..

Виборний. А що тут довго думати? Страстів посилати за рушниками, та її кінець! Стара Терпиліха не зсунулась іще з глузду, щоб вам одказати.

Возний. Ох, ох, ох!.. Стара не страшна, так молода—кирпу гне!.. я уже її говорив, як то кажуть, надогад боряків,—тес то, як його,—так де!—ші приступу!..

Виборний. Що-ж вона говорить? Чим одговарюється і що каже?..

Возний. Она ізлагаєть нерезонії—тес то, як його—причини. Она приводить в довод знайомство вола з волом, коня з конем; наридаєть себе сиротою, а мене паном, себе бідною, а мене багатим, себе простою—тес то, як його—а мене возним, і рішительний приговор учинила—що я єй, а она мені не рівня—тес то, як його.

Виборний. А ви-ж її що?

Возний. Я єй пояснил, що любов все розв'яєть.

Виборний. А вона-ж вам що?..

Возний. Что для мене благопристойнее панночка, ніж простая селянка.

Виборний. А ви-ж її що?

Возний. Что она—тес то, як його—одна моя госпожа.

Виборний. А вона-ж вам що?

Возний. Что она не вірить, щоб так дуже—тес то, як його—можна полюбити.

Виборний. А ви-ж її що?

Возний. Що я єї давно люблю.

Виборний. А вона-ж вам що?

Возний. Щоб я одвізався од неї.

Виборний. А ви-ж її що?

Возний (з запалом). Що?—Нічого!.. Тебе чорт приніс—тес то, як його—Наталка утекла, а я з тобою остався.

Виборний. Ой, ви письменні!.. Вгору дере-тесь, а під носом нічого не бачите!.. Наталка обманювала вас, коли говорила, що ви її не рівня. У неї не те на серці...

Возний. Не те? А що-ж таке?

Виборний. Уже не що!.. Другого любити! Ви, може, чували, що як вони ще жили в Полтаві і покійний Терпило жив був, то прийняв був до себе якогось сироту Петра за годованця. Хлопець виріс славний, гарний, добрий, проворний і роботягий; він од Наталки старший був годів три, або чотири, з нею вигодувався і зріс вкуні. Терпило і Терпиліха любили годованця свого, як рідного сина,—та було й за що!.. Наталка любилася з Петром, як брат із сестрою. Но Терпило, понадіявши на своє багатство, зачав знакомитись не з рівнію: зачав, бач, заводити бенкети з повітчиками, з канцеляристами, купцями і цехмістрами, пив, гуляв і шахрував гроші, покинув свій промисел, і мало по малу розточив своє добро, розпився... зачав гrimatia за Наталку на доброго Петра і вигнав його із свого дому; після, як не стало і посліднього цього робітника, Терпило зовсім ізвісся—в бід-

ності умер і без куска хліба оставив жінку й дочку.

Возний. Яким же побитом—тес то, як його—Терплиха ошипилась в нашем селі?

Виборний. У Терпила в городі на Мазурівці був двір—гарний, з рубленою хатою, коморою, льохом і садком. Терплиха по смерти свого старого все те продала, перейшла в наше село, купила собі хатку і тепер живе, як ви знаєте.

Возний. А вишеречний Петро де—тес то, як його—обрітається?

Виборний. Бог же його зна. Як пішов з двора, то мов у воду впав і чутки нема. Наталка без душі його любить, через його всім женихам одказує, та й Терплиха без сліз Петра не згадує...

Возний. Наталка неблагоразумна: любить такого чоловіка, которого—тес то, як його—может бить і кістки погнили. Лучче синиця в жмені, як журавель в небі.

Виборний. Або, як той грек мовляв: «Лучче живий хорунжий, як мертвий сотник»... А я все-таки думаю, коли-б чоловік добрий найшовся, то-б Наталка вийшла заміж, бо убожество їх таке велике, що не в моготу становиться.

Возний. Сердечний приятелю!.. возьмися у Наталки і матери хожденіє иміти по моєму сердечному ділу. Єже виграєш—тес то, як його—люbos ко мні Наталки і убідиш її доводами сильними довести її до брачного моєго ложа на законнім основанні, то не пожалію—тес то, як його—нічого для тебе. Вір—без дани, без пошилини, кому хочеш, позов заложу і контрверсії сочиню,—божусь в тім: єй же, єй! єй!

Виборний (подумав трохи). Що-ж? Спрос не

біда. Тут зла ніякого нема. Тілько Наталка не промах!.. О, розумна і догадлива дівка!

Возний. Осмілься!.. Ти умієш увернутись—тес то, як його—хитро, мудро, недорогим коштом. Коли-ж що, то можна і брехнути для обману, приязні ради.

Виборний. Для обману? Спасибі за це!.. Брехати і обманювати других—од бога гріх, а од людей сором.

Возний. О, простота, простота!.. Хто тепер—тес то, як його—не бреше і хто не обманувається? Повір мні, єжели би здесь собралось много народа і знепацька ангел з неба з огненною різкою злетів і восклинув: «Брехуни ї обманщики!.. ховайтесь, а то я поражу вас!..»—Єй-єй, всі присіли-б к землі совісти ради!.. Блаженна лож, когда биваєть в пользу близніх... а то біда—тес то, як його—що часто лжемо ілі ради своєї вигоди, ілі на упад других.

Виборний. Воно так, конечно: всі люди грішні; однакож...

Возний. Що однакож? всі грішні, та іще й як!.. I один другого так обманють, як того треба!.. I як не верти, а виходить—кругова по-рука. Слухай:

Всякому городу нрав і правà,
Всяка имієтъ свой ум голова;
Всякого прихоті водять за ніс,
Всякого манить к наживі свій біс. } 2

Лев роздираєтъ там волка в куски,
Тут же волк дапа скубе за виски.
Цап у городі капусту жує:
Всякий з другого берега за свое. } 2

Всякий, хто вище, то нижчого гне,
Дужий безсильного давить і жме.
Бідний багатого—певний слуга,
Корчиться, гнеться пред ним, як дуга. } 2

Всяк, хто не може, то дуже скрипить;
Хто не лукавить, то ззаду сидить.
Всякого рот дере ложка суха—
Хто-ж єсть на світі, щоб був без гріха?.. } 2.

Виборний. Воно так!.. Тільки великим грішникам часто і даром проходить, а маленьким грішникам такого завдають бешкету, що і старикам не в пам'ятку!.. Добре, пане возний!.. Я вас поважаю і зараз іду до старої Терпилихи. Бог зна, до чого ведеться... Може воно і добре буде, коли ваша доля щаслива!..

Дуєт

Возний і Виборний.

Ой, доля людськая—доля єсть слішая!
Часто служить злим, негідним і їм помагає. (2)

Добрі терплять нужду, по миру товчуться,
І все не в лад їм приходить, за що не возьмутся. (2)

До кого-ж ласкова ця доля лукава,
Такий живе, як сир в маслі, спустивши рукави.

Без розуму люди в світі живуть гарно,
А з розумом, та в недолі, вік проходить марно.

Ой, доле людськая, чом ти не правдива,
Що до інших дуже гречна, а до нас спесива.

(Скінчивши співати, виходять. Сцена міняється і показує середину Терпилишної хати).

ЯВА IV.

Терпилиха приде. Наташка шиє.

Терпилиха. Ти оп'ять чогось сумуєш, Наташко! Оп'ять щось тобі на думку спало?..

Наташка. Мені з думки не йде наше безталання.

Терпилиха. Що-ж робити? Три роки уже, як ми по убожеству своєму продали дворик свій на Мазурівці, покинули Полтаву і перейшли сюди жити: покійний твій батько довів нас до цього.

Наташка. І, мамо!.. Так йому на роду написано, щоб жити багатим до старості, а вмерти бідним... він не винуватий.

Терпилиха. Лучче-б була я вмерла: не терпіла-б такої біди, а більш через твою непокірність.

Наташка (кладе роботу). Через мою непокірність ви біду терпите? Мамо!

Терпилиха. А як же? Скілько хороших людей сваталось за тебе—розумних, зажиточних і чесних, а ти всім одказала; скажи, в яку надежду?

Наташка. В надежду на бога. Лучче посідію дівкою, як піду заміж за таких женихів, як на мені сватались. Уже нічого сказати—хороші люди!..

Терпилиха. А чому й ні? Дяк Тахтаулівський чом не чоловік? Він письменний, розумний і не без копійки. А волосний писар і підканцелярист Скоробрешенко—чому не люди... Кого-ж ти думаєш дождатись—може пана якого, або губерського панича? Лучче-б всього, якби вийшла за дяка,—мала-б вічний хліб: була-б першедячихою, а послі й попадею.

Наталка. Хотя-б і пропоную, то бог з ними! Нехай вони будуть розумні, багаті і письменніші од нашого возного, та коли серде моє не лежить до їх і коли мені вони осоружні... Та і всі письменні — нехай вони собі тямляться!

Терпилиха. Знаю, чом тобі всі не любезні: Петро нав'яз тобі в зуби. Дурниця все те, що ти думаєш: чотири годи уже як об нім ні слуху нема, ні послушання.

Наталка. Так що-ж? Адже і він об нас нічого не чує, та ми живемо; то й він жив і так же пам'ятує об нас, та боїться вернутися.

Терпилиха. Ти не забула, як покійний твій батько напослідок не злюбив Петра і умираючи не дав свого благословення на твоє з ним заможество; та й і мого ніколи не буде.

Наталка (підбіга до матери, хапа ІІ за руку й співає).

Ой, мати, мати, серде не вважає:
Кого раз полюбити, з тим і умирає. (2)

Лучче умерти, як з немилим жити,
Сохнуть з печали, що-день слози літи. (2)

Бідність і багатство — єсть божа воля:
З мілим тх ділти єсть щаслива доля. (2)

Ой, хіба-ж я, мати, не твоя дитина,
Коли моя мука тобі буде мила?..

І до мого горя ти жало не маєш:
Хто прийшовсь по сердю, забути заставляєш!.. (2)

(Пропівавши говорить): О, мамо, мамо!.. Не побуди дочки своєї (плачє).

Терпилиха (чуло). Наталко, схаменись!.. Ти у мене одна, ти кров моя: чи захочу я тебе погубити? Убожество мое, старість силують мене швидше заміж тебе oddati.. Не плач, дочка! Я тобі не ворог. Правда, Петро добрий парубок, та де-ж він?.. Нехай же прийде, нехай вернеться до нас. Він не лежень, трудящий; з ним обідніти до зліднів не можна... Ale що-ж? Хто відає — може де запрошається, а може й одружився де, може й забув тебе! Тепер так бувас, що одну ніби-то любить, а о другій думає.

Наталка. Петро не такий: серце мое за його ручається і воно мені віщує, що він до нас вернеться. Якби він знов, що ми тепер бідні,— о! з кінця світа прилинув би до нас на поміч...

Терпилиха. Не дуже довіряй своєму серцю: сей віщун часто обманює. Придивися, як тепер робиться на світі, та і о Петрі так думай... А лучче, якби ти була міні покірна і мене послухала.

Чи я тобі, дочка, не добра желаю,
Коли кого зятем собі вибираю?
Ой, дочка, дочка! що-ж міні начати,
Де-ж любезного зятя достатки?

Петро десь блукає, може оженився,
Може за тобою не довго журився.
Ой, дочка, дочка і т. д.

По старости моїй живу через силу,
Не дождавшись Петра, піду і в могилу.
Ой, дочка, дочка і т. д.

Тебе-ж без приюту молоду дитину
На кого оставлю, бідну сиротину?
Ой, дочка, дочка і т. д.

Ти на те ведеш, щоб я не дождала бачити тебе замужем; щоб через твоє упрямство не до-жила я віку: бідність, сльози і перебори твої положати мене в домовину... (Плаче).

Наталка. Не плачте, мамо! Я покоряюсь вашій волі і для вас за первого жениха, вам угодного, піду замуж... перенесу своє горе, забуду Петра і не буду ніколи плакати...

Терпиліха. Наталко, дочки моя! Ти все для мене на світі! Прошу тебе, викинь Петра з голови і ти будеш щасливою... Але хтось мелькнув мимо вікна... Чи не йде хтось до нас?... (Виходить).

ЯВА V.

Наталка (сама). Трудно, мамо, викинути Петра з голови, а ще трудніше із серця. Но що робить!.. Дала слово за первого вийти замуж: для покою матери треба все перенести... Скреп'я серце своє, перестану журитися, осушу сльози свої—і буду весела. Женихи, яким я одказала, в другий раз не прив'яжуться. Возному так одрізала, що мусить одченітися; більше, здається, нема на приміті... А там—ох!.. Серце мое чогось щемить... (Почувши, що хтось наближається до дверей, береться до роботи).

ЯВА VI.

Наталка, Терпиліха і Виборний.

Виборний. Помагай-бі, Наталко!.. Як ся маєш, як поживаєш?

Наталка. От живемо і маємося, як горох при дорозі: хто не схоче, той не вскубне!..

Терпиліха. На нас бідних і безпомощних, як на те похиле дерево і кози скачуть.

Виборний. Хто-ж тобі виноват, стара? Якби отдала дочку замуж, та й мала, хто вас обороняв би.

Терпиліха. Я цього тільки й хочу, так що-ж...

Виборний. А що таке? Може женихів нема, або що? А може Наталка...

Терпиліха. То бо то й горе! скільки ні траплялось—і хороші люди—так: «не хочу, та й не хочу!»

Виборний. Дивно мені та чудно, що Наталка так говорить; я ніколи-б од її розуму цього не ждав.

Наталка. Так-то вам здається, а ніхто не віда, хто як обіда.

Терпиліха. Оттак все вона—приговорками та одговорками і вивертається; а до того іще як придасть охання та сліз, то я і руки опущу.

Виборний. Час би, Наталко, взятись за розум: ти вже дівка, не дитя. Кого-ж ти дожидаєшся? Чи не з города ти таку примху принесла з собою? О, там панички дуже чваняться собою і вередують женихами: той не гарний, той не багатий, той не меткий; другий дуже смирний, інший дуже бистрий; той кирпатий, той носатий, та чом не воєнний, та коли і воєнний, то щоб гусарин... А од такого перебору досидяться до того, що послі на їх ніхто і не гляне.

Наталка. Не рівняйте мене, пане виборний, з городянками: я не вередую і не перебираю женихами. Ви знаєте, хто за мене сватався. Чи вже-ж ви хочете сіхнути мене із мосту та в воду?

Виборний. Правда, замуж вийти—не до-

шову годину пересидіти; але мені здається, якби чоловік надежний трапивсь, то-б не треба пі для себе, ні для матері йому одоказувати. Ви люди не багаті...

Терпилиха. Не багаті!... Та така бідність, таке убожество, що я не знаю, як даліше і на світі жити.

Наталка. Мамо! Бог нас не оставить: єсть і бідніші од нас, а живуть же...

Терпилиха. Запевне, що живуть, але яка жить їх!

Наталка. Хто живе чесно і годується трудалими своїми, тому й кусок черствого хліба смачніший од м'якої булки, неправдою нажитої.

Терпилиха. Говори, говори!... А на старості гірко терпіти нужду і во всьому недостаток... (До Виборного) Хотя і не годиться своєї дочки вихваляти, та скажу вам, що вона добра в мене дитина: вона обіцала для моого покою за первого жениха, аби-б добрий, вийти замуж.

Виборний. Об разумі і добрім серці Наталки нічого говорити,—всі матері приміром ставлять її своїм дочкам; тільки нігде правди лівати—трудненько тепер убогій дівці замуж вийти без приданого, хотя будь вона мудріша од царя Соломона, а краща од прекрасного Іосифа, то може умерти сідю панною.

Терпилиха. Наталко! Чуєш що говорять? Жалій послі на себе, а не на другого кого.

Наталка (зідхає). Я й так терплю горе.

Виборний. Та можна вашому горю і пособити... (Лукаво) У мене єсть на приміті один чолов'яга—і поважний, і багатий, і Наталку дуже собі уподобав.

Наталка (на бік). От і біда мені!

Терпилиха. Жартуєте, пане виборний!

Виборний. Без жартів, знаю гарного жениха для Наталки... А коли правду сказати, то я і прийшов за його поговорити з вами, пані Терпилиха.

Наталка (нетерпляче). А хто такий той жених?

Виборний. Наш возний, Тетерваковський; ви його знаєте... Чим же не чоловік?

Наталка. Возний? Чи він же мені рівня? Ви глумитеся надо мною, пане виборний!

Терпилиха. Я так привикла к своєму безталанню, що боюся вірить, щоб була цьому правда.

Виборний. З якого-ж побиту мені вас обманювати? Возний Наталку полюбив і хоче на їй женитись—що-ж тут за диво? Ну, скажіть же хутенько, як ви думаєте?

Терпилиха. Я душою рада такому зятеві.

Виборний. А ти, Наталко?

Наталка. Бога бійтесь, пане виборний! Мені страшно її подумати, щоб такий пан—письменний, розумний і поважний—хотів на мені женитись... Скажіть мені перше, для чого люде женяться?

Виборний. Для чого?.. Для того... А ти буцім і не знаєш!

Наталка. Мені здається, для того, щоб завести хазяйство і семейство, жити люблячи і дружно, бути вірними до смерті і помагати одному другому. А пан, который жениться на простій дівці, чи буде її вірно любити, чи буде її ширим другом до смерті? Йому в голові й буде все роїтись, що він її виручив із бідності, вивів в люди і що вона йому не рівна. Буде на неї дивитись з

призищтвом і обходитись з неповагою,—і у пана така жінка буде гірше наймички... буде крепачкою...

Терпilihа. Оттак вона всякий раз занесе, та й справляйся з нею!.. Коли на те пішло, то я скажу: якби не годованець наш Петро, то й Наталка була-б як шовкова.

Виборний. Петро? Де-ж він! А скілько років, як він пропада?

Терпilihа. Уже років трохи не з чотири.

Виборний. І Наталка так обезглуділа, що любить зацрапастившогося Петра!.. І Наталка, кажеш ти, добра дитина, коли бачить рідину свою матір при старості, в убожестві, всякий час з заплаканими очима і туж-туж умираючу од голодної смерті—і не зжалиться над матір'ю? А ради кого? Ради пройдисвіта, ланця, що може де в острозі сидить, може вмер, або в москалі завербувався!..

(Під час цього монологу мати й дочка плачуть).

Виборний. Ей, Наталко! не дрочися! (2)

Терпilihа. Та пожалій рідної
Мене старої бідної—
Схаменися!..

Наталка. Не плач, мамо, не журися! (2)

Виборний. Забудь Петра-ланця,
Пройдоху-поганця,—
Покорися!..

Терпilihа. Будь же, дочка, мні послухши!

Наталка. Тобі покорююсь,
На все соглашаюсь
Прямодушно!..

В сі троє.

Де згода в семействі, де мир і тишина,
Щасливі там люди, блаженна сторона:
Їх бог благословляє,
Добро Ім посилає
І з ними вік живеть!

Терпilihа. Дочки мої! Голубка моя!..
Пригорнись до моого серця! Твоя покірність
жизні і здоров'я мені придасть. За твою повагу й
любов до мене бог тебе не оставить, моє дитятко!..

Наталка. Мамо, мамо!.. Все для тебе стер-
плю, все для тебе зроблю, і коли мені бог по-
може осушити твої слізки, то я найщасливіша
буду на світі, тільки...

Виборний. А все-таки «тільки»?!... Вже
куди ни кинь, то клин. Викинь лиш дур з го-
лови: удар лихом об землю,—мовчи та диш!..

Терпilihа. Так, дочки мої! Коли тобі що
і наверзеться на ум, то подумай, для кого і для
чого виходиш за возного замуж.

Наталка. Так я сказала вже, що все для
тебе зроблю, тілько щоб не спішили з весіллям.

Виборний. А на що-ж і одкладувати в дов-
гий ящик? Адже ми не судді!..

Терпilihа. Та треба-ж таки прибраться
к весіллю: хоть рушники і єсть готові, так іще
де-чого треба.

Виборний. Аби рушники були, а за при-
бори на весілля не турбуйтесь: наш возний чо-
ловік—не взяв його кат—на свій кошт таке
бундяче весілля уджигне, що ну!.. Послухайте-ж
сюда: сьогодні зробимо сватання, і ви пода-
вайте рушники, а там уже умовитеся собі з па-

ном женихом і за весілля. Прощайте!... Гляди-ж,
Наталя, не з'єдзайся, як старости прийдуть!
Пам'ятуй, що ти обіцала матері... Прощайте...
Прощайте!...

Терпиліха. Прощайте, пане виборний!
Спасеть вас бог за вашу приязнь.

(Виходить разом з Виборним).

ЯВА VII.

Наталя (сама). Не минула мене лиха го-
дина!.. Возний гірше реп'яха причепився. А зда-
ється, що Макогоненко до всєї біди привідця...
Боже милосердний! Що з мною буде? Страшно
ї подумати, як з немилим чоловіком увесь вік
жити... як нелюба мілювати, як осоружного люб-
ити!.. Куди мені діватись? Де помочи шукати?
Кого просити?.. Горе мені!.. Добре люди, помо-
жіть мені, пожалійте мене!.. А я од всього серця
жалі об дівках, які в такій біді, як я тепер...
(Падає навколошки й, здіймаючи логори руки, говорить):
Боже! коли вже воля твоя єсть, щоб я була за воз-
ним, то вижени любов до Петра із моого серця
і наверни душу мою до возного; а без цього
чуда я пропаду навіки...

(Встає й співає).

Чого-ж вода каламутна? Чи не філя збила?
Чого-ж і я смутна тепер? Чи не мати била? (2)
Мене мати та не била—сами слози лягуться:
Од милого людей нема, од нелюба шлються. (2)
Прийди, мицій, подивися—яку терплю я муку.
Ти хоті в серді, но од тебе беруть мою руку. (2)
Спіши, мицій! Спаси мене од лютої напасти!
За нелюбом коли буду, то мушу пропасті.

ДІЯ ДРУГА.

Театр показує ту-ж саму вулицю.

ЯВА I.

Микола (сам). Один собі живу на світі,
як билинка на полі! Сирота—без роду, без
племени, без талану і без приятут.... Шо робить—
і сам не знаю. Був в городі, шукав місця—но
скрізь опізнився. (Думає). Одважусь в пекло на
три дні. Піду на Тамань, пристану до Чорноморців. Хоть із мене і не показний козак буде,
та єсть же і негідніш од мене. Люблю я козаків
за їх звичай: вони коли не п'ють, то людей
б'ють, а все не гуляють... заспіваю лиш пісню їх,
що мене старий запорожець Сторчогляд вивчив...
Гомін, гомін, гомін, гомін по дібркові!
Туман поле покриває, мати сина виганяє.

Іди, сину, іди, сину, пріч од мене,
Нехай тебе орда возьме, нехай тебе орда возьме.

Мене, мати, мене, мати, орда знає,
В чистім полі об'їжджає, в чистім полі об'їжджає.

Іди, сину, іди, сину, пріч од мене;
Нехай тебе ляхи возьмуть, нехай тебе ляхи возьмуть.

Мене, мати, мене, мати, ляхи знають,
Пивом, медом напупують, пивом, медом напупують.

Іди, сину, іди, сину, пріч од мене,
Нехай тебе турчин возьме, нехай тебе турчин возьме.

Мене, мати, мене, мати, турчин знає,
Срібром, златом наділяє, срібром, златом наділяє.

Іди, сину, іди, сину, пріч од мене,
Нехай тебе москаль возьме, нехай тебе москаль возьме.

Шіду, мати, москаль мене добре знає,
Давно уже підмовляє, давно уже підмовляє.

У москаля, у москаля добре жити,
Будем татар, турків бити, будем татар, турків бити.

Так і я з Чорноморцями буду тетерю Істі,
горілку пити, люльку курити і черкес бити.
Тільки там треба утіти, що я письменний: у
них, кажуть, із розумом не треба висуватись. Та
це невелика штука: і дурним не трудно прики-
нутись.

ЯВА II.

Петро (виходить і, не бачучи Миколи, співа).

Сонце низенько,
Вечір близенько,
Спішу до тебе,
Лечу до тебе,
Моє серденъко!

Ти обіщалась
Мене вік любити,
Ні з ким не знатися
І всіх цуратися,
А для мене жити!

Серденъко моє!
Колись ми обое

Любились вірно,
Чесно, примірно
І жили в покої.

Ой, як я прийду,
Тебе не застану,—
Згорну я рученьки,
Згорну я біліг
Ta й пе жив стану...

Микола (на бік). Це не з нашого села і
вовся мені незнаний.

Петро (на бік). Яке це село? Воно мені
не в приміті.

Микола (підходячи до Петра). Здорові, пане
брать! Ти здаєшся, не тутешній?

Петро. Ні, пане-брать.

Микола. Відкіль же ти?

Петро. Я?.. (з усмішкою) Не знаю, як би тобі
і сказати. Відкіль хочеш...

Микола. Та уже-ж ти не забув хоті того
місця, де родився?

Петро. О, запевне не забув, бо й вовся не
знаю.

Микола. Та що-ж ти за чоловік?

Петро. Як бачиш: бурлака на світі. Ти-
няюся од села до села, а тепер іду в Полтаву.

Микола. Може в тебе родичі єсть в Пол-
таві, або знакомі?

Петро. Нема у мене ні родичів, ні зна-
комих. Які будуть знакомі або родичі у сироти?

Микола. Так ти, бачу, такий, як і я—без-
приютний.

Петро. Нема у мене ні кола, ні лвора:
ввесь тут.

Микола. О, братіку! (бере Петра за руку)
Знаю я добре, як тяжко бути сиротою і не
мати містечка, де-б голову приклонити.

Петро. Правда твоя, брате; но я, благодари-
еніє богу, до цього часу прожив так на світі,
що ніхто нічим мене не уразить. Не знаю, чи
моя однакова доля з тобою, чи од того, що й
ти чесний парубок, серце моє до тебе склоняється,
як до рідного брата... Будь моїм приятелем!..

ЯВА III.

Ті-ж і Возний виходить од Терплихи з пов'язаною
шовковою хусткою рукою. У Виборного через плече
рунік, який дають на Україні старостам при сва-
танні. Возний виходить наперед і прогулюється випе-
рек сцени з задоволеною міною. Микола й Петро стоять
осторонь.

Виборний (голосом говорить у двері Терпли-
шин). Та ну бо, Борисе, йди з нами!. Мені до
тебе діло єсть...

Терплиха (в своїй хаті). Дайте йому по-
кій, пане виборний! Нехай трохи прочумається.

Виборний. Та надворі швидче провітриться.

Терплиха. В хаті лучше: тут ніхто не
побачить і не осудить.

Виборний. За всі голови! (Оходить до дверей). Не стидно, хотя на сватанні, а через край
смикнув окаянної варенухи. (Побачивши Миколу) Миколо! що ти тут робиш? Давно вернувся з
города?

Возний. Не обрітається ли в городі нови-
нок каких курйозних?

Виборний. Адже-ж ти був на базарі,—що
там чути?..

Микола. Не чув далебі нічого; та в городі
тепер не до новин; там так старі доми лама-
ють, та улиці застроюють новими домами, та
криші красять, та якісь пішходи роблять, щоб
в грязь добре, бач, ходити було пішки, що аж
дивитись мило.

Возний. Дивитись мило, а слухати, що мі-
щанство і купечество говорить, чи мило, чи ні?

Виборний. А що-ж вони будуть говорити?
Не тепер же та й не од себе видумали таку
перестройку города. Хто-ж винуват безпечним
людям, що не запаслися заздалегідь деревом,
досками і дранню. Од того і тяжко. Ви ду-
маєте весело і старшині принуждати других
виполнити те, що їм велять; та що-ж робить,
ніде дітись, коли треба управлятись.

Возний. Що правда, то правда, трохи кру-
тенько загалили; так і те-ж треба сказати, що
всякий господар для себе-ж і строїть.

Микола. Інші хати такі були, що якби
не веліли порозламлювати, то-б од вітру сами
попадали і подавили своїх хазяїнів. Коли при-
слухатись, хто більше гримає на сю перестройку,
то одні тузи, багачі. А среднього розбору
мовча строять. Да уже-ж і город буде—мов мак
цвіте. Якби покійні шведи, що згинули під
Полтавою, повстали, то-б тепер не пізнати
Полтави.

Возний. По крайній мірі—тес то, як його—
чи не чути чого об обидах, спорах і грабежах,
і—тес то, як його—о жалобах і позвах?

Виборний. Та що його питати: він по
городу гав ловив та витрішки продавав...
(до Миколи). Чом ти, йолопе, не кланяєшся пану

возному та не поздоровиш його? Адже бачиш—
він заручився.

Микола. Поздоровляю вас, добродію... А з
ким же бог привів?

Возний. З найкращою зо всього села і всіх
прикосновенних околиць дівицею...

Виборний. Не скажемо, нехай кортить!
(Охолячи) А це що за парубок?

Микола. Це мій знамений; іде із Коломака
в Полтаву на заробіток?

Возний. Хіба, разві,—теє то, як його—із
Коломака через наше село дорога в город?

Петро. Я нарощне прийшов сюди з ним
побачитися.

(Виборний і Возний виходять).

ЯВА IV.

Петро і Микола.

Петро. Це старший в вашім селі?

Микола. Який чорт! Він живе тільки тут.
Бач, возний—так і бундячиться, що помазався
паном. Юриста завзятій і хапун такий, що і з
рідного батька злупить!

Петро. А той, другий?

Микола. То виборний Макогоненко,—чоловік і добрий був би, так біда—хитрий, як лисиця,
і на всі сторони мотається: де ні посій,
там і уродиться. І уже де їй чорт не зможе, то
пошли Макогоненка, зараз докаже.

Петро. Так він штука! Кого-ж вони ви-
сватали?

Микола. Я догадався. Тут живе одна бідна
вдова з дочкою; то мабуть на Наталці возний
засватався, бо до неї багато женихів залишилося.

Петро (на бік). На Наталці? (Заспокоївшись).
Но Наталка не одна на світі. Так, видно, Ната-
лка—багата, хороша і розумна?

Микола. Правда, хороша і розумна, а до
того і добра, тільки не багата; вони недавно
тут поселились і дуже бідно живуть. Я далекий
їх родич і знаю їх бідне поживання.

Петро. Де-ж вони перше жили?

Микола. В Полтаві.

Петро (з жахом). В Полтаві?..

Микола. Чого-ж ти не своїм голосом
крикнув?

Петро. Миколо, братіку мій рідний; скажи
по правді: чи давно вже Наталка з матір'ю тут
живуть і як вони прозиваються?

Микола. Як тут вони живуть... (говорить,
розтягаючи, немов собі на думці розважає час). Чет-
вертий уже год. Вони оставили Полтаву зараз
по смерті Наталчиного батька.

Петро (скрикнув). Так він умер?!

Микола. Шо з тобою робиться?

Петро. Нічого, нічого... Скажи, будь ласка,
як вони прозиваються?

Микола. Стара прозивається Терпиліха
Горпина, а дочка—Наталка.

Петро сплескує руками, закриває ними лицез, го-
лову схиляє і стоїть непорушно.

Микола (б'є себе по лобі й робить знак, наче
щось одгадав і говорить). Я не знаю, хто ти,
і тепер не питайся, тільки послухай:

Вітер віє горою,
Любивсь Петрусь зо мною,
Ой, лихо—не Петрусь, } (2)
Лице біле, чорний ус!

Полюбила Петруся,
Та сказати боюся.
Ой, лихо—не Петрусь... (2).

А за того Петруся
Била мене матуся.
Ой, лихо—не Петрусь... (2).

Де-ж блукає мій Петрусь,
Що і досі не вернувс'?
Ой, лиxo—не Петрусь... (2).

Я хоті дівка молода,
Та вже знаю, що біла.
Ой, лиxo—не Петрусь... (2).

А що може не одгадав? (Обнімає Петра).

Петро. Так, угадав! Я—той нещасний Петро,
якому Наташка припівала цю пісню, якого вона
любила і обіцала до смерті не забути, а тепер...

Микола. Що-ж тепер? Іще ми нічого не
знаємо. Може й не її засвatali.

Петро. Но сердце мое замирає: начувається
для себе великого горя. Братіку Миколо! ти
говорив мені, що ти їх родич: чи не можна
тобі довідатися о святанні Наташки?.. Нехай буду
знати свою долю!

Микола. Чому-ж не можна? Коли хочеш,
я зараз піду і все розвідаю. Та скажи мені, чи
говорити Натаці, що ти тут?

Петро. Коли вона свободна, то скажи за мене,
а коли заручена, то лучче не говори. Нехай
один буду я горювати і сохнугти з печали. Нащо
їй споминати об тім, якого так легко забула.

Микола. Стережись, Петре, нарікати на
Наташку. Скілько я знаю її, то вона не од того
їде за возного, що тебе забула... Підожди-ж
мене тут. (Іде до Терпиліхи).

ІВА V.

Петро (сам). Чотири годи вже, як розлучили
мене з Наташкою. Я бідний був тоді і любив
Наташку без всякої надії. Тепер, наживши
кривавим потом копійку, поспішав, щоб бага-
тому Терпилові показатись годним його дочки;
но вместо багатого батька—найшов матір і дочку
в бідності і без помочи. Все, здається, близило
мене до щастя, но як на те, треба-ж опізнитись
одним днем, щоб горювати во всю життя! Кого
безталання нападе, тому нема ні в чим удачі.
Правду в тій пісні сказано, що сосідові все
удається, всі його люблять, всі до його липнуть,
а другому все, як одріzano... (Співає).

У сосіда хата біла
У сосіда жінка мила;
А у мене ні хатинки, } (2).
Нема щастя, а ні жінки

За сосідом молодиці,
За сосідом і вдовиці,
І дівчата поглядають,— } (2).
Всі сосіда полюбляють

Сосід раньше мене сіє,—
У сосіда зелені;
А у мене не орано } (2).
І нічого не сіяно

Всі сосіда вихвалють,
Всі сосіда поважають;
А я марно часи трачу, } (2).
Один в світі тільки плачу...

ЯВА VI.

Петро і Виборний.

Виборний (вийшов під час співу на сцену; слухає, а по скінченні підходить до Петра і говорить). Ти, небоже, і співака добрий...

Петро. Не так, щоб дуже—от аби то...

Виборний. Скажи-ж мені, відкіля ти йдеш, куди і що ти за чоловік?..

Петро. Я собі бурлака. Шукаю роботи по всіх усюдах і тепер іду в Полтаву.

Виборний. Де-ж ти бував, що ти видав і що чував?

Петро. Довго буде все розказувати. Був я і у моря, був на Дону, був на лінії, заходив і в Харков.

Виборний. І в Харкові був? Лепський-то десь город?

Петро. Гарний город. Там всього доброго єсть... я і в театрі був.

Виборний. Де? В театрі? А що це таке театр—город, чи містечко?

Петро. Ні, це не город і не містечко, а в городі вистроєній великий будинок. Туди ввечері з'їжджаються пани і зходяться всякі люди, хто заплатити може, і дивляться на комедію.

Виборний. На комедію! (зливувано) Ти-ж бачив, пане-брате, цю комедію, яка вона?

Петро. І не раз бачив. Це таке диво—як побачиш раз, то і вдруге схочеться.

ЯВА VII.

Ті-ж і Возний.

Возний. Що ти тут, старосто мій—теє то, як його—розглагольствуєш з пришельцем?

Виборний. Та тут диво, добродію... Цей парнуга був в театрі та бачив і комедію і зачав було мені розказувати, яка вона, так от ви перебили.

Возний. Комедію, сиріч, лицедійство... (до Петра) Продолжай—вашедь...

Петро. На комедії одні виходять, поговорять, поговорять та й підуть; другі вийдуть,—теж роблять. Де-коли їд музику спивають, сміються, плачуть, лаються, б'ються, стріляються, колються і умирають.

Виборний. Так така то комедія? Єсть на що дивитись, коли люди убиваються до смерті!.. Нехай тій всячина!..

Возний. Вони не убиваються і не умирають—теє то, як його—настояще; а тільки так удають іскусно і прикодаються мертвими... О, якби справді убивалися, то б було за що гроші заплатити.

Виборний. Так це тільки гроші видурюють!.. Скажи-ж, братіку, яке тобі лучче всіх полюбилося, як каже пан возний, лицемірство?

Возний. Не лицемірство, лицедійство...

Виборний. Ну, ну, лицедійство...

Петро. Мені полюбилась наша малоросійська кумедія; там була Маруся, був Климовський, Прудіус і Грицько.

Виборний. Розкажи-ж мені, що вони робили, що говорили.

Петро. Співали московські пісні на наш голос. Климовський танцював з москалем, а що говорили, то трудно розібрати, бо цю штуку написав москаль по-нашому і дуже поперевертав слова.

Виборний. Москаль? Нічого-ж і говорити.

Мабуть, вельми нашкодив і наколотив гороху з капустою.

Петро. Климовський був письменний, компонував пісні і був виборний козак, служив у полку пана Кочубея на баталії з шведами, під нашою Полтавою.

Возний. В полку пана Кочубея? Но в славніе Полтавські времена—те є то, як його—Кочубей не біл полковником і полка не имел ібо і пострадавший от изверга Мазепи за вірность к государю і отечеству Василій Леонтієвич Кочубей був генеральним суддею, а не полковником.

Виборний. Так це так, не во гнів сказати: буки—барабан—башта, інануючи бога і вас.

Возний. Велика неправда виставлена пред очі публичности. За сіє Малоросійська літопись в праві припозвать сочинителя позвом к отвіту.

Петро. Там і Іскру почитують.

Возний. Іскра, шурин Кочубея, бил полковником полтавським і пострадав вмісті з Кочубеєм мало не за год до полтавської баталії; то думать треба, що і полк не йому принадлежал во время сраженія при Полтаві.

Петро. Там Прудіуса і писаря його Грицька дуже бридко виставлено, що ніби царську казну затайли.

Возний. О! се діло возможне і за це сердиться не треба. В сім'ї не без виродка—те є то, як його. Хіба єсть яка земля праведними Іовами населена? Два плутні в селі і селу безчестя не роблять, а не тільки цілому краєві.

Виборний. От то тільки не чепурно, що москаль взявся по-нашому і про нас писати, не

бачивши зроду краю і не знавши звичаїв і повір'я нашого... Коли не піп...

Возний (перебиваючи). Полно, довольно, голі, буде балакати. Тобі яке діло до чужого хисту? Ходім лиш до будущої моєї тещі. (Виходять).

ЯВА VIII.

Петро (сам). Гірко мені слухати, що Терпилиху зове другий, а не я, тещею. Так Наташка не моя,—Наташка, которую я любив більше всього на світі, для которой одважував жити свою на всі біди, для которой стогнав під тяжкою роботою, для которой скитався на чужині і зароблену копійку збивав до купи, щоб розбагатіть і назвати Наташку своєю вічно! І коли сам Бог благословив мої труди, Наташка тоді достається другому!.. О, злая моя доле! Чом ти не такая, як других?..

Та йшов козак з Дону, та з Дону лодому,
Та з Дону лодому, та сів над водою.

Сівши над водою, проклинає долю:
Ой, доле, ти, доле, доле моя злая!

Доле-ж моя злая, чом ти не такая?
Чом ти не такая, як доля чужа?

Другим даєш лішнє, мене-ж обижжаєш,
Та спасибі долі, коли козак в полі.

Бо коли він в полі, тогді він на волі.
Ой, коли-б ти, доле, вишла ко мні в поле
Тогді-б ти згадала, кого обижала.

ЯВА IX.

Петро і Микола.

Петро. А що, Миколо, яка чутка?

Микола. Не успів нічого й спитати. Лихий приніс возного з виборним. Та тобі-б треба притайтесь де-нибудь. Наташка обіцяла на час сюда вийти.

Петро. Як же я удержусь не показатись, коли побачу свою милу?

Микола. Я кликну тебе, коли треба буде.
(Петро ховається).

ІВА Х.

Микола й Наташка.

Наташка (виходачи швидко). Що ти хотів сказати мені, Миколо? Говори швидче, бо за мною зараз збігаються.

Микола. Нічого. Я хотів спитати тебе, чи ти справді посватана за возного?

Наташка (сумно). Посватана... Що-ж робити: не можна більше сопротивлятися матері! Я і так скільки одволікувалася і всякий раз убивала її своїм одязом.

Микола. Ну що-ж?.. Возний—не взяв його враг—завидний жених. Небось, полюbitься, а може і полюбивсь уже?

Наташка (докірливо). Миколо, Миколо!.. Не гріх тобі тепер надо мною сміятись!.. Чи можна мені полюбити возного, або кого другого, коли я люблю одного Петра. О! коли-б ти знову його, пожалів би і мене, і його.

Микола. Петра?... (Співає).

Що за того Петруся
Била тебе матуся.
Ой, лихо—не Петрусь,
Лице біле, чорний ус...

Наташка (заплакавши). Що ти мені згадав! Ти роздираєш моє серце... О, я бідна... (Помовчавши показуючи на річку). Бачиш Ворсклю?.. Або там, або ні за ким...

Микола (показуючи в той бік, де Петро склався). Бачиш ту сторону? От же і в Ворсці не будеш, і журитись перестанеш.

Наташка. Ти, мені здається, побувавши довго в городі, ошалів і зовсім не тим став, що був.

Микола. Коли хочеш, то я так зроблю, що і ти не та будеш, що тепер.

Наташка. Ти чорт знаєш що верзеш. Піду лучше до дому. (Хоче йти).

Микола (не пуска її). Пожди. Одно слово вислухай та й одважись од мене.

Наташка. Говори-ж, що таке?

Микола. Хочеш бачити Петра?

Наташка. Що ти? перехрестись! Деб-то він взявся.

Микола. Він тут, та боїться показатись тобі потому, що ти просватана за возного.

Наташка. Чого-ж йому боятись? Нам не гріх побачитись: я ще не вінчана... Та ти обманюєш!..

Микола. Не обманюю,—приглядайсь!.. Петре, явись!

Наташка (побачивши Петра, скрикує). Петро!..

Петро (скрикує). Наташка!.. (Обоє спішать одне до одного, обіняються).

Німа сцена.

Микола (співа).

Поблукавши мій Петрусь,
До мене оп'ять вернувсь.
Ой, лихо—не Петрусь,
Лице біле, чорний ус...

Петро. Наталко! в який час я тебе стрічаю!..
І для того тільки побачились, щоб навіки розлучитись...

Наталка. О, Петре!.. Скільки сліз вилила я за тобою!... Я знаю тебе і затим не питаюся, чи ішё ти любиш мене, а за себе—божусь...

Микола (перебиває). Об любві поговорите другим разом, іншим часом; а тепер поговоріте, як з возним розвязаться.

Наталка. Не довго з ним розвязаться: не хочу, не піду,—та й конці в воду!

Петро. Чи добре так буде?.. Твоя мати...

Наталка (перебиває). Моя мати хотіла, щоб я за возного вийшла заміж затим, що тебе не було; а коли ти прийшов, то возний мусить одступитися.

Петро. Возний—пан чиновний і багатий; а я не маю нічого. Вам з матір'ю треба підпори й захисти; а я через себе ворогів вам прибавлю, а не помошь подам.

Наталка. Петре! не так ти думав, як одходив!

Петро. Я одинаковий, як тоді був, так і тепер, і скажу тобі, що й мати твоя не соглашиться промінити багатого затя на бідного.

Микола. Трохи Петро чи не правду говорить.

Наталка. Одгадую своє нещастя: Петро більше не любить мене і йому нужди мало, хотіть би я й прошала. От яка тепер правда на світі!..

Підеш, Петре, до тієї, яку тепер любиш,
Перед нею мене бідну за любов осудиш.

Петро.

Я другої не полюбив і любить не буду.

Тебе-ж, моє серденятко, по смерть не забуду.
(Обоє разом).

Наталка.

Коли-любив по прежньому, Люблю тебе по прежньому,
То-б не мав цураться, Не лумав цураться!
Не попустив свою милу Не попущу мою милу
Другому достатсья. Другому достатсья.

Наталка.

Я жизнь свою ненавижу, з сердем не звладаю,
Коли Петро мій не буде, то смерть заподію.

Петро.

Коли вірно Петра любиш, так живи для його!
Молись богу, моя мила, не страшись нікого.

(Обоє)

Бог поможе сердям вірним пережити муки,
Душі наші з'єдинились, з'єдинить і руки.

Микола. Так, Наталко, молись богу і надійся од його всього доброго. Бог так зробить,
що ви обоє не зчуєтесь, як і щастя на вашій стороні буде.

Наталка. Я давно вже поклялася і тепер клянусь, що кромі Петра ні за ким не буду.
У мене рідна мати—не мачуха, не схоче своєї дитини погубити.

Петро. Дай Боже, щоб її природна доброта взяла верх над приманою багатого зятя.

Наталка. Петре, любиш ти мене?

Петро. Ти все-таки не довіряєш. Люблю тебе більше, як самого себе.

Наталка. Дай же мені свою руку!.. (взявші руки) Будь же добрим і мені вірним, а я навіки твоя.

Микола. Ай, Наталка! ай, Полтавка! От дівка, що й на краю пропasti не тільки не здригнулась, а й другого піддержує!.. (До Наталки)

За це заспіваю тобі пісню про Ворсклю, щоб ти
не важилася його прославляти собою: воно і без
тебе славне. (Співає)

Ворскло річка
Невеличка
Тече здавна
Дуже славна
Не водою,
А війною,
Де Швед поліг головою
Ворскло зріло
Славне діло
Як дар білій,
Мудрий, смілив
Побив шведську вражу силу
І насипав Ім могилу.
Козаченки
З москалями
Потішались
Над врагами,
Добре бихсь за Полтаву
Всій Росії в вічну славу.

Петро. Отже йдуть.

Микола. Кріпись, Петре, і ти, Наталяко!..
Наступає хмара і буде великий грім.

ЯВА XI.

Ті-ж, Возний, Виборний і Терпилиха.

Виборний. Що ви тут так довго розда-
барюєте?..

Возний. О чом ви—теє то, як його—
бесідуєте?

Терпилиха (побачивши Петра). Ох, мені лихо!

Наталя. Чого ви лякаєтесь, мамо? Це
Петро.

Терпилиха. Свят, свят, свят!.. Відкіль він
взявся? Це мара!

Петро. Ні, це не мара, а це я—Петро
і тілом, і душою.

Возний (до Виборного). Що це за Петро?

Виборний. Це, мабуть, той, що я вам
говорив, Наталячин любезний, пройдисвіт, ланець...

Возний (до Петра). Так ти, вашець, Петро?
Чи не можна-б—теє то, як його—убіратись
своєю дорогою? Бо ти, кажеться, бачиться,
видитися, здається, меж нами лишній.

Наталя. Почеку-ж це він лишній?

Терпилиха. І відомо—лишній, коли не
в час прийшов хати холодити.

Петро. Я вам пі в чим не помішаю. Кінчайте
з богом те, що начали.

Наталя. Не так-то легко можна скінчити
те, що вони начали.

Возний. А по какої би то такої резонної
причині?

Наталя. А по такій причині: коли Петро
мій вернувсь, то я не ваша, добродію.

Возний. Однакож, вашець проше, ви руш-
ники подавали, сиріч—теє то, як його—ти одру-
жилася зо мною.

Наталя. Далеко ще до того, щоб я з вами
одружилася! Рушники нічого не значать.

Возний (до Терпилихи). Не прогнівайся стара.
Дочка твоя—теє то, як його—нарушаєть узако-
нений порядок. А понеже рушники і шовкова
хустка суть доказательства добровольного і не-
принужденного єе согласія—бити моєю сожи-

тельницею, то в таковом припадці станете пред суд і заплатите пеню і посидите на вежі.

Виборний. О, так! так! Зараз до волосного правлення та і в колоду.

Терпилиха (з острахом). Батечки мої, умислосердтесь! Я не одступлю од свого слова... Що хочете, робіте з Петром, а Наталику при мені звяжіте і до вінця ведіте.

Наталика. Не докажуть вони цього. Петро нічого не виноват, а я сама не хочу за пана возного: до цього силою ніхто мене не принудить... І коли на те йде, так знайте, що я вічно одрікаюсь од Петра і за возним ніколи не буду.

Микола. Що то тепер скажуть?

Виборний. От вам і Полтавка! Люблю за обычай!..

Терпилиха. Вислухайте, мене, мої рідні! Дочка моя до цього часу не була такою упрямкою і смілою; а як прийшов—цей (показує на Петра) шибеник, пройдисвіт, то й Наталика обезумила і зробилась такою, як бачите. Коли ви не випровадите відсіль цього голодрабця, то я не ручаюсь, щоб вона й мене послухала.

Возний і Виборний (разом). Вон, розбішако, із нашого села зараз!.. І щоб твій і дух не пах! А коли волею не підеш, то туди запроторимо, де козам роги правлять.

Терпилиха. Зслизни, маро!

Петро. Утихомиртесь на час і вислухайте мене... Що ми любилися з Наталикою, про те і богу, і людим ізвісно. Но щоб я Наталику одговорював іти замуж за пана возного, навчав дочку не слухати матери і поселяв несогласіє в сім'ї—nehай мене бог накаже! Наталика, поко-

рися своїй долі: послухай матери, полюби пана возного і забудь мене навікі!.. (Одвертається й утирає слізы. Всі виявляють вид спочуття до Петра, навіть Возний).

Терпилиха (на бік). Добрий Петро! Серце моє против волі за його оступається...

(Наталика плаче, Возний засмислився).

Виборний. Що не говори, а мені жаль його. Микола. Но чим то все це окошиться?

Возний (до Петра). Ти, вашець—тес то, як його—куди тепер помандруєш?

Петро. Я йшов у Полтаву, но тепер піду так, щоб ніколи сюди не вертатись... Іще пару слів скажу Натації... Наталико! Я через тебе оставив Полтаву і для тебе в дальніх сторонах трудився чотири годи; ми з тобою вирости і згодувалися вкупі у твоєї матери: ніхто не возиретить мені почитати тебе своєю сестрою. Що я нажив—все твоє: на, возьми! (Виймає з-за пазухи звинені в лубок гроші). Щоб пан возний ніколи не попрікнув тебе, що взяв бідну і на тебе іздергався. Прощай! шануй матір нашу, люби свого суженого, а за мене одправ панаходиу...

Наталика. Петре! нещастя моє не таке, щоб грішми можна од його одкупитись: воно тут (показує на сердце). Не треба мені грошей твоїх. Вони мені не помогуть... но бідою нашою не потішаться вороги наші. І мої житні кінець недалеко. (Схиляється на плече Петрові).

Терпилиха (підбігає й обіймає Петра). Петре!

Наталика (обіймає Петра і говорить матери):

Мамо! кого ми теряємо!..

Микола (до Виборного). А тобі як він здається?

Виборний. Такого чоловіка, як Петро, я зроду не бачив!

Возний (вийшовши наперед на сцену). Розмисляя я предовольно і нашел, що великудушний поступок всякої страсти в нас пересиливаєть. Я—возний, і признаюсь, що от рождення моєго расположен к добрим ділам; но, за недосужностю по должності і за другими клопотами, доселі ні одного не зделал. Поступок Петра, толико усердний і без примісу ухищренія, подвигає мене на низькопідіющее... (До Терпиліхі)
Ветхая деньгими! благословиши на благое діло?

Терпиліха. Воля ваша, добродію! Що ні зробите, все буде хороше: ви у нас пан письменний.

Возний. Добрий Петре і бойкая Наталко!..
Приступіте до мене! (Бере їх за руки, підводить до матері та каже) Благослови дітей своїх щастям і здоров'ям. Я одказуюсь од Наталки і уступаю Петру в вічноє і потомственнє владінє з тим, щоб зробив її благополучною. (до глядачів) Поєдлику же я—возний, то по привилегії, статутом мені наданий, заповідаю всім: «де два б'уться—третій не мішайсь», і твердо пам'ятують, що насильно милим не будеш.

Петро і Наталка (у той час, як Возний говорить до глядачів, обнімають матір; коли ж він скінчив, говорять). Мати наша рідная, благослови нас!

Терпиліха. Бог з'єдиняє вас чудом,—нехай вас і благословить своюю благостю...

Микола. Оттакові-то наші Полтавці! Коли діло піде, щоб добро зробити, то один перед другим хватається.

Виборний. Наталка—по всьому Полтавка,

Петро—Полтавець, та й возний, здається, не з другої губерні.

Петро. Наталко! Тепер ми ніколи не розлучимось. Бог нам поміг перенести біди і напасті, він поможе нам вірною любовію і порядочною жизнню бути приміром для других і заслужити прізвище добрих Полтавців. Заспівай же, коли не забула, свою пісню, що я найбільше люблю.

Наталка. Коли кого любиш, того нічого не забудеш.

Ой, я дівчина Полтавка,
А зовуть мене Наталка,—
Дівка проста не красива,
З добрим сердем, не спесива.

Коло мене хлопці в'яться
І за мене часто б'уться,
Но я люблю Петра дуже,—
До других мені байдуже.

Мої подруги пустують
І зо всякими жартують,
А я без Петра скучаю
І веселості не знаю.

Я з Петром моїм щаслива,
І весела, і жартлива,
Я Петра люблю душою,
Він один владієть єю.

Хор.
Начинаймо веселиться,
Час нам сльози осушити,
Доки лиха нам страпитися? } (2).
Не до смерті в горі жити.

Нехай зліт одні плачуть,
Бо недобре замисляють,
А Полтавці добрі скачутъ, } (2).
Не на зло другим гуляють.

Коли хочеш бути щасливим,
То на бога полагайся,
Перенось все терпіливо } (2).
І на бідних оглядайся!

ЗАВИСА.

ІВ. КОТЛЯРЕВСЬКИЙ

МОСКАЛЬ-ЧАРІВНИК

Українська опера на одну дію.

Дієві особи:

Лихой—солдат.

Михайло Чупрун—селянин.

Тетяна—їого жінка.

Финтик Каленик Кононович—писар з города,
приїхав на село.

Діється в хаті у Чупруна.

ЯВА I.

Тетяна Й Финтик сидять за столом в українській хаті.
Перед ними пляшка з медом і шклянка.

Тетяна. Ви бо, паничу, не пустуйте,—сидіте
смирно.

Финтик. Что-ж я роблю, любезная Тетяно?
Я, кажется, то есть из благопристойности не
выхожу.

Тетяна. Уже ви із своєї благопристойности
виходите, чи ні—до того мені мало діла; тільки
знайте: язиком що хочеш роби, а рукам волі не
давай.

Финтик. Ах, батюшки мої! Сколько я об'яснял
жарчайший пламень любви моей к тебе!
Но ты все не догадуешься, до чего мои ежедневные
к тебе учашения относятся? Ей-ей, до того
чтобы насытиться твоим лицезрением, насладиться
гласом уст твоих и возлюбызати розы губ
твоих!

Тетяна. А я-ж хіба бороню ходити до мене,
хочь би і не годилось вам так учащати? бороню
на себе дивитись, розговорювати і баляси точити?
А цілуватись—вибачайте: це вже не жарті... А
знаєте, що я вам скажу? Лучче, якби ви заспівали.

Финтик. Що то сегодня голосу у меня нет.
Вчера был у Епистимии Евстафиевны да, вы-

пивши чашку води і две чашки з настоїкою, вишел на двор, і на отвореному воздуху сквозний ветер захватил шию і грудь, а тепер і дерет в горлі. (Кашляє).

Тетяна. Та нуте лиш перестаньте кородитися. Випейте кубочок меду, то горло і прочиститься.

Финтик (наливає й п'є). Якую-ж пісню запівати?

Тетяна. Яку зумієте. Чи у вас же їх трохи єсть! Будьто ви в городі перед панночками не співаете!.. Нуте лиш!

Финтик. Хіба-разві эту? (Наспівує самий голос пісні, тоді одкашується й співа):

Тобою восхищений
Признаюсь пред тобой,
Что, быв тобой плененный,
Не властую собой.

Ты—суд мой и расправа,
Ты милый протокол,
Сердечная управа,
Ты повысьте и стол.

Дороже ты гербовой
Бумаги для меня;
Я в самый день почтовый
Вздыхаю от тебя.

И here ты лебедино,
Хрустальный каламарь!
Прорды словце едино—
И я твой секретарь.

Тетяна. Чудна це пісня! Та які ж ви зда-

єтесь чудні, як співаете! Мов несамовиті... Мені аж сумно стало.

Финтик. Ах, эта пісня весьма бойкая. Она моего сочинения. Тут очень-весьма нежно об'ясняется любовь со всеми воспалениями до милой персоны.

Тетяна. Та нехай цур тій персоні з вознаменіцм! Заспівайте пісню без запалу, і щоб ви не махали руками і не витріщали страшно очей.

Финтик. Ей, не знаю, какую еще пропеть в твою угодность. Знаешь ли прекрасная Татьяно—заспіваймо обоє! Я окселянтувать буду, а ты дішкантата пой.

Тетяна. Я не потраплю з вами співати, а може ж пісні такої не знаю, яку ви знаєте.

Финтик. Славні пісні например: «Склоняется веки», «С первых весны», «Все забавы», «То теряю», «Не прельщай мене, арагая!», «Почто, ах не склонна»... Не знаєш ли из сих какой?

Тетяна. Ні, ні одної не знаю. А ви знаєте: «Ой, не відтіль вітер віє»?

Финтик. Знаю трохи-немного.

Тетяна. Ну, заспіваймо цю, коли хочете. Ви беріте товще, а я тоще, та не спішіте. Глядіте-ж, повагом успівайте.

Финтик. Добре, хорошо...

(Співають)

Ой, не відтіль віє вітер, відкіль мені треба;
Виглядаю миленького з-під чужого неба.

Скажіть, зірки, скажіть, ясні, де він проживає?

Сердце хоче вість подати, та куди - не знає.

Коли вірно мене любить, то йому приснося:

Хоть і сонний, угадає, як за ним журюся.

Скажіть, зірки, скажіть, ясні і т. д.

Нехай нашу любов згада, наше милування;
Нехай має в чужій землі добре поживання.

Скажіть, зірки і т. д.

Тетяна. Тепер може час вечеряті уже?
Я справила вечерю за ті гроші, що ви вчора
дали, та вам же далеко і додому йти.

Финтик. Рано еще. Мені очень-весьма не
хочется с тобою розставатись.

Тетяна. Е! не хочеться! До мене швидко по-
приходить дівчата на вечерниці прясти, то не
хороше буде, як вас тут застануть.

Финтик. Я не усматриваю тут ничего непо-
хорошого. Позволь, бесподобная Тетяно, і мені
остатись на вечерницях!

Тетяна. О, цього то не можна! На мене бог-
зна чого наговорять. Ви й так щось дуже під-
сишаєтесь. Коли-б і це даром минулось! Ви знаєте,
що я замужня жінка.

Финтик. Так що ж! Хіба-разві замужній не
можна любити?

Тетяна. Запевне, що не можна. То-то ви
учені та письменні, які ви лукаві! Буцім і не
розберете, що гріх і що сором! Нехай уже ми,
прості люди, коли і проступимось іноді, то нам
і бог вибачить; а вам все відомо,—зате вам буде
сто погибелей! Та ви-ж іще вмісто того, щоб
других поправляти, сами замишилаєте лукавства
і ні одної години не пропустите, щоб підвисти
кого на проступок.

Финтик. Быть не может! Мы кого любим,
того и поважаем.

Тетяна. Неправда ваша. Ви сами, Каленик
Кононович, кажете, що мене любите; а для чого
мене любите? Знаю всі ваши замисли і який у

vas нежида. Тілько тó вам горе, що не на плоху
наскочили. Я боюсь бога і люблю свого чоловіка,
як саму себе. Я шаную вашу пайматку—
або, як ви кажете, матушку—то і вам через те
спускаю, що ви в'яжетесь до мене. Коли у вас
єсть що мерзене на думці, то викиньте з голови,
бо послі буде сором. Я дивуюся вам, що ви при-
їхали додому для матери, а ніколи дома не сидите.

Финтик. Мне скучно сидеть дома и зани-
маться с матушкою. Она такая простая, такая
неловкая, во всем по старосвецки поступает: рано
обедает, рано спать ложится, рано просыпается,
а что всего для меня несноснее, что в нынеш-
нее просвещенное время одевается по старинному
и носит—очіпок, намітку, плахту и прочие му-
жичие наряды.

Тетяна. I ви бога не боїтесь так говорити
о своїй рідній? Хіба родителій почитати треба
за їх одежу? Хіба не треба її уважати уже за те,
що вона стара і старосвіцьких держиться обря-
дів?. От які тепер синки на світі!

Финтик. Да для чего-ж ей упрямиться?..
По крайней мере, хоть бы оделась по городскому
ради сына такого, як я. Ты видишь, как я одет.
Можно ли мне смотреть без стыда и не закра-
сневшись называть матушкою просто одетую ста-
руху? Ежели бы мои товарищи и друзья пови-
дели меня с нею вместе, я сгорел бы от стыда
по причине их насмешек.

Тетяна. Гріх вам смертельний таким си-
ном бути! Яка-б мати ваша не була, но все мати.
Вона-ж у нас жінка добра, розумна і поважна;
а що себе веде попросту, цього вам стидитися
нічого. Ви думаєте, що пайматка ваша вже й

гірша од вас затим, що ви письменний, нажили якийсь чинок, що одежа коло вас облипла і ви прічепили, не знаю для чого, дворянську медаль? Та она-ж вас родила, вигодувала, до розуму довела: перше до діка oddala учитись читати, а послі до волосного правління писати. Без неї може-б ви були пастухом, вівчарем, або і свиней пасли...

Фінтик. Пустое! фрашки! я—ветвь масличная от грубого корня. Іосиф во Египте здесялся любимцем царя, и старий Яков, отец его, должен был смиритися пред ним.

Тетяна. Оттак наші знають! Ви себе рівняєте з Йосифом? Далеко кудому до зайця!.. Наш піп говорит, що Йосиф тим і щасливий був, що батька свого шанував і почитав по богові первого; а такий син, як ви, наведе на себе од бога немилость, а од людей проклятиє. Побачите, що вам буде за вашу гордість і неповагу до матери!

Фінтик. Ничего, ибо я прав. Надобно сообразоваться времени и по оному поступки и чувства свои располагать.

Тетяна. Тілько не до родителів. Я не знаю, як вас терпіти в службі? Мені здається—хто презирає рідних своїх, на такого ні в чім положитися не можна, нічого не можна на його повірити, і такий єсть осоружніший между людьми, як паршива вівця в отарі.

ЯВА II.

Москаль (напідшитку, входить до хати й раз же говорить). Здравствуй, хозяин! Я—твой постолец; давай угол, да на ужин курицу, да нет ли и лавренников?

Тетяна. Хазяїна нема дома.

Москаль. Все равно. А это кто с тобой?

Тетяна (болзко). Це?.. Це... губерець!... (На бік) Що йому казати!.. Це мій родич.

Москаль. Все равно... (На бік) Врет баба...

Ну, когда он твой родня, что-ж он так оробе?

Фінтик. Хто, я?.. Нет, то есть... (Боязко) Я... я губерский родич, то есть, сей хозяїнки.

Да тебе... вам, то есть, какая до того нужда?

Москаль. Мне какая нужда? Да знаешь ли, кто я! (Удає сердитого. Співа).

Меня зовут Лихой!

Солдат я не плохой

И храбости полата.

Хоть с места—доказу,

В капусту искрошу

Тебя, чернильца хвата.

Ну, стой, не шевелись,

На вытяжку! бодрись,

Гляди повеселее;

А то те карачун,

Бумажный ты шалун,—

Вміт будеш почеснее.

(До Тетяни. Бере її за плече й підводить до Фінтика.)

И ты марш под ранжир!

У вас один мундир,

Вы храброго десятка.

Вас буду я пытать;

Должны вы мне сказать

Всю сущу правду-матку.

(До Фінтика) Ну, кто ты? Отвечай!

Финтик (боязко. Співа).

Почтеннійший служивий,
Даю ответ правдивий:
Я есьмь поліции писец.

Москаль. Зачем же здесь ты, сорванец?
Финтик (боязко).

Ей-богу, невзначай
Зашел я до суседы
Для дружеской беседы.

Москаль (до Тетяни). А ты что запоешь?
Тетяна. Ось послухай! (Співа)

Ой, служивий, ой, служивий, не тобі питати,
І я жінка не такая, щоб все розказати.
Гей, сама я не знаю, чом тобі спускаю?
Одчепись, не в'яжись, лукавий москалю!

Я—хазяйка, ти—пройдисвіт: що ж ти розхрабрився?
Оглядаїся, щоб у чорта сам не опинився!
Гей, сама я не знаю і т. д.
Ти підкрався, як той злодій, до чужої хати.
Ти один тут... Не до шмиги з нами бушувати.
Гей, сама я не знаю... і т. д.

Москаль (заспокоївся). Ладно, ладно, хозяюшка, ты права. Под чужої монастиръ с своим уставом не суйся.

Тетяна. То-то не суйся! Ми не знаємо, що ти за чоловік. Бачимо на тобі салдацький мундир, через його тебе й шануємо. Адже вас не на те роблять воєнними, щоб ви в своїм царстві нівечили людей, а на те, щоб...

Москаль. Чтоб вас, мужиков, защищать от

неприятелей... А вы должны нас уважать и ничего для нас не жалеть.

Тетяна. Нас, мужиків! А ти великий пан?
Адже і ти мужиком був, поки тобі лоба не виголили та мундира не натягли на плечі. Якби я не жінкою була, може-б була лучшим салдатом, як ти. (Сміється).

Москаль (весело). Славно! Эдакая воструха!.. Ты, панич, зачем не идешь в военную службу? Не стыдно ли в твои лета, при твоем здоровье, а может быть и уме начаться день и ночь в чернилах, грызть перья и жевать бумагу? Ну, скажи, что ты выслужишь в писарях? Да, говорят, что хоть век служи, а вашему брату до штапа не дослужиться.

Финтик. А почему же? Правда, без экзамена в науках не произведут в асессоры, то есть в ранг премьер-майора: но сей чин можно получить за отличие.

Москаль. За отличие?.. Да чем же и где писарь может отличиться?.. Да будь ты и секстарь—так все те занятая. У нас, брат, тоже есть в полку канцелярия и писаря—не вашим чета, а отличия нигде не показали.

Финтик. Ты рассуждаешь, как солдат, и отличие поставляешь в том, когда руку, ногу, или голову потеряешь; а бесспорное прохождение службы, ревностное и усердное прилежание к исполнению своей должности—разве не есть отличие?

Москаль. Нет, это обязанность и долг служащих, а не отличие... Но военная служба, как ни говори, есть служба славная. Ну, когда ваша пшатская служба знаменита, зачем вас называют подъячими?

Финтик. Сие взято из древних преданий. Но у нас, по гражданской службе, есть много почетных людей, имеющих статские чины и звания.

Москаль. И ведомо, как не быть? Но больше, я думаю, из таких, что служили первее в военной службе, а после отставки служат уже в статской. Таковы почтенные, да и по делом, ибо они посвятили всю жизнь свою на прямую царскую службу, а не для того, чтобы выслужить чинок, так как ты.

Тетяна. А що договорився? То-то: не треба об собі багато в голову забирати і думати, що ось ми то!

Финтик. Что-ж! В 1812-м году, во время нашествия на Россию Бонапартè, я хотел было пойти в ополчение; но батюшка и матушка— куда! такой подняли галас и трохи не послили од слоз.

Москаль. Эдаки чадолюбивые! Полно об этом! Скажи-ка, панич, зачем ты здесь и свой пост оставил?

Финтик. Я приехал в сие село домой для свиданья с матушкою и имею отпуск на два месяца, а здешнюю хозяйку посещаю для-ради скучки.

Москаль. Смотри-ка, чтоб от скучки не завелись крючкотворные шашни. Вить ваше братье— крапивное семя. У вас совесть купоросом подправлена, не долго до беды!

Тетяна. Не турбуйсь, мось-пане служивий! Знаю я, куди ви гнете. Вибийте хвіст об тин, нужди мало, що чоловіка нема дома третій місяць...

Москаль. Я, право, дурнова ничево не думаю... Однак, хозяйка, нет-ли у тебе чево по-

ужинать или хоть так перехватить? (Позіхає, піби спати хоче).

Тетяна. Далебі нема. Я одна собі живу, то до страв мені байдуже: для одної душі не багато треба.

Москаль. Ну, хоть горелки чарку! (Знов по-зіхає).

Тетяна. Горілки? Щур їй! Я не знаю, коли і в хаті була.

Москаль. Ну, (позіхає) так где-ж мне спать ложиться? Я устал, а притом и с похмелья,— смерть спать хочется.

Тетяна. Отам в запічку, коли хочеш, бо тут ніде більш.

Москаль. Ладно! (Позіхаючи, здіймає з себе підсумок та тесак і вішає на стіні, до якого попереду приставив був рушницю). Прощайте, добре люди! Бог с вами! (На бік) Я вас подстерегу! (Заходить за лаштунки біля печі).

ЯВА III.

Ті-ж без москаля.

Финтик. Нехай голодний околіє, негодний азартник!

Тетяна. А мені жаль його. Но за те, щоб не бушував, нехай спить не ївши. У нас ласкою всього достанеш, а криком та лаянням нічого не візьмеш.

Финтик. Та це-ж найперша замашка у москаля, щоб на квартирі хазяйку налякати, хазяїна вилати і гармидеру такого наробити, що не знаєш, де дітись... Коли-ж ми і як вечеряти будем?

Тетяна. Пождіте, поки москаль добре засне. В мене єсть пряжена ковбаса, печена курка і

пляшечка запіканої. Страва стоить в комірці, під
боднею, а запіканка—там (показує) у закапелочку...
О! слухайте: уже харчиться.

Фінтик. Однакож ты с ним после одна
останешся.

Тетяна. А вам що до того? До мене по-
приходять дівчата, а ви до того часу посидите
у мене; я скажу, що вас нароще впросила остан-
тись, щоб не самій бути з москалем.

Фінтик. А як ми начнем вечеряті, а мос-
каль прокинеться?

Тетяна. То ми і його попросимо. Сердитим
треба угождати, а злого ласкою більше улаго-
диши, як сваром.

Фінтик. Правда... тс!.. Щось застукотіло!

Тетяна. То, може, вітер. (Прислухається). За-
шпунками чутно гомін і голос, що обзывається до во-
лів. Тетяна прислухається коло вікна. Фінтик видимо
злякався).

Тетяна (перелякано). Прощаля я! Чоловік мій
прихав із дороги!

Фінтик (розpacливво). Що-ж мені, то єсть, ро-
бити? де дітись?

Тетяна. Швидче лізьте під притічок! Я
заставлю вас заслоною, а як усі поснуть, тоді
випущу на двір.

Фінтик ховається під піч; Тетяна заставляє заслоною,
обсмикується і виходить назустріч чоловікові.

ЯВА IV.

Михайло та Тетяна.

Михайло (входить у світлицю). Здорова була,
жінко, моя голубко! (Обіймається). Як же пожи-
ваєш? Чи жива, чи здорована?

Тетяна. Слава богу, чоловіче! Як з тобою
поводиться? (Обіймає чоловіка). Чого ти так довго
барився? Я ждала, ждала та й годі сказала.

Михайло. В дорозі, знаєш, всього буває;
та, хвалити бога, все добре. (Побачив амуніцію).
А це що таке, жінко?

Тетяна. Що таке? Москаль-постоялець. Не
дуже лиш гомони, щоб не розбудив: недавно
спати уклався.

Михайло. Може сердитий дуже, крикливи?..
Давно-ж він став у нас на квартиру?

Тетяна. Сьогодні ввечері прийшов. Та тут
був таку бучу збив, що я не знала, що й ро-
бить! давай йому горілки, курей та вареників!

Михайло. Нагодувала-ж ти його?

Тетяна. Чим же я його нагодую? У мене
нема нічого. Я одна, то для себе рідко коли варю.

Михайло. Тим же він і сердитий. Добре,
що ще й не потасував тебе. Це диво, що мос-
каль голодний заснув, не побивши хазяйки. Та
й мені юсти хочеться. Чи нема чого?

Тетяна. Що-ж мені на світі робити?.. Хіба
наляниці, або що?

ЯВА V.

Ті-ж і москаль.

Москаль. Что у вас тут за шум? Мне и
спать помешали!

Михайло. Вибачайте, судир, будьте ласкаві.
Я вернувся з дороги та з жінкою і розбалакався.

Москаль. Так ты хозяин? Ну, брат, здоровово!
Небось давно в дому не бывал?

Михайло. Дев'ятирічний тиждень, як з дому ви-
їхав в Крим за сіллю.

Москаль. Это не хорошо; такую молодую и пригожую жоночку оставлять одну и на долгое время.

Михайло. Нічим же її перемінити. Як все з жінкою дома сидіть, то її юсти нічого буде!

Тетяна. Нам це не першана. Я уже привила оставатись дома сама без чоловіка.

Москаль. И тебе не скучно одной?

Тетяна. Як то не скучно? Та помогти нічим.

Москаль. Эй, смотри! Мне что-то неверится, чтоб женщина не напла для себя забавы в скуче!..

Тетяна. Про всіх не можна сказать. Буває так, що найневинніша, по своїй простоті, терпить поговір од людей; а яка і не добре робить та уміє свої проступки хорошенко прикрити, така остається в мислях людей невинною.

Москаль (на бік). Бой-молодица! Где здравый рассудок, там ожидать можно и прямой добродетели.

Михайло. Жінко! Та чи нема чого попоїсти?.. Далебі, аж шкура болить, так юсти хочеться.

Москаль. Чево, хозяин? И я не поевши спать лег. Да для меня это ничево, а для тебя, брат, накладно с дороги, после трудов.

Тетяна. Що-ж я вам юсти дам? Коли-б хоть не так нерано було...

Михайло. Дай же хоть хліба!

(Тетяна виходить по хліб).

ІВА VI.

Москаль та Михайло.

Москаль. Жаль мне жены твоей! Ты, уезжа из дома, оставляешь ее без домашнео запасу. Ты видно, скуч?

Михайло. Я скупий? Нехай мене бог боронить!.. Та іще для такої жінки, як моя Тетяна!.. У неї всього доволі, хіба птичого молока нема. Це так тряпилося.

ІВА VII.

Ті-ж і Тетяна, входить з білим домашнього печива хлібом та ножем і кладе на стіл.

Москаль. Славной хлеб!.. Кабы да по чарке водки!..

Михайло. Жінко! Чи нема хоть по маленький?

Тетяна (з досадою). Чудний ти! Де-б то в мене горілка взялася?!

Москаль (весело). Хозяин, ты полюбился мне. Хочешь ли, я тебя и себя водкой поподчиваю?

Михайло. Як би то це так?

Москаль (бере обох за руки з таємничим відразом). Я признаюсь вам: я—колдун.

Тетяна. Що це таке—колдун?

Москаль. Ворожея, чародей, то есть такой человек—что захочу, то сделаю, и чево захочу, тут и вырастет.

Михайло і Тетяна виригають у його руки и одступають з острахом.

Москаль (сміючись). Чево-ж вы испугались? Я вам зла не сделаю: оно мне запрещено; а только могу добро сделать.

Тетяна. Та як же? Не своїм духом?

Михайло. Може накладаеш з тим, що живе в болоті?

Москаль (сміється). Что вам до тово? Вы

ничево не увидите и не услышите, что-б могло вас перепугать или повредить.

Михайло. А що, жінко? Я не боюсь нічого (Шімургус що не вірить москалеві).

Тетяна. Та й про мене. Уже коли його (показує на москаля) не боюсь, то друге мені байдуже.

Москаль. Хорошо. (Прибирає поважного вигляду). Сказавай, хозяин, как тебя зовут?

Михайло (неспокійно). Мене?.. Мене зовуть—Михайло Чупрун.

Москаль (до жінки). А тебя?

Тетяна. Адже ти чув? Тетяна Чупрунка.

Москаль (виймає шомпола, має над головою й робить услікі знаки в повітрі). Тепер слухайте! (Співає):

Ну, знай, Чупрун,
Что я—колдун,
Ворочаю чертами
И самым сатаною
Командую, дружок!
Он служит предо мною,
Как маленький щенок.

Что прикажу, все здесь родится;

И пить, и есть, и веселиться

Мы примемся сейчас.

Зажмурьте правый глаз,

Скажите громко: Шнапс!

Михайло і Тетяна (разом). Шнапс!

Москаль. Только и нада. Поди-ж ты, хозяїнка, в тот угол, там найдешь бутылку с славной запеканкой; бери ее смело, принеси и поставь на стол, а после подай чарочку. Тут то мы себя и покажем.

Тетяна. Я боюся і з місця поступитися!

Михайло. Чого-ж боятися, божевільна! Адже мі тут в хаті.

Москаль. Поди, хозяюшка, не бось, поди!

Тетяна (їде боязко до показаного місця, знаходить свою горілку і скрикує, будім злякавшись). Ох!

Михайло. Чого ти? Що там таке?

Тетяна. Ох, чоловіче! Далебі, пляшечка з горілкою!.. Це справді, чи не той, що—не при хаті згадуючи?..

Москаль. Полно блажить, хозяйка! Подарай-ка скорей сюда! Вот мы ее без страха отведаем.

Тетяна приносить горілку, становить на стіл і подає чарку.

Москаль (наливає горілки, а потому говорит). Здравствуй, хозяин с хозяйкою! (Випивши, наливає і подає хазяйнові).

Михайло. Жінко! Мені щось моторошно. Чи пити, чи не пити?

Тетяна. Про мене, як хочеш. Адже служивий вишив і не здригнувся.

Михайло (бере чарку і питається). А смачна дуже?

Москаль. Знатная запеканочка! Даи бог здоровья тому, кто ее смастерил. (Михайло хоче пити, жінка здержує його).

Тетяна. Пере хрести первше!

Михайло (до москаля). А можна пере хрестити?

Москаль. Не только можно, да и должно.

Михайло (хрестит і випиває разом, потім виявляє здивування та задоволення). А!..

Москаль. Какова?

Михайло. Та я зроду не пив такої мідної.
А налій іще!

Москаль. Погоди, хозяйку прежде попотчую.
(Наливає).

Тетяна. Я горілки не п'ю, а чарівної й подавно.

Михайло. Та хотій покуштуй, щоб знала,
який смак!

Тетяна. Далебі, боюся. Може, це така—як виш'єш, то...

Москаль. Ней, не бось! право, добрая водка!

Тетяна пригублює,—морщиться, здрігається й ставить на стіл.

Москаль. Ін поднеси нам, хохлюшка.

Тетяна (з досадою). От, не видали! буду їх частувати!.. Виш'єте, коли схочете, й сами.

Москаль. Экая спесивая! (На бік). Будень постговорчивес. (Випиває й потім підносить хазяйнові).

Михайло (вже напідпитку). Служивий! Чи твоя рушниця стріля?

Москаль. Простачина! Зачем же солдату и ружье, ежели оно будет неисправно? Да тебе на что это?

Михайло. Бо і я вмію мітко стріляти!

Москаль. Где тебе стрелять! (Наливає й дає хазяйнові). Нутка вистрели из этого ружья.

Михайло. Та то таки і з цього, а то і з твого хочеться стрільнути. (Випиває).

Москаль. Изволь. (Наливає патрон із сумки й заряджає рушницю).

Михайло. Жінко! знайди угія або крейди.

Тетяна. От чорт надав забаву! Вікна по-вибиваєте і стіни подіравите або двері.

Москаль. Не бось, все цело будет. Подаї-ка уголь. (Тетяна виймає уголь і подає чоловікові).

Михайло. Де-ж би намалювати ціль?

Москаль. Я знаю. (Кладе рушницю на столі, бере у Михайла уголь, іде до печі й на заслоні назначає крапку і круг).

Тетяна (приступає до столу). Ох, мені горе! Пропаде Фіппик даром, і я без умислу буду виною його смерти... Що тут робити?

Трохи замислилася. У той час Михайло біля москаля лівиться на ціл. Тетяна намазує мерцій огниво лоєм із свічки й кладе рушницю на те саме місце.

Михайло. Добре так буде. (Підступає до столу і бере рушницю).

Москаль. Ладно! Становись здесь. Смотри-ж целься харашо.

Михайло. Та ну вже, не вчи, будь ласкав. (Наділяється, потім перестає). Покійний пан-отець маленським ішо учив мене стріляти, і я, бувало, на літу курей стріляю.

Москаль. Искусеный же ты стрелок! Поможим-ка тепер твою удаль.

Тетяна (до москаля). Ви бог-зна що задумали: вночі і в хаті стріляти! Коли за трьома не вистрелить, то більш і не треба.

Михайло. За трьома разами? Та я за одним разом так торохну, що й горщки з полиці полетять.

Москаль. Слушай, хозяин—я скажу: раз, два, три!.. По слову—три, тотчас пали!

Михайло. Чую. (Наділяється).

Москаль. Раз... два... три!..

Михайло (спускає курок—огню нема). Що це за причина? (Тетяна смеється. Москаль рігочеться).

Москаль. Прикладывайся. Пусть жена твоя говорит: раз, два три!

Михайло. Добре,—кажи, жінко: раз, два, три! (Націлляється).

Тетяна. Раз... два... три! (Михайло спускає курок, — знов нема огню. Регіт).

Михайло (з обуренням). Та ну бо, москалю, к чорту! Це твоя штука. Нащо ти замовив ружжо?

Москаль. Вот те на! Да мне какая нужда заговаривать ружье? Подай-ка, подсыплю пороху на полку: авось вистрелит!

Тетяна (до чоловіка). Та не стріляй! Нехай воно тямиться! Бач, москаль не певний. Розірве рушницю, то поранить із нас кого, або і уб'є.

Михайло. Не хочу, не хочу! Не буду стріляти. Мосьпан глузув з нас (сідає). А ще притом хочеться.

Москаль. Эх, кабы теперь подала хозяйка лавреничков, этих, знаешь, треугольничков.

Михайло. Лавреничків! Йкий то у вас, москалів, язык луб'яній! Скільки між нами вештається, а їй досі не вимовиш: вареників.

Москаль. Ну, вареников... Да что ты, Чуприн, об москалях так плохо думаешь? Да я, как захочу, то по-хохляцки говорить буду не хуже тебя.

Михайло (спокійно). Диво. Может і заспіваеш по-нашому.

Москаль. А почему-ж и нет? Слушай в оба.

Михайло. Слухаю, слухаю. Прислухайся і ти, Тетяно!

Москаль (співає).

Ой, был да нема, да поехал на мельницу.

Бедна мая головушка! одна дома осталась! (bis).

ЛІТЕРАТУРНА БІБLIОТЕКА

без конца
Жук

[891.79]